

T. C
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
ORTA ÇAĞ BİLİM DALI

BERKE HAN'IN ÖLÜMÜNE KADAR ALTIN ORDA- SURİYE VE MISIR İLE
İLİŞKİLER (1227-1266)

Sefa ALICIOĞLU

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman
Prof. Dr. Mehmet Ali HACIGÖKMEN

KONYA-2020

T. C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Bilimsel Etik Sayfası

Öğrencinin	Adı Soyadı	Sefa ALICIOĞLU
	Numarası	174202021002
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Tarih / Orta Çağ
	Programı	Tezli Yüksek Lisans ☒ Doktor ☐
	Tezin Adı	BERKE HAN'IN ÖLÜMÜNE KADAR ALTIN ORDA-SURİYE VE MİSİR İLE İLİŞKİLER (1227-1266)

Bu tezin proje safhasından sonuçlanmasına kadarki bütün süreçlerde bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

Öğrencinin imzası

ÖN SÖZ

Dünya tarihinde birçok devleti ve milleti etkileyen, çok uzun yıllar geçsede hafızalardan silinmeyen önemli olaylar ile milletler vardır. Bu önemli millet ve olaylardan birisi de Moğollar ile onların yaptıkları istila hareketidir. XII. yy. sonlarından başlayıp XIII. yy. ortalarına kadar devam eden Moğol istilasını Çin ile Orta Avrupa arasındaki coğrafyada birçok devleti etkiledi. Bu istila ile devletler yıkılmış, şehirler yağma edilip halkı da katledildi. Moğol istilasını karşısında bir türlü birlik sağlayamayan ve birbiriyle mücadele eden İslâm devletlerinden de yıkılanlar oldu.

Moğol istilasını Türk-İslâm ve Dünya tarihini uzun süre etkileyen en önemli olaylardan birisiydi. Bu istila hareketini durduran ve İslâm dünyasını koruyan devlet ise Memlükler'di. Memlüklerin, Moğol istilasının durdurulmasındaki başarısında izlediği politikalar ve kurduğu ittifakların önemli bir yeri vardı. Bu yüzden bunların bilinmesi gerekmektedir. Bu çalışmada Memlük Sultanı Baybars'ın Berke Han ile ittifakı incelendi.

Moğol istilasının durdurulması konusunda birçok çalışma yapılmasına rağmen bu istilanın tekrar başlamaması için Sultan Baybars'ın yaptığı en önemli faaliyetlerden biri olan Berke Han ile ittifakı hakkında yeterli bir çalışma bulunmamaktadır. *Berke Han'ın Ölümüne Kadar Altın Orda-Suriye ve Mısır ile İlişkiler (1227-1266)* adlı tezin amacı bu eksikliği gidermeye yöneliktir.

Bu çalışma iki bölüme ayrılmıştır. Birinci bölümde Cengiz Han'ın Moğol İmparatorluğunu kurmasıyla başlayıp Mengü Han'ın Hülâgû Han'ı batı seferine göndermesi ve onunda Abbasi Halifesi Müsta'sım Billâh ile ilişkisi ele alındı. Ardından Dest-i Kıpçak'ın Cüci Han'ın oğlu Batu Han'a verilmesiyle başlayan Altın Orda Hanlığı'nın kuruluş süreci anlatıldı. Batu Han'ın ölümünden sonra kısa süre hanlık yapan Sartak ve Ulakçı'dan Han dönemleri anlatılarak bu bölüm tamamlandı.

İkinci bölümde Altın Orda Hanı olan Berke'nin hanlık tahtına geçmesi ve Müslüman olması ele alındı. Ardından Hülâgû Han ile mücadelesi, sebepleri ve ona karşı kurulan ittifak ilişkisi anlatıldı. Memlük Sultanı Baybars ile ittifakın neden ve nasıl kurulduğu, yazılan mektupların içeriği ile bu süreçte gelişen olaylar incelendi.

Bu çalışmada en büyük zaaf kaynakların yetersiz olmasıdır. Bununla birlikte Arapça ve Farsça kaynakların yanı sıra İngilizce ve diğer dillerde yapılan

Çalışmalardan yeterince istifade edilememiş olmasıdır. Ancak mevcut kaynak ve araştırmalardan çevirisi yapılanlar kullanılarak bu sorun aşılmaya çalışıldı.

Beni bu çalışmaya yönlendiren danışman hocam Prof. Dr. Mehmet Ali HACIGK MEN'e teşekkürü bir borç bilirim. Ayrıca kaynak ve araştırma kitaplarını benimle paylaşan Doç. Dr. Sefer SOLMAZ, Arş. Gör. Abdul Metin ÇELİK BİLEK, Arş. Gör. Abdullah BURGU'ya, benden desteğini bir an olsun esirgemeyen başta aileme, tüm arkadaş ve dostlarıma teşekkür ederim.

Konya 2020

Sefa ALICIOğLU

T. C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Öğrencinin	Adı Soyadı	Sefa Alıcıoğlu
	Numarası	174202021002
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Tarih / Orta Çağ Tarihi
	Programı	Tezli Yüksek Lisans ☒ Doktor ☐
	Tez Danışmanı	Prof. Dr. Mehmet Ali HACIGÖKMEN
	Tezin Adı	BERKE HAN'IN ÖLÜMÜNE KADAR ALTIN ORDA-SURİYE VE MISIR İLE İLİŞKİLER (1227-1266)

ÖZET

Cengiz Han Uzak Doğu ülkelerini kontrol altına aldıktan sonra Batı komşusu Harezmşah devleti ile mücadele etmişti. Cengiz Han'ın yapmış olduğu batı seferinde ilk kez Moğollarla Abbasi Halifeliği karşı karşıya gelmiş, ancak burada büyük bir savaş olmamıştı. Ögedey ve Güyük dönemlerinde de Abbasi Halifeliğine karşı ufak yağma seferleri düzenlenmiş ancak asıl Halifeliğin sonunu getiren seferi Hülâgû düzenlemişti. Hülâgû, Bağdat'ı aldıktan sonra ileri harekâtına devam etmiş ancak durdurulması Sultan Kutuz ve Baybars komutasındaki Memlük ordusu tarafından olmuştu. Aynicâlût savaşından sonra Memlük tahtına geçen Baybars, Hülâgû komutasındaki İlhanlı ordusunu yenen Altın Orda Hanı Berke Han ile ortak düşmanlarına karşı ortak hareket etmeyi teklif etmiş ve bu yüzden Berke-Baybars ittifakı kurulmuştu. Bu şekilde İlhanlı Hanları Hülâgû ve Abaka, bu iki devletle aynı anda savaşamadığından batıya ilerlemesi durmuştu. Bu ittifak ve dostluk ilişkisi Berke Han'ın ölümünden sonra Memlük Sultanı Baybars tarafından devam ettirilmeye çalışılmış ve yeni Altın Orda Hanı Mengü Timur ile dostane ilişkiler için mektuplaşıldı. Altın Orda ile Memlük hükümdarları arasında kurulan bu ilişki siyasi ilişkinin yanında ticari faaliyetlerde devam etmiş ve bu şekilde Memlük devletinin temelini oluşturan Kıpçak kökenli köleler Mısır'a gönderilmişti.

Anahtar kelimeler: Cengiz Han, Hülâgû, Berke Han, Sultan Baybars, Abbasi Halifeliği, Altın Orda Hanlığı, Memlükler

SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Öğrencinin	Adı Soyadı	Sefa ALICIOĞLU
	Numarası	17422021002
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Tarih / Orta Çağ Tarihi
	Programı	Tezli Yüksek Lisans ☒ Doktor ☐
	Tez Danışmanı	Prof. Dr. Mehmet Ali HACIGÖKMEN
	Tezin İngilizce Adı	RELATIONS WITH GOLDEN THERE- SYRIA AND EGYPT UP TO THE DEATH OF BERKE HAN (1227-1266)

ABSTRACT

After Genghis Khan took control of the Far Eastern countries, she struggled with her western neighbor, Khwarezm Shah state. For the first time in the western expedition by Genghis Khan, Mongols and Abbasid caliphate faced for the first time, but there was no great war here. During the periods of Ögedey and Güyük, little looting expedition were organized against Abbasid caliphate, but Hülâğû organized the expedition that brought the end of the main caliphate. Hülâğû continued its forward operation after taking Baghdad, but it was stopped by the Mamluk army under the command of Sultan Kutuz and Baybars. After the battle of Ayn Calud, Baybars, who came to throne to the Mameluk throne, offered to act concurringly with his common enemies with the Golden Orda Khan Berke Han, who defeated the

İlhanlı army under the command of Hülâgû, and therefore the Berke-Baybars alliance was established. In this way, İlhanlı Hanları Hülâgû and Abaka stopped moving west because they could not fight these two states at the same time. After the death of Berke Han, this alliance and friendship relationship was tried to be continued by the Mamluk Sultan Baybars and a letter was signed with the new Golden Orda Inn Mengü Timur for friendly relations. This relationship, established between Altın Orda and the Mameluk rulers, continued in commercial activities as well as political relations, and in this way, the slaves of Kipchak origin, which form the basis of the Mamluk state, were sent to Egypt.

Key words: Genghis Khan, Hulagu, Berke Han, Sultan Baybars, Abbasid Caliphate, Golden Horde Khanate, Mamluks

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ.....	ii
ÖZET	iv
ABSTRACT	v
İÇİNDEKİLER	vii
KISALTMALAR.....	x
GİRİŞ.....	1
A. Kaynaklar	3
B. Araştırmalar.....	7

BİRİNCİ BÖLÜM

CENGİZ HAN'DAN BATU HAN'IN ÖLÜMÜNE KADAR MOĞOLLAR

I. Cengiz Han Dönemi (Temuçin Dönemi)	10
A. Temuçin'in Ortaya Çıkışı ve Uzak Doğu Fetihleri	10
II. Abbasi Halifesi Nâsır Lidînillâh'ın Moğolları Daveti İddiası	13
III. Harezşah Alaaddin Muhammed'in Moğollarla İlişkisi	15
A. Cengiz Han'ın Elçilik Heyeti Göndermesi ve Otrar Hadisesi.....	17
B. İki tarafın Savaş Hazırlığı ve Harezşah Ülkesinin İstila Edilmesi	21
C. Cebe ve Sebutey Noyanlar'ın Batı Seferi.....	25
IV. Ögedey Han Dönemi	27
A. Çurmagun Noyan'ın Batı Seferi ve Abbasi Halifeliği'yle Mücadelesi.....	29
V. Güyük Han Dönemi	32
VI. Mengü Han Dönemi	34
A. Hülâgû Han'ın Mengü Han Tarafından Batı Seferine Gönderilmesi.....	35
VII. Hülâgû Han'ın Batı Seferi.....	37
A. Hülâgû Han'ın Bâtınilerle Mücadelesi ve Abbasi Halifesi'nden Askeri Destek İstemesi	37

B. Hülâgû Han'ın Bağdat Seferi	39
1. Hülâgû Han'ın Batı'ya İlerlemesi ve Halife ile Mektuplaşması	39
2. Bağdat'ın Moğollar Tarafından Ele Geçirilmesi	44
3. Bağdat'taki Moğol Mezalimi	50
VIII. Dest-i Kıpçak'ın Cüci'ye Verilmesi ve Cüci Han	54
A. Cüci Han	54
B. Cüci Ulusu ve Kıpçaklar	56
C. Batu'nun Han Oluşu	57
D. Batu Han'ın II. Dest-i Kıpçak Seferi	59
E. Batu'nun Saray Şehrini Kurdurması ve Ölümüne Kadar ki Faaliyetleri	60
F. Batu Han'ın Müslüman Tacirlerle İlişkisi	63
IX. Hâkimiyetleri Kısa Süren İki Altınordu Hanı: Sartak Han ve Ulakçı Han	63

İKİNCİ BÖLÜM

BERKE HAN ve SURİYE-MISIR İLİŞKİSİ

I. Berke Han'ın Tahta Geçisi	66
A. Berke Han'ın Müslüman Oluşu	66
II. Memlük Tahtına Geçinceye Kadar Baybars'ın Hayatı	68
A. Sultan Baybars'ın Kahire'de Abbasi Halifeliği'ni Tekrardan Tesis Etmesi	76
III. Berke Han-Sultan Baybars İlişkisi	79
A. Berke Han'ın Hülâgû Han ile Mücadelesi ve Sultan Baybars ile İttifakın Başlaması	79
B. Sultan Baybars'ın Berke Han'a ilk Mektubu Göndermesi	82
C. Berke Han'ın Sultan Baybars'a Gönderdiği İlk Mektup	83
1. Berke Han'ın Kahire'deki Abbasi Halifesi İle İlişkisi	85
D. İlhanlı Ordusundan Memlüklere Sığınan Altın Orda Askerleri: Vafidiler	86
E. Altın Orda Hanlığı- Memlükler Arasındaki Evlilikler	91

1. Berke Han'ın Kızını Sultan Baybars'a Vermesi	91
2. Sultan Baybars'ın Vafidi Komutanlarının Kızlarıyla Evliliği.....	92
F. Sultan Baybars'ın Berke Han'a Yeni Elçilik Heyeti Göndermesi.....	92
1. Memlük Sultanı Baybars'ın Berke Han'a Gönderdiği Hediyeler	93
G. Altın Orda Han'ı Berke Han'a Gönderilen Memlük Elçilerinin İstanbul'da Zorla Tutulması	95
H. Türkiye Selçuklu Hükümdarı II. İzzeddin Keykavus'un Bizans İmparatoru Mihael Paleoloğ'a Sığınması ve Daha Sonra Hapsedilmesi.....	96
I. Berke Han'ın Hem Memlük Elçilerini Hem de II. İzzeddin Keykavus'u Kurtarması.....	97
İ. Berke Han'ın Memlük Elçilerini Kabul etmesi	99
1. İbn Mufaddal'ın Berke Han'ı Tasvir Etmesi.....	102
J. Berke Han'ın Memlük Elçileriyle Beraber Gönderdiği Elçilerin Mısır'a Ulaşması.....	103
K. Berke Han'ın Son Seferi ve Ölümü.....	103
IV. Altın Orda Hükümdarı Mengü Timur- Memlük Sultanı Baybars İlişkisi	105
A. Yisün Nogay'ın Sultan Baybars'a Mektubu	106
B. Altın Orda Hanı Mengü Timur'un Memlük Sultanı Baybars İle Diğer Mektuplaşmaları.....	107
V. Berke Han ve Mengü Timur'un Sultan Baybars İle Ticari İlişkileri	109
VI. Memlük Sultanı Sultan Baybars'ın Şahsiyeti ve Ölümü	112
SONUÇ	115
BİBLİYOGRAFYA.....	116
KAYNAKLAR	116
EKLER	133

KISALTMALAR

age.: adı geçen eser

agm.: adı geçen makale

agt.: adı geçen tez

aynı mlf.: aynı müellif

S.: Sayı

s.: sayfa

C.: Cilt

DİA.: Diyanet İslâm Ansiklopedi

İA.: İslâm Ansiklopedisi

agmd.: Adı Geçen Madde

mad.: madde

yay.: yayınları veya yayınevi

yy.: yüzyıl

çev.: çeviren

haz.: hazırlayan

ö.: ölümü

TTK: Türk Tarih Kurumu

dn.: dipnot

bk: bakınız

Hız.: Hazreti

GİRİŞ

Moğolların batıya ilerlediği dönemde Abbasi Halifesi, en-Nâsır Lidînillâh'dı. Nâsır Lidînillâh'dan sonra sırasıyla ez-Zâhir-Biemrillâh, Müstansır-Billâh, Müsta'sım Billâh halifelik makamına geldi. Müsta'sım Billâh zamanında Bağdat'da mezhep çatışmaları olmakta ve devlet adamlarından davetdarı ile veziri arasında siyasi çekişmeler yaşanmaktaydı. Tüm bunlara halifenin siyasi yönden zayıf olması da eklenince Moğolların, Bağdat'ı ele geçirip Abbasi Halifeliğine son vermesi hızlandı¹.

Bu dönemde kabileler arasında "Moğol" ismi ortak isim olarak kullanılmamıştı. Çinliler, kuzeydoğuda yaşayan kabileleri Türk ve Moğol ayırt etmeden "Tatar" diye adlandırdı. Hatta kabileleri, Çin sınırına yakınlık ve medeni durumuna göre "Beyaz Tatar, Kara Tatar, ya da Yabani Tatar" olarak isimlendirdi. Ruslar ise Cengiz Han devri için bazen "Moğol" bazen de "Tatar" ismini kullandı. Hatta Moğollardan sonra kurulan Kazan Hanlığı, Kırım Hanlığı gibi hanlıklara da "Tatar" ismini verdi. Aslında Tatar ismi Türkler ve Moğollar arasında boy adı olarak kullanılmasına rağmen hem Moğollardaki Tatar hem de Türklerdeki Tatar aynı değildi. Moğol Tatarlar 1202'de Cengiz Han tarafından Dalan-Demürges savaşında yenilgiye uğratılmış ve kalanlarda diğer kabileler arasında dağıtıldı. Böylece Moğol Tatarları ortadan kalkmakla beraber Tatar ismi yabancılar tarafından bazen Moğol bazende Türkleri kastederek devam etti².

XII. yüzyılda Onon ve Kerülen Irmakları boyunca yaşayan Börçiğin kabilesinin lideri Kabul Kağan Çin'e karşı başarılı seferler düzenleyerek 1130 yıllarında komşu kabileleri de itaati altına almasıyla siyasi birlik kurmuştu. Kabul Kağan kurduğu siyasi birlik için "Cesur, nüfuzlu kimse" anlamına gelen "Moğol" adını kullanmaya başlanmıştı. Kabul Kağan'ın ölümünden sonra kurulan siyasi birlik

¹ Bahriye Üçok, *İslam Tarihi Emevîler- Abbasiler*, Ankara 1979, s. 135-136; Hakkı Dursun Yıldız, "Abbâsiler", *DİA*, C.1, İstanbul 1988, s. 37.

² Ahmed Temir, *Moğolların Gizli Tarihine göre Cengiz Han*, Ankara 1989, s. 18; aynı mlf., "Moğol (Veya Türk Moğol) Hanlığı", *Türkler*, C.8, Ankara 2002, s.417; İlyas Kemaloğlu "Büyük Moğol İmparatorluğu", *Avrasyanın Sekiz Asrı Cengizoğulları*, İstanbul, 2016, s. 29-30.

² Ahmed Temir, *age.*, s. 17.

bozulmuş ve Moğolları tekrar tek bir idare altında toplamayı torunu Cengiz Han tarafından gerçekleştirilmişti³.

Memlûk sistemi, hükümdarların amaçlarını gerçekleştirmek için satın aldıkları kölelerden kendine sadık asker yetiştirdikleri hukuki statüye sahip bir sistemdi. İslâm tarihinde kölelerden askeri sınıf oluşturan ilk devlet Abbasi Halifeliği'ydi. Abbasiler ilk kez İranlı unsurlarla kurulan askeri birliğe el-Me'mûn (813-833) zamanında Türkler'den satın alınan kölelerle sistem geliştirildi. Abbasi Halifelerinin dışında eyaletlere atanan valilerde kendine Memlûklerden oluşan askeri birlik kurdu⁴.

Eyyûbî hükümdarlarından el-Melikü's-Sâlih Necmüddin Eyyûb, Moğol istilasını sırasında savaşçı, sadakatli ve güzelliklerinden dolayı ağırlıklı olarak Türk kökenli Müslüman olmayan köleleri hoca lakaplı köle tacirleri tarafından satın alarak Mısır'a getirtti. El-Melikü's-Sâlih Necmüddin Eyyûb Kıpçak ve Harezmlî kölelerden bir grup kurarak Nil Nehri üzerindeki er-Ravza adasına yerleştirdi. Araplar Nil Nehrine *Bahru'n-Nil (Nil Denizi)* dediğinden bu Memlûk grubuna el-Memalik el-Bahriyye (Bahrî Memlûkler) denildi. Buradaki Memlûklere daha iyi kaynaşmaları için Türkçe isimler verildikten sonra dini eğitimin yanında mızrak, gürz, kılıç, ok gibi silahları kullanma eğitimleri de verildi. Güreş, avcılık, at yarışı, çevgan gibi sportif faaliyetlerde de yaptılar⁵.

Altın Orda Hanı Berke Han, Müslüman olan ilk Moğol hanıydı. Müslüman olan Berke Han, kendi gibi Moğol olan akrabası Hülâgû Han ile mücadele etmesinden dolayı Memlûk Sultanı Baybars ile ittifak kurdu. Ön Asya'nın kaderi için çok önemli olan bu ittifak bir nevi İslâm dünyasını bir istiladan korudu. *Berke Han'ın Ölümüne Kadar Suriye ve Mısır İlişkisi (1227-1277)* adlı çalışmada bu ittifak ilişkisinin nasıl kurulup uygulandığı incelendi. Bu çalışma Cengiz Han döneminden başlayıp 1277 yılında Memlûk Sultanı Baybars'ın ölümüyle bitirildi. Bu çalışma yapılırken

³ Temir, *Gizli Tarih*, s. 17; Kemaloğlu, *agm.*, s. 30.

⁴ Kazım Yaşar Koprıman, "Mısır Memlûkleri", *Türkler*, C.5, Ankara 2002, s.99-100; aynı mlf., "Memlûkler" Memlûkler", *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, C.6, İstanbul 1992, s.433-436; Süleyman Kızıltoprak, "Memlûk", *DİA.*, C.29, Ankara 2004, s. 87-88.

⁵ Koprıman, "Mısır Memlûkleri", aynı yer; aynı mlf., "Memlûkler", aynı yer; Kızıltoprak, aynı yer; A.J. Wensick, "Memluk", *İ.A.* C.7, İstanbul 1988 s. 688-689.

günümüzdeki hem Moğol Tarihi hem de Memlûk Tarihi ile ilgili yapılan çalışmalar ile çağdaş kaynak çevirilerindeki bilgiler karşılaştırılarak kullanıldı.

Bu çalışmada Reşîdüddin Fazlullâh, Cüveynî, Suyûtî, İbnü'l Esîr, İbn Kesîr, Cûzcânî gibi çağdaş müelliflerin yazdığı eserler ve Ahmed Temir'in dilimize çevirdiği *Moğolların Gizli Tarihi* adlı eserdeki bilgiler ile günümüzde yazılan araştırma eserlerindeki bilgiler kullanıldı.

A. Kaynaklar

1. Moğolların Gizli Tarihi

1240 yılında yazılıp tamamlanan eserde bu yıla kadar ki olaylar anlatılır. Eseri yazan kişi bilinmemişti. Bu eser Moğol devrine ait resmi Çin tarihi olan Yüan Shih'den 130 ve XVII-XVIII. yüzyıllarda yazılan Moğolca tarihi eserlerden 300-400 sene daha öncesini anlatmıştı. Bu eseri dilimize kazandıran Ahmed TEMİR'dir⁶. Bu eserden Cengiz Han'ın Moğol Hanlığını kurma faaliyetleri ile savaş ve seferlerini anlatırken yararlanıldı.

2. el-Kamil fi't-Tarih

Müellifin tam adı Ebü'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezeri'dir. 12 Ciltten oluşan *el-Kamil Fi't-Tarih* adlı eserinde Hz. Adem'den başlayıp ve zamanına kadar ki yani 1230'ların başına kadar olan olayları anlattı. Bu değerli eser dilimize Abdülkerim ÖZAYDIN ve Ahmet AĞIRAKÇA tarafından Türkçe'ye çevrildi⁷. *el-Kamil Fi't Tarih*'ten Cengiz Han'ın Harezmsahlarla yaptığı mücadeleler anlatılırken yararlanıldı.

3. Moğolların Büyük Hanına Seyahat 1253-1255

Moğollar, Müslümanların yanında Hıristiyan dünyası içinde tehlike oluşturmuştu. Bu yüzden Avrupalı devlet adamları Moğollar hakkında hem bilgi almak hem de onları kendi saflarına çekmek için elçiler göndermişti. Bu elçilerden biri de Fransa Kralı IX. Ludwing tarafından gönderilen Wilhelm Von Rubruk'tu. Yolculuğunu anlattığı eserinde Moğolların siyasi, sosyal ve kültürel özellikleri ile geçtiği coğrafyalar hakkında bilgi vermişti. "*Moğolların Büyük Hanına Seyahat*" adlı

⁶ Temir, *age.*, s. XIV-XV; Osman G. Özgüdenli, "Türkiye'de Moğol Tarihi ve Kültürü Araştırmalarının Doğuşu ve Gelişimi", *Türk-Moğol Tarihi*, İstanbul 2018, s.176.

⁷ Abdülkerim Özaydın, "İbnü'l- Esir, İzzeddin", *DİA*, C.21, İstanbul 2000, s. 26-27.

eseri Ergin AYAN tarafından Türkçe'ye çevrildi⁸. Rubruk'un eserinden Cengiz Han dönemi, Güyük Han'ın ölümü, Mengü'nün "Büyük Han" seçilmesi ve Abbasi elçisiyle görüşmesi, Batu Han, Sartak Han ile Berke Han'ın Altın Orda tahtına geçme olayları anlatılırken yararlanıldı.

4. Tabakât-ı Nâsirî

Müellifin tam adı Ebû Amr Minhâcüddîn Osman b. Sirâciddîn Muhammed el-Cûzcânî olmasına rağmen daha çok Minhâc-ı Sirac adıyla bilinmişti. En önemli eseri olan *Tabakât'-ı Nâsirî*'yi Eylül 1260 yılında tamamlayarak Gur Sultanı Nasıreddin Mahmud'a sunmuştu. Bu eserinde Hz. Adem'den başlayarak zamanına kadar ki olayları anlatmıştı. Bu eserin Moğollarla ilgili kısmını Mustafa UYAR Türkçe'ye çevirdi. Bu eserden Harezşahlar ile Cengiz Han'ın mücadelesi, Hülâgû Han'ın Batı seferi, Berke Han'ın Müslüman olması ve İlhanlılarla mücadelesi anlatılırken yararlanıldı.

5. Tarih-i Cihan Güşa

Eserin yazarı olan Atâ Melik Cüveynî'nin tam adı Ebü'l Muzaffer Alâüddîn Ata Melik b. Bahâiddîn Muhammed el-Cüveynî'dir. *Tarih-i Cihan Güşa* adlı eserini 1252 veya 1253 yılında yazmaya başlamış ve 1260 yılında tamamlamıştı. Bu eseri Türkçe'ye çeviren Mürsel Öztürk oldu⁹. Bu eserden Bâtınilerle mücadele, halifeyle mektuplaşma ve Bağdat seferi esnasındaki olaylar anlatırken yararlanıldı.

6. et-Tuhfetu'l-Mulûkiyye Fi'd-Devleti't-Turkiyye: Türk Devleti Konusunda Sultanlara Armağan

Müellifin tam adı Rükniddin Baybars el-Mansûrî en-Nâsirî ed-Devâdâr el-Hıtaî'dir. Memlük Sultanı el-Melikü'l-Mansûr Seyfeddin Kalavun'un Memlüklerinden olduğu için el-Mansûrî ismiyle anıldı. *et-Tuhfetu'l-Mulûkiyye Fi'd-Devleti't-Turkiyye* eserinde 647-711 (1249-1311) arasındaki olayları anlattığı için Bahrî Memlükler için önemli bir kaynaktı. Bu eser Hüseyin POLAT tarafından Türkçe'ye çevrildi¹⁰. Bu eserden Baybars'ın hayatı ve sultan olduktan sonraki

⁸ Wilhelm Von Rubruk, *Moğolların Büyük Hanına Seyahat 1253-1255*, çev Ergin Ayan, İstanbul 2001, s. 7-10.

⁹ Orhan Bilgin, "Cüveynî, Atâ Melik", *DİA*, C.8, İstanbul 1993, s.140-141.

¹⁰ Asri Çubukçu, "Baybars", *DİA*, C. 5, İstanbul 1992, s.220-221.

faaliyetleri, Berke Han ile mektuplaşması ve İlhanlılarla mücadeleler anlatılırken yararlanıldı.

7. en-Nücûmu'z-Zâhire (Parlayan Yıldızlar)

Müellifin tam adı Ebü'l-Mehâsin Cemâlüddîn Yûsuf b. Tağrıberdî el-Atâbekî el-Yeşbugavî ez-Zâhirî'dir. Yazdığı tarihi kitapların arasında Mısır'ın fethinden başlayıp ölümünden iki buçuk yıl öncesine kadar ki olayları *en-Nücûmu'z-Zâhire* adlı eserinde anlatmıştı. Memlûk Sultanlarını kronolojik olarak ele aldığı eseri Ahsen BATUR tarafından Türkçe'ye çevrildi¹¹. Bu eserden 1250'de Memlûklerin kuruluşundan 1277'de Sultan Baybars'ın ölümüne kadar ki geçen olaylar anlatılırken yararlanıldı.

8. Camiü't-Tevarih (İlhanlılar Kısmı)

Müellifin tam ismi Ebü'l- Hayr Hâce Reşîdüddîn Fazlullâh b. İmâdiddevle Ebi'l-Hayr b. Muvaffakiddevle Ali et-Tabîb el-Hemedanî'dir. En önemli eseri olan *Camiü-t Tevarih*'de Dünya Tarihini Farsça olarak anlattı. Bu eserin İlhanlılar kısmını İsmail AKA, Mehmet ERSAN ve Hesamipour KHELEJANİ, Türkçe'ye çevirdi¹². Bu eserden Hülâgû Han'ın batı seferine gönderilmesi, Bâtınilerle yaptığı mücadele ve halifeyle mektuplaşması konuları anlatılırken yararlanıldı.

9. Baybars Tarihi

Müellifin tam adı Ebu Abdillâh İzzüddîn Muhammed b. Alî b. İbrâhîm b. Şeddâd el-Ensârî el-Halebî'dir. İbn Şeddâd yazdığı eserleri bizzat kendi gördüklerine dayandırmıştı. *Târîhu'l-Meliki'z-Zâhir* adlı eserinde Memlûk Sultanı Baybars'ın hayatı, şahsiyeti ve 670/1271 yılından sonraki olayları anlatmıştı. Bu eserin ikinci cildi günümüze ulaşırken birinci cildi ulaşmamıştı. Bu eser "*Baybars Tarihi*" adıyla Şerafeddin YALTKAYA tarafından Türkçe'ye çevrildi¹³. Baybars Tarihi'nden Sultan Baybars'ın Mengü Timur ile ilişkisini anlatırken yararlanıldı.

10. Bizanslı Gözüyle Türkler

Müellif Georgios Pachymeres, İstanbul'un Latinler tarafından işgal edilmesi üzerine İznik'e göç eden bir ailenin çocuğu olarak 1242 yılında doğdu. Georgios Pachymeres'in günümüze gelen sekiz eseri bulunmaktadır. Georgios'un Türk ve İslâm

¹¹ Mustafa Cuhadar-İsmail Yiğit, "İbn Tağrıberdî", *DİA.*, C.20, İstanbul 1999, s. 385-388.

¹² Osman Gazi Özgüdenli, "Reşîdüddin Fazlullâh-ı Hemedânî", *DİA.*, C.35, İstanbul 2008, s. 19-21.

¹³ Casim Avcı, "İbn Şeddâd İzzeddin", *DİA.*, C.20, İstanbul 1999, s. 374-375.

Tarihi için en önemli eseri olan *Syngrafikai*'da 1260-1307 yılları arasındaki olayları anlatmıştı. VIII. Mikhaıl Palaiologos'un dönemi 6 kitapta anlatıldıktan sonra diğer kısımlarda da 1307'ye kadar II. Andronikos'un olaylarını anlatmıştı. Bu kaynak "*Bizanslı Gözüyle Türkler*" adıyla İlcan Bihter BARLAS tarafından Türkçe'ye çevrildi¹⁴. İzzeddin Keykavus'un sığınması ve sonra esir edilip hapsedilmesi, Memlük Sultanı Baybars ve Altın Orda Hanı Berke Han'ın onu kurtarma çabaları anlatılırken bu eserden yararlanıldı.

11. el-Bidaye Ve'n-Nihaye

Müellifin tam adı Ebü'l-Fidâ İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dımaşkî eş-Şâfî'dir. İbn Kesîr'i önemli tarihçiler arasına katan eseri "*el-Bidaye Ve'n-Nihaye*" adlı eseri idi. Bu eserinde başlangıçtan 767 (1365-66) yılına kadarki olayları anlattı. Bu önemli eseri Mehmet KESKİN tarafından Türkçe'ye çevirildi¹⁵. Bu eserden, Hülâgû Han'ın halife ile mektuplaşması, Bağdat'ın işgali, Berke Han'ın Hülâgû Han ile mücadelesi ve Sultan Baybars ile ilişkisi anlatılırken yararlanıldı.

12. Altınordu Devleti Tarihine Ait Metinler

W. De Tiesenhausen tarafından Arapça kaynakların Altın Orda ile ilgili bölümleri toplanarak 1884'de Petersburg'da kitap olarak basıldı. Bu eserin Türkçe'ye çevirisini İsmail Hakkı İZMİRLİ yaptı. Altın Orda, İlhanlılar ve Memlüklerle ilgili çok önemli bilgilerin verildiği eserde şu kaynakların çevirisi bulunmaktadır;

1. İbnü'l-Esîr: *el-Kamil*

2. İbn Abdüzzâhir Kadı Mühiddin Abulfadlullah İbn Abdüzzâhir: *Siretü'l-Melik ez-Zahir*

3. İbn Abdüzzâhir: *Teşrifü'l-Ayyamı Vel'usur Bisiretilmelik el-Mansur*

4. İbni Vâsîli Hamevî: *Müferricü'l-Kürub*

5. Rükneddin Baybars (Beybars): *Baybars Tarihi (Zübdetü'l-Fikre)*

6. Şafi İbni Ali: *Hüsnü'l-Menakıb*

7. Alemeddin Birzalî: *Tarihi Birzahî*

8. El-Mufaddal: *En-Nehcü's-Sedid*

9. Nüveyrî: *Nihayetü'l-Ereb*

¹⁴ Levent Kayapınar, "Pachymeres, Georgios", *DİA*, C.34, İstanbul 2007, s. 139-140.

¹⁵ Abdülkerim Özeydin, "İbn Kesîr, Ebü'l-Fida", *DİA*, C.20, İstanbul 1999, s. 132-133.

10. Ez-Zehebi: *Tarihü'l-Zehebi*

11. İbn Fazlullah el-Ömerî: *Mesâlikü'l-Ebsâr Fî Memâlikü'l-Emsâr*

Altın Orda ve Memlûk tarihleri için önemli kaynakları içinde barındıran eserden Sultan Baybars'ın Berke Han ve Mengü Timur ile mektuplaşması başta olmak üzere yapılan savaşlar ve dönemin olaylarını anlatırken yararlanıldı.

Bunların dışında Aknerli Grigor'un *Okçu Milleti Tarihi*, Gregory Abû'l Farac'ın, *Abû'l Farac Tarihi*, Celaleddin Suyûtî'nin *Halifeler Tarihi*, Simon de Saint Quentin, *Bir Keşifin Anılarında Tatarlar ve Anadolu*, Ötemiş Hacı'nın *Cengiz-namesi*, Genceli Kirakos'un *Moğol İstilasası (1220-1265)*, Riyazeddin Fahreddin, *Altın Ordu ve Kazan Hanları* gibi eserler kullanılan diğer kaynaklardır.

B. Araştırmalar

1. Avrasya'nın Sekiz Asrı Cengizoğulları

Bu eser Cengiz Han öncesi Moğolları anlatan makaleden başlayarak, Büyük Moğol Hanlığı başta olmak üzere tüm Moğol Devletlerinin anlatıldığı ayrı ayrı makalelerden oluşmaktadır. İlyas KEMALOĞLU'nun, *Büyük Moğol İmparatorluğu* adlı makale kullanıldı.

2. Harezşahlar Devleti Tarihi

İbrahim KAFESOĞLU'nun Harezşahlar Tarihi adlı eserinde bu devletin kuruluşundan yıkılışına kadar ki siyasi faaliyetleri anlatılmıştır. Bu çalışmada Cengiz Han'ın Batı seferi anlatılırken yararlanıldı.

3. Moğolları Durduran Türk Sultan Baybars

Süleyman ÖZBEK'in yüksek lisans tezi olan ve sonradan kitaplaştırdığı eser, Memlûk Sultanı Baybars'ın hayatı, seferleri, savaşları, Altın Orda, İlhanlılar, Bizans ve Haçlılar başta olmak üzere dönemin devletleri ile girdiği siyasi ilişkiler hakkında çok önemli bilgiler vermektedir. Sultan Baybars'ın hayatı ve Altın Orda ile ilişkiler başta olmak üzere birçok konuda bu eserden yararlanıldı.

4. Moğol İstilâsı, Cengiz ve Hülağü Mezalimi

Eserin yazarı Hacı Ahmed Özdemir, 1997 yılında “*Moğol İstilasası ve Abbasi Halifeliğinin Yıkılışı- Cengiz ve Hülağü Dönemleri (616-656 /1219-1258)*” adlı teziyle İslâm Tarihi alanında Doktor unvanını aldı. Yazmış olduğu tez Cengiz Han döneminden itibaren Moğolların fetihleri, siyasetleri ve politikaları hakkında geniş bilgi vermektedir. Daha sonra “*Moğol İstilasası, Cengiz ve Hülağü Mezalimi*” adıyla yayınlanan eserden Cengiz Han’dan Hülağü Han dönemine kadar geçen olaylar hakkındaki bilgilerden yararlandı¹⁶.

5. Selahaddin’den Baybars’a Eyyubiler-Memlûkler (1193-1260)

Ramazan ŞEŞEN tarafından yazılan “*Selahaddin’den Baybars’a Eyyubiler-Memlûkler (1193-1260)*” adlı eserden Eyyübî hükümdarlarının hayatı faaliyetleri başta olmak üzere Memlûk sisteminin oluşumu ve devletin kuruluşu hakkında önemli bilgiler vermektedir. Sultan Baybars’ın hükümdar olmadan önceki faaliyetleri, devletin kuruluşundaki katkıları ve hükümdar olduktan sonraki faaliyetleri hakkında bilgiler yer almaktadır. Bu çalışmada Sultan Baybars’ın hükümdar olması, faaliyetleri ve Berke Han ile ilişkisi anlatılırken yararlandı.

6. Sultan Baybars ve Devri

Ramazan ŞEŞEN tarafından kaleme alınan eserde Memlûk Sultanı Baybars’ın Sultan olmadan önce esir olarak satılışı, yetiştirilişi, Memlûk sınıfına girişi, yükselişi, Memlûk Sultanı oluşu, İlhanlı, Altın Orda, Bizans ve Türkiye Selçuklu Devleti ile münasebetleri başta olmak üzere tüm faaliyetleri hakkında bilgiler yer almaktadır. Bu çalışmada Baybars’ın Sultan olması ve Berke Han ilişkisi anlatılırken yararlandı.

7. Altın Ordu ve Çöküşü

A. YU. Yakubovskiy tarafından kaleme alınan eserde Altın Orda Hanlığı’nın kuruluşu, yükselişi ve yıkılışı hakkında bilgiler vermektedir. Altın Orda Hanlığı’nın siyasi tarihi hakkında çok önemli bilgilerin bulunduğu bu eser Hasan Eren tarafından Türkçeye çevrildi. Bu eserden Batu Han’ın Altın Orda Hanlığını kurma faaliyetleri,

¹⁶ Hacı Ahmed Özdemir, *Moğol İstilasası, Cengiz ve Hülağü Mezalimi*, İstanbul, 2018, s. 4.

Berke Han'ın İlhanlılar ile mücadelesi ve Sultan Baybars ile kurduğu ittifak ilişkileri anlatılırken yararlanıldı.

8. Türk-Moğol Tarihi

Bu eser Kürşat YILDIRIM'ın editörlüğünde derlenen ve alanında uzman simaların yazdığı makalelerden oluşan bir eserdir. Bu eserde bulunan Ali AHMEDBEYOĞLU'nun *Moğollar ve Komşuları*, Dinçer KOÇ'un *Cengizhan Sonrasında Moğollar*, Osman G. ÖZGÜDENLİ'nin, *Türkiye'de Moğol Tarihi ve Kültürü Araştırmalarının Doğuşu ve Gelişimi* adlı makalelerden yararlanıldı.

Mustafa AKKUŞ'un *İlhanlıların Anadolu'daki Dini Siyaseti* adlı doktora çalışması, İlhan ERDEM'in *Türkiye Selçuklu-İlhanlı İlişkisi (1258-1308)* adlı doktora çalışması, A. Konstantin d'OHSSON'ın *Moğol Tarihi*, Rene GROUSSET'in *Bozkır İmparatorluğu*, İsmail YİĞİT'in *Memlükler*, Andre CLOT'un *Kölelerin İmparatorluğu Memlüklerin Mısır'ı*, Ahmed GÖKBEL *Kıpçak Tarihi*, Mustafa KAFALI'nın *Altın Orda Hanlığının Kuruluş ve Yükseliş Devirleri* ve İlyas KEMALOĞLU'nun *Moğolların Kafkasya Politikası*, bu çalışmada yararlanılan diğer araştırma kitaplarıdır.

BİRİNCİ BÖLÜM

CENGİZ HAN'DAN BATU HAN'IN ÖLÜMÜNE KADAR MOĞOLLAR

I. Cengiz Han Dönemi (Temuçin Dönemi)

A. Temuçin'in Ortaya Çıkışı ve Uzak Doğu Fetihleri

Cengiz Han ya da diğer adıyla Temuçin'in ortaya çıktığı bölge tarıma elverişli olmayan uçsuz bucaksız verimsiz bir coğrafyaydı. Bu coğrafyada yaşayan Moğol kabileleri arasında siyasi bir birlik bulunmadığından birbirlerine karşı sürekli yağma akını düzenlemişlerdi. Kara İrtiş ve Zaysan-Nora'dan Selenge Nehri'ne kadar olan bölgede isimlerinin anlamı sekiz olan Naymanlar yaşıyor ve Barthold, Naymanları Moğollaşmış Türk olarak ifade etmişti. Naymanların doğusundaki Orhon ve Tula Nehirleri boyunca Keraitler, Keraitlerin kuzey kısmında Selenge Nehri'nin orta ve aşağı kısımlarında, Baykal Gölü'nün güneyinde Merkitler meskundu. Merkitler'in kuzeyi ve Baykal Gölü'nün batısındaki kalan kısımda Moğolların batı koluna mensup Oyratlar, Kerulen Nehri'nin güney kısmında Tatarlar ve Tangutlar mevcuttu. Onon ve Kerulen Nehirleri arasında Cengiz Han'ın mensup olduğu kabile olan Börtegin Kabilesi ile karısı Börte'nin kabilesi Kongradlar, Onon Irmağı kıyılarında ve Karakurum civarında yaşamıştı. Bunların dışında Kırgızlar, Karluk, Uygur, Halaç Türkleri ve Celayirliler, Tayiçütler, Ba'arinler, Kadaginler, Ötgitler gibi irili ufaklı diğer Moğol kabileleri de vardı¹⁷.

Reşîdüddin Fazlullah'a göre, Moğollar dört gruptan oluşmuştu. İlk grupta bir Bozkurttan türediğine inanılan yirmi kabile yer almıştı. İkinci grupta Ergenekon'dan çıktıklarına inanılan dokuz boy bulunmakta ve bunlar Kara Tatar olarak anılmıştı. Çinlilere göre, Cengiz Han'ında mensup olduğu Börtegin kabilesi bu gruba mensup ve Kara Tatarlar'ın yaşam alanlarından biride Gobi Çölü'nün kuzeyiydi. Üçüncü grupta ise Reşîdüddin'in Ak Tatar adını verdiği ve aslında Moğol olmayıp Türk olan sadece

¹⁷ Alaaddin Atamelik Cüveynî, *Tarih-i Cihan Güşa*, çev. Mürsel Öztürk, Ankara 2013, s.83: Ali Ahmedbeyoğlu, "Mogollar ve Komşuları", *Türk Moğol Tarihi*, İstanbul 2018, s.83-86; Abdülkadir Yuvalı, *İlhanlılar Tarihi*, Kayseri 1994, s.11; İlyas Kemaloğlu, "Büyük Moğol İmparatorluğu", *Avrasya'nın Sekiz Asrı Cengizogulları*, İstanbul 2016, s. 30; Rene Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, çev. Reşat Uzmen, İstanbul 1999, s.187.

dilleri Moğollara benzeyen on beş kabile vardı. Dördüncü grupta ise adlarına Vahşi Tatarlar denilen 4 kabile yer almıştı¹⁸.

Bu dönemde Çin’de siyasi birli bulunmadığından irili ufaklı birçok devlet vardı. Çin’in güneyinde Milli Çin sülalesi olan Song Hanedanlığı vardı. 960 yılında kurulan hanedanlık daha sonra ikiye ayrılmış ve Kuzey Songları 1127’de Güney Songları’da 1279’da Kubilay tarafından ortadan kaldırıldı. Kuzey Çin’de ise bu dönemde başkentliğini Pekin’in yaptığı Kin Krallığı vardı. İslâm kaynaklarında Kin Krallığına Altın Hanlar adlandırırken Türkler ise Cürcet ya da Cürcit olarak adlandırdı. Bu krallık 1124 yılında Kuzey Çin’e hâkim olan Kitanların yıkılmasından sonra kuruldu. Batı Çin’de ise Kansu ve Ordos bölgesinde Türk, Moğol ve Tibetli unsurlardan oluşan Tangutlar veya Si-Hia Devleti vardı. Doğu Türkistan’da Tarım’ın kuzeydoğusunda Turfan-Kuça arasında Budist ve Nasturi olan Uygur Türkleri, Çu Nehri’nin Issık-kul ile Kaşgarya’da Moğol ırkından olan ve Çin kültüründen etkilenen Karahıtay Devleti mevcuttu¹⁹.

Temuçin’in ve Moğolların çevresinde güçlü siyasi birliğin olmaması kabilelerin ve küçük siyasi devletlerin birbirleriyle mücadele içinde olmasına sebep olmuştu. Bu küçük siyasi yapılar birbirleriyle sürekli mücadele ettiğinden Temuçin için kolay lokma diye tabir edeceğimiz hale gelmişti.

Temuçin’in atalarından Kabul Kağan, Onon ve Kerülen Nehri civarında yaşayan Borçigin kabilesiyle beraber Çin’e sefer düzenleyerek 1130’lu yıllarda komşu kabileleri de hâkimiyeti altına almıştı. Oluşturdukları bu siyasi birlik “*Cesur ve Nüfuzlu kimse*” anlamlarına gelen Moğol adını almıştı²⁰.

Temuçin’in babası Yesügey Bahadır, yukarıda kısaca bahsettiğimiz Kabul Kağan’ın torunu ve annesi de Hoelün-Ücin’dü. Temuçin’in doğumu ile ilgili 1155 ile 1167 yılları arasında farklı tarihler vardı. Son yapılan araştırmalar Temuçin’in 1155 yılı yani Domuz yılında Onon Nehri kıyısındaki Deli’ün Boldak’ta doğduğunu gösterdi. Babası Yesügey Bahadır yeni doğan oğluna o zamanlar saldırıp esir aldığı bir Tatar kabilesinin reisi olan Temuçin-Üge’in ismine istinaden demirci manasındaki

¹⁸ Ahmedbeyoğlu, *agm.*, s. 85-86; Ağaldağ, “Moğol Devleti”, *Türkler*, C.8 Ankara 2002, s. 436.

¹⁹ Ahmedbeyoğlu, *agm.* S. 83; Ağaldağ, *agm.*, s.434; İsenbike Togan, “Cingis Han ve Moğollar”, *Türkler*, C.8 Ankara 2002, s. 389; Grousset, *age.*, s. 186.

²⁰ Dinçer Koç, “Cengizhan’dan Sonra Moğollar”, *Türk Moğol Tarihi*, İstanbul 2018, s.151; Kemalöglü, “Büyük Moğol İmparatorluğu”, s.30-31.

Temuçin adını verdi. Yesügey Bahadır'ın Hoelün'den olan Kasar Kaçı'un ve Temüğe adlı üç oğlu ile Temülün isminde bir kızı vardı²¹.

Temuçin, 1206 kurultayına gelene kadar tüm siyasi rakiplerini bertaraf ettiğinden bütün Moğolların Hanı olması için önünde hiçbir engel kalmadı. 1206 yılının ilkbaharında Onon Nehri'nin kaynağı yakınlarında kendisine daha önce bağlanan kabilelerin katılımıyla kurultay toplanmış ve burada alınan ortak kararlar kendisine *Cengiz Han (Moğolca Çinggis Kağan)* unvanını verildi. Bu kurultayda at kuyruğuyla donatılmış dokuz tuğ ve kumaşın ortasında siyah renkteki ay bulunan sancak açıldı. Böylece Temuçin en büyük amaçlarından biri olan Moğol kabilelerini birleştirmek idealini *Moğol* adı altında gerçekleştirdi²².

Cengiz Han kurultaydan sonra ordusunu on, yüz, bin ve tümenlere bölerek onlu sistemi uygulayıp bunların başına güvendiği adamları yerleştirdi. Ordusunu sağ kanat, sol kanat ve merkez olmak üzere üç kısma ayırarak savaşta yönetmesini kolaylaştırdı. Cengiz Han askeri işleri düzene koyduktan sonra ilk olarak 1207 yılında büyük oğlu Cüci Han'ı sağ kanat komutanı olarak Oyrat ve Yenisey Kırgızlarına gönderdi. Bu sefer sonunda Kırgızlar savaşız tabi oldu. İdikut unvanı taşıyan Uygur hükümdarı kendi rızasıyla Cengiz Han'ın hâkimiyeti altına girdikten sonra hanın kızıyla evlenerek kendisini beşinci oğlu olarak ilan etti²³. Cengiz Han'ın hanlıktan sonraki ikinci hedefi Çin'i ve komşu devletleri itaate almaya sıra geldi. Bunun içinde ilk hedef olarak Tangut Krallığı ya da diğer bir adıyla Si-Hia ilk hedefti.

Cengiz Han, Budist dininden olan Tangutlara (Si-Hia) saldırmış ve bu sefer Temuçin'in yerleşik halka karşı yaptığı ilk seferdi. Tangut ülkesi güneyde Tibet'e batıda Uygur ülkesine kadar toprakları vardı. Ticaretle geçinen ve güçlü orduya sahip olan Tangutlar İpek yolunun başlangıcına hâkim durumdaydı. 1209'da başlayan seferde Tangut kralı Li An-şuan Moğolların karşısına gönderdiği veliaht prens yaptığı savaşı kaybetti. Cengiz Han'ın tarım arazilerini tahrip ettirmesinden sonra Tangut Kralı barış istemiş ve deve, av şahini, yün ile ipekli kumaş vergi vermeyi kabul

²¹ Ahmed Temir, *Mogolların Gizli Tarihine Göre Cengizhan*, Ankara 1989, s.5; aynı mlf, "Moğol veya Türk-Moğol Hanlığı", *Türkler*, C.8, Ankara 2002, s.420 ; Mustafa Kafalı, "Cengiz Han", *DİA.*, C.7, İstanbul 1993, s.367; Yuvalı, aynı yer.; Kemaloğlu, "Büyük Moğol İmparatorluğu" ,s. 31-32.

²² Temir, *Gizli Tarih*, s. 70-71; Grousset, *age.*, s.212;Jean-Paul Roux, *Moğol İmparatorluğu Tarihi*, çev. Aykut Kazancıgil, Ayşe Bereket, İstanbul 2001, s. 135; Kemaloğlu, "Büyük Moğol İmparatorluğu", s. 33; Ağaldağ, *agm.*, s. 440.

²³ Temir, *Gizli Tarih*, s.80; Roux, *age.*, s.142-143,145; Kemaloğlu, aynı yer.

etmesinin yanında Moğollara asker vermeyi de kabul etti²⁴. Daha önce hep kendileri gibi göçebe kabilelerle savaşan Moğolların bu sefer ile Tangut Krallığını yenip vergiye bağlamaları onların yerleşik devletlere karşı mücadele etmede kendilerine güven sağladı.

Cengiz Han, Kin Krallığındaki taht değişikliğini bildirmek için gelen elçiyi iyi karşılamadı. 1211 yılının ilkbaharında Moğol ordusu sefere çıkarak Ye Hu Ling'de Kin ordusunu ağır bir yenilgiye uğrattı. Moğollar savaşı kazanmalarına rağmen sınır şehirlerini yağmalanmaktan öteye gidemedi. Zaten Kin Devleti'nin tamamen ortadan kaldırılması Cengiz Han'dan sonra Moğol Hanı olan Ögedey zamanında oldu. Cengiz Han, en önemli generallerinden Cebe'yi kuzeydeki eski Kin başkenti Liaodang'ı almaya göndermiş ve o da sahte bir ricat taktiği kullanarak şehri Şubat 1212'de ele geçirdi. Böylece Moğollar Büyük Okyanus'a ulaşmış oldu²⁵.

Kin başkenti Pekin'in fethi için Cengiz Han'ın harekete geçmesi fazla uzun sürmemişti. Kin kralı Wu-tu-pu, Moğolların tekrar saldırısından korkmuş olacak ki ilk iş olarak başkent Pekin'i terk ederek Sarı Nehri yakınlarındaki K'ai-fong-Fu'ya çekilmişti. Cengiz Han, Kin kralının bu hareketini kaçma ve harbe hazırlanarak saldırma tehlikesine karşı hemen aralarında yapılan sulhu bozup Pekin seferine çıkarak şehri kuşatmıştı. Çinliler, Cengiz Han'a karşı 40.000 kişilik ordu göndermelerine rağmen beceriksiz bir generalin komutasında olduklarından Moğollar tarafından Pa-çeu'da ağır bir yenilgiye uğratılmıştı. Moğolların bu zaferinden sonra şehirdeki Kin valisi Cen-huei intihar etmesiyle şehir düşmüştü. Mayıs-Haziran 1215'de Pekin'in düşmesinden sonra Moğollar şehri yağmalamış ve halkını katletmişti²⁶. Moğollar burada çok ağır bir katliam yapmış ve çürümüş cesetlerin ortalığa yaydığı kokudan Harezmsahlardan elçilik heyetinden ölenler dahi olmuştu.

II. Abbasi Halifesi Nâsır Lidînillâh'ın Moğolları Daveti İddiası

Bertold Spuler, *İran Moğolları* adlı eserinde Abbasi Halifesi Nâsır Lidînillâh'ın sarayına 1217-1218 yıllarında Temuçin'in "*Cengiz Han*" unvanını alıp bütün kabileleri bir araya getirerek güçlü bir siyasi yapı teşkil ettiği haberinin geldiğini

²⁴ Roux, *age.*, s.159-160; Kemaloğlu, gös yer; Ağaldağ, *agm.*, s. 441.

²⁵ Roux, *age.*, s.162-166;Grousset, *age.*, s.224-225.

²⁶ Grousset, *age.*, s.226; Roux, *age.*, s.167; Kemaloğlu, gös yer; Ağaldağ aynı yer.

bildirmektedir. Aynı eserde İranlı müverrih Mirhvand'a (1433-1498) dayandırarak verdiği bilgiye göre, Nâsır Lidînillâh'ın Harezmsâhlar'a karşı Moğollardan yardım istemiş fakat Cengiz Han bu yardım teklifini kabul etmemiştir²⁷. Burada İranlı müverrihin verdiği bilgilerin tarihinde yanlışlık vardır. Temuçin 1206 kurultayında *Cengiz Han* unvanını alıp Moğolların hükümdarı olmuştu. Kurultaydan sonra komşularıyla mücadeleye başlamış ve ancak 1215'de Pekin'i alabilmişti. Yani Cengiz Han hükümdar olduktan sonraki 8-10 yıl komşularına gücünü kabul ettirip sınırlarını genişlemeye çalışmıştı. Halife Nâsır lidînillâh, Harezmsâhlarla Irak Selçuklu topraklarını paylaşma konusunda anlaşmazlığa düşüp mücadeleyi kaybetmesi XII. yüzyılın sonunda olmuş, bu dönemde Cengiz Han daha kurultay kararıyla hükümdar olmamıştır. Bu sıralarda Cengiz Han, komşularıyla mücadele ettiği için başka bir devlete yardım etmesi mümkün gözükmemektedir.

Halife Nâsır Lidînillâh, Harezmsâhlar'a karşı bir başka devletlerle ittifak kurmuştu. Harezmsâh Alaaddin Tekiş'e karşı Gur Sultanı Gıyasüddin'e mektup göndererek onu kışkırtmış, bunun üzerine Gur-Harezmsâh mücadelesi yaşanmıştı. Hacı Ahmed Özdemir, Halife Nâsır Lidînillâh, Gurluların yanında Karahıtaylardan da yardım istediğini yazarken İbrahim Kafesoğlu'na göre, Harezmsâh Alaaddin Tekiş, Karahıtaylardan yardım isteyerek birlikte Gurluları yenilgiye uğrattığını yazmıştır²⁸.

Bağdat'ta doğmasına rağmen hayatının büyük kısmını Şam'da geçiren Sıbt İbnü'l Cevzî, Ceyhun Nehri civarında yaşayanlardan aldığı bilgiye göre, Halife Nâsır Lidînillâh'ın Moğolları davet ettiğine dair haberler vermesiydi. Ancak işin aslı, halifenin veziri Kummi, Karahıtayları, Harizmsâhlara saldırması için kışkırtmasıydı²⁹. Sıbt İbnül Cevzî, bu haberleri büyük ihtimal Moğolların önünden kaçıp gelen göçmenlerden öğrendiği olsa gerekti. 1203 yılında Dımaşk'ta doğan Ebu Same el-Makdisi'nin (ö.1267) verdiği bilgiye göre, Celaleddin Harezmsâh, Moğolları, halifenin çağırıldığını dile getirmekte ve Eyyübî Sultanı el-Muazzam İsa'ya, halifeyle mücadelesinde kendisini desteklediği için teşekkür etti. Ebu Same'ye göre, Celaleddin Harezmsâh, halifenin Karahıtaylara yazdığı mektubu bulduğunu söylemişti. Burada

²⁷ Bertold Spuler, *İran Moğolları*, çev. Cemal Köprülü, Ankara 1987, s.30.

²⁸ İbrahim Kafesoğlu, *Harezmsâhlar Devleti Tarihi*, Ankara, 2000, s.128; Özdemir, *Moğol İstilası*, s. 117.

²⁹ Özdemir, *Moğol İstilası*, s.120; Ali Sevim, "Sıbt İbnü'l-Cevzî", *DİA*, C.37, İstanbul 2009, s.87.

önemli olan mektubun Cengiz Han ve Moğollara yazılmayıp Karahıtaylara yazıldığıydı. Ayrıca bu dönemde Karahıtaylar, Naymanlı Güçlük'ün saldırısına uğradığı için diğer bir devlete ne yardım edebilir ne de savaşabilirdi³⁰.

Halife Nâsır Lidînillâh'ın Moğolları davet ettiğine dair haberler Batı menşelidir. Halife Nâsır Lidînillâh, Bağdat'ı Harezmsahlardan korumak için Nasturi Katholikos'u yardım etmesi için Cengiz Han'a gönderdiği bahsedilse de İbnü'l-Esir, İbn Kesîr ve Makrîzî gibi İslâm kaynakları bu konuda kesin bilgi vermezken, sadece tahmine dayandırmıştı. Örneğin, İbnü'l-Esir'de Nâsır Lidînillâh'ın Moğollara yazdığı mektupla ilgili somut bir bilgi vermemiş ve sadece Tatarlar demişti. Burada kastedilen Tatar ibaresi muhtemelen Naymanlı Güçlük ve hâkimiyeti altındaki Karahıtaylardı. Çünkü ikisi de Tatar olarak bilinmekteydi³¹. Güçlük'ün mensup olduğu Nayman kabilesinin bir Moğol kabilesi olmasından dolayı Halife Nâsır Lidînillâh'ın Güçlük'e ve Karahıtaylar'a yazdığı mektup Cengiz Han'ın Moğolları olarak anlaşılmış olsa gerektir. Halife Nâsır- Lidînillâh'ın kışkırttığı Moğollar, Cengiz Han'ın Moğolları değil Güçlük'ün Moğolları dersek yanılmış olmayız. Daha sonra anlatacağımız Otrar olayına kadar Moğoların Harezmsahlarla ilişkisi normal seyrinde gitmiş ve aralarında ticari faaliyetler gerçekleşmişti.

III. Harezmsah Alaaddin Muhammed'in Moğollarla İlişkisi

Cengiz Han'ın Müslüman dünyası ile ilk teması Müslüman tacirler aracılığıyla oldu. Moğol ülkesinin tacirler açısından en büyük avantajı Moğolların bir şehirde toplu olarak yaşamadığından ellerindeki tüm malları pahalıya satma imkânları vardı. Harezmsah ülkesinden Ahmed Hocendi, Emir Hüseyin oğlu ve Ahmed Balçih adındaki üç tacir yanlarına sırmalı elbiseler, kumaşlar alarak Moğol ülkesine gitti. Yolda Moğol karakollarının birinde yapılan kontrol sırasında Ahmed Balçih adındaki tacirin malları beğenilerek hemen Cengiz Han'a götürüldü. Tacirin mallarını beğenen Cengiz Han, fiyatını sorduğunda 10-20 dinarlık mala 3 balış³² isteyince sinirlendi. Derhal emir vererek hazineden eski kumaş getirtilip kendilerinin kumaşını bildiğinden

³⁰ Özdemir, *Moğol İstilasası*, s.120-122; Tayyar Altıkulaç, "Ebu Same el-Makdisi", *DİA.*, C.10, s.233.

³¹ Angelika Hartmann, "Nâsır-Lidînillâh", *DİA.*, C.32, s.399-400; Özdemir, *Moğol İstilasası*, s.118.

³² Bir balış 2000 dinar, gümüş balış ise 200 dinara denk gelir (ayrıntılı bilgi için bk. "Balış", *DİA.*, C.5, s.22).

iyi-kötü kumaşı ayırt edebildiklerini söyledi. Moğol Hanı kendisini kandırmaya çalışan taciri tutuklatarak hapse attırıp mallarına el koydu. Tacirin diğer arkadaşlarını da huzura getirten Cengiz Han onlara mallarının değerini sormasına rağmen fiyat alamamış ve tacirler arkadaşlarının tutuklanmasından korkmuş olacaklar ki biz bunları size hediye getirdik diyerek bir nevi canlarını kurtarmaya çalıştı. Tacirin bu sözleri Cengiz Han'ın hoşuna gittiğinden altın sırmalı elbiseleri bir kese altın, diğer elbiseleri de bir kese gümüşe satın aldı. Aynı şekilde kendini kandırmaya çalışan Ahmed Balçığ'ı affedip onun mallarını da aynı fiyattan satın alarak serbest bıraktı³³.

Harezmşah Alaaddin Muhammed, kendisinde almak istediği Çin ve Pekin'in Cengiz Han tarafından ele geçirildiği haberinin doğruluğunu öğrenmek için Seyyid Bahaüddin Razi başkanlığındaki bir heyeti Çin'e gönderdi. Bu heyetin gitme amaçları arasında haberin doğruluğunu teyit etmesinin yanında Moğol ordusunun durumunu, sayısını, savaş aleti, silah ve gereçlerini öğrenmesi de vardı³⁴.

Harezmşah elçilik heyeti Çin'e vardığında Cengiz Han'da oradaydı. Heyet, Pekin'e vardıklarında yüksek bir yığın gördü. Uzaktan görünce bunun karlı bir tepe olduğunu zannetmişler, ancak görülen karlı bir tepe değil öldürülmüş insanların kemikleriydi. Elçilik heyeti biraz gittikten sonra insan yağıyla siyahlaşmış bir zeminle karşılaştı. Buradaki kokuşma yüzünden halktan ve hayvanlardan ölenler dahi oldu. Elçilik heyeti Pekin kapısına geldiğinde ise burcun dibinde insan kemiklerine rastlandı. Bunlar ise şehrin kuşatması sırasında Moğolların eline geçmemek için Cûzcânî ve Barthold'a göre, 60.000, Hacı Ahmed Özdemir ve İbrahim Kafesoğlu'na göre, surlardan atlayan 20.000 bakire kızın kemikleriydi³⁵.

Cengiz Han, Harezmşah elçilik heyetini iyi bir şekilde karşılamıştı. Cengiz Han'ın elçilik heyetini iyi karşılamasının sebebi ticareti elinde tutan Müslüman tüccarı ülkesine çekmek içindi. Cengiz Han ve Moğolların bu dönemde yatak ve elbiselere çok ihtiyacı olduğundan batıyla dostluk kurarsa ticaretin gelişeceğine inanmıştı. Bu

³³ Cüveynî, *Cihan Güşa*, s.116-117; Özdemir, *Moğol İstilasası* s.125-127; aynı mlf., "Cengiz İstilasası", *Türkler*, C.8, Ankara 2002, s.520; Özkan İzgi, "Harezmşah ve Moğolların İlk Karşılaşmaları ve Otrar Hadisesi", *Türk Kültürü*, S.170, 1976, s. 95.

³⁴ Mînhac-ı Sirac el-Cûzcânî, *Tabakat-ı Nasırî (Moğol İstilasına Dair Kayıtlar)*, çev. Mustafa Uyar, İstanbul 2016, s.51; Kafesoğlu, *age.*, s.229; Özdemir, "Cengiz İstilasası", s.520; V.V. Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, haz. Hakkı Dursun Yıldız, İstanbul 2017, s.407.

³⁵ Cûzcânî, *Tabakat-ı Nasırî*, s.52; Özdemir, *Moğol İstilasası*, s. 129-130; aynı mlf., "Cengiz İstilasası", s.520-521; Kafesoğlu, *age.*, s.230; Barthold, aynı yer.

sebeple tüccarın güvenliğinin sağlanması için Karaçi adı verilen görevlileri ticaret yollarında görevlendirmişti. Bahaüddin Razi ve beraberindeki heyeti dönerken Cengiz Han, Harezmsah Alaaddin Muhammed'e iletmesi için onlara şunları söylenmişti: “*Muhammed Harezmsah'a iletin ki ben güneşi doğan padişahım, sen ise güneşi batan padişahsın. Aramızda sıkı bir anlaşma sevgi, güçlü bir barış olsun, iki taraftan tacirler ve kervanlar gelip gitsin, benim memleketimdeki değerli şeyleri ve malları sana, senin ülkendekilerindekileri aynı şekilde bana getirsinler*” diyerek bir nevi dostluk mesajı göndermişti³⁶.

A. Cengiz Han'ın Elçilik Heyeti Göndermesi ve Otrar Hadisesi

Cengiz Han'a gelen elçiler ve üç tacirden sonra kendisi de Harezm ülkesine ticaret heyeti göndermeye karar vermişti. Oğulları, komutanları, emirlerine haber göndererek Harezm ülkesine gidip ticaret yapabilecek adamlar seçtirmiş ve onlara mallar getirmeleri için para vermişti. Cengiz Han'ın emrinden sonra 450 kişilik kervan ve elçilik bir heyeti oluşturulmuştu. Elçilik heyetinin başında Harezmlî Mahmud, Buharalı Ali Hoca ve Ortarlı Yusuf Kenka vardı. Oluşturulan kervanda Cengiz Han'ın Harezmsah Alaaddin Muhammed'e gönderdiği armağan ve hediyeler de yer almıştı. Bu hediyelerden biri Tamgaç Dağından ve Çin'den getirilen bir arabanın taşıdığı deveboynu büyüklüğünde saf külçe altındı. Bunların yanında 500 devenin taşıdığı altın, gümüş, ipek ve ipekten yapılmış giysiler, kumaş, kunduz, samur, keçi, misk, gibi hediyeler yer almıştı. Kervanda bulunan mallar çok değerliydi. Örneğin, bir kumaşın değeri 50 dinar civarındaydı³⁷.

Harezmsah Alaaddin Muhammed, Moğol elçilik heyetini Maveräünnehir³⁸'de 1218 yılı baharında Irak harekâtı dönüşü kabul etti. Elçiler, Alaaddin Muhammed'e Cengiz Han'ın selamlarını ilettikten sonra Moğol Hanı'nın, sultanı ve onun şanını, devletinin büyüklüğünü, saltanatının genişliğini bildiğini, kendisinin civar ülkeleri fethettiğini bildirdikten sonra “*seni en kıymetli oğlumla bir tutuyorum*” sözü,

³⁶ Cüzcanî, *Tabakat-ı Nasırî*, s.52-53; Özdemir, *Moğol İstilası*, s.131; aynı mlf., “Cengiz İstilası”, s.520-521; Kafesoğlu, *age.*, s. 232; Barthold, gös yer.

³⁷ Nesevî, *Celälüttin Harezmsah*, çev. Necip Asım, İstanbul 1934, s.28; Cüzcanî, *Tabakat-ı Nasırî*, s. 53; İbnü'l-Esir, *İslam Tarihi, el-Kamil Fi't-Tarih*, C.XIII. çev. Ahmet Ağırakça-Abdülkerim Özeydin, İstanbul 1987, s.320; Cüveynî, aynı yer.; Kafesoğlu, *age.*, s.233; Özdemir, *Moğol İstilası*, s.132; Barthold, *Türkistan*, s.408-409; İzgi, *agm.*, s.95; Ağaldağ, *agm.*, s.443.

³⁸ V.V. Barthold, Buhara yakınlarında olabileceğini söylemektedir.

Harezşah Alaaddin Muhammed'in hiç hoşuna gitmedi. Elçi, Cengiz Han'ın dost olmak istediğini bildirerek, iki ülke tacirlerine kapıların açık olmasının iki taraf içinde faydalı olacağını dile getirdi. Harezşah Alaaddin Muhammed'in burada ne cevap verdiği bilinmez ama elçilik heyetinde bulunan Harezmlî Mahmud'dan Cengiz Han ve Moğol ordusu hakkında bilgiler almak için ertesi gece bir görüşme gerçekleştirdi. Harezşah hükümdarı, Mahmud'un Harezmlî olmasına güvenerek ondan Cengiz Han'ın sarayında kendisine casusluk yapmasını istedi. Bunun karşılığında kendisine mükâfat verileceğini ve bunun teminatı içinde Harezmlî Mahmud'a mücevher verildi. Ayrıca Moğol Hanı'nın Çin'i fethedip etmediğini sormuş, cevap olarak da Harezmlî Mahmud *"bunun doğru olduğunu, böyle haberlerin saklı kalmayacağını ve bunu yakında onunda öğreneceğini"* söyleyince Harezşah hükümdarı bu ukalaca cevaba çok sinirlendi. Harezşah Alaaddin Muhammed, *"benim ülkemin genişliği ve ordumun genişliğini biliyorsunuz da nasıl olur da hanınız bana oğlum der"* diye elçiye çıkıştı. Bu cevap üzerine korkan Harezmlî Mahmud, *"Sultan'ın milletlerine hesapsız kuvvetlerine nispetle Cengiz'in ordusu bir süvari müfrezesi karşısında basit bir atlı yahut gecenin karanlığında basit bir ışık gibi kalır"* diyerek hemen onu teskin edip canını kurtardı³⁹. Alaaddin Muhammed bir anda elçiye sinirlenerek hem Moğollar hakkında yanlış bilgi aldı. Ayrıca ileride Cengiz Han ile savaşacağını sinyallerini verdi.

Cengiz Han'ın emriyle oluşturulan 450 kişilik kervan bu elçilerin dönmesinden sonra yola çıkmış olmalıydı. Harezşah Alaaddin Muhammed'e gelen elçilik heyeti Bahaüddin Razi'yle birlikte gelen elçilik heyetiydi⁴⁰. Kervanın başında Ömer Hoca Otrarî, Hammal Meragi, Fahreddin Dizekî Buharî, Emineddin Herevî vardı. Cüveynî'ye göre, kervanda bulunan 450 kişinin tamamı Müslümandı. Kervan, Harezşahlar Devleti'nin hudut şehri olan Otrar'ı adı İnalçık⁴¹ unvanı Gayır Han (Kayır Han) olan vali yönetmekteydi. Aynı zaman da bu vali Terken Hatun'un akrabası, Nesevî'ye göre, sultanın dayıoğluydu. Moğol kervanı 1218 yılında Harezşahların

³⁹ Nesevî, *Harezşah*, s.28-29; Özdemir, *Moğol İstilas*, s.132-133; aynı mlf., "Cengiz İstilas", aynı yer; Barthold, *Türkistan*, s.410; Kafesoğlu, *age.*, s.233-234.

⁴⁰ Özdemir, *Moğol İstilas*, s.164; Barthold, aynı yer.

⁴¹ Adı İnalçık ve Şehzade anlamına gelir, Gayır Han'da ünvanıdır. Gayır Han, Türkmençe bir kelime olup anlamı şehzadedir (ayrıntılı bilgi için bk., Özdemir, "Cengiz İstilas", s. 522; Cüveynî, *Cihan Güş*, s. S.117).

Otrar şehrine gelince vali tarafından tutuklandı. Bu tutuklamanın sebebi, Cûzcânî İnalçık'ın para ve mal hırsından yaptığını bildirirken Cüveynî'ye göre, Kervan'da bulunan ve önceden tanıdığı bir Hintli tacirin saygı ve ilgi göstermemesinden ötürü tacirleri, maiyetindeki 20.000 süvariyle tutukladı. Nesevî'ye göre, İnalçık onları casuslukla itham etti. İbnü'l-Esir'e göre, İnalçık, Harezşah Alaaddin Muhammed'e kervandaki malları haber verince hemen tacirlerin öldürülüp mallarında kendisine gönderilme emrini aldı. Aldığı emir üzerine tacirleri öldüren İnalçık kervandaki malları Buhara ve Semerkant pazarında satarak parasını da Harezşah Alaaddin Muhammed'e gönderdi⁴².

Harezşah Alaaddin Muhammed'in ölüm emri valiye ulaşmadan çok kısa süre önce Cûzcânî'ye göre, heyette bulunan bir deve çobanı hamama gitmiş ve olay gerçekleşikten sonra hamamın bacasından kaçarak Cengiz Han'a yapılan saldırıyı bildirmişti. İnalçık burada yalnız Moğolların ticaret heyetini öldürmekle kalmamış, tamamı Müslüman olan tacirleri öldürerek dindaşlarının da kanına girmişti. Cengiz Han bu olayı duyunca daha önce Harezşah Muhammed Tekiş'in hizmetinde bulunmuş olan İbn Kefrec Bugra'yı iki Moğol ile birlikte Harezşah Alaaddin Muhammed'e elçi olarak göndermişti. Cengiz Han, bu olayı protesto edip İnalçık'ın teslimini istemişti. Harezşah Alaaddin Muhammed, Cengiz Han'ın bu talebini kabul etmemenin yanında hem elçiyi öldürtmüş hem de yanındaki iki Moğol'un sakalını kestirerek geri göndermişti⁴³. Cengiz Han hem Otrar'da yaşananlardan hem de elçisinin başına gelenleri duyunca o kadar çok sinirlenmiş ki gözlerinden yaşlar akmıştı. Öfkeli olarak yalnız başına bir tepeye çıkıp başını açarak yüzünü toprağın üzerine koymuştu. Cengiz Han üç gün bu tepede kalarak Tanrıya dua etmişti. “*Tanrım bu karışıklığı çıkarın ben değilim bana intikam gücü ver*” diye Tanrıya yalvarmıştı. Tepeden indikten sonra savaş hazırlıklarına başlanmasını emretmişti. Moğol Hanı'nın böyle yapmasının sebebi Şaman âdeti olan itikâftı. Bu şekilde Tanrı tarafından intikam

⁴² Cûzcânî., aynı yer; Cüveynî, *Cihan Güşa*, s.117-118; Esir, *el-Kamil*, s.320; Nesevî, *Harezşah*, s.29-30; Özdemir, *Moğol İstilası*, s.136-139; aynı mlf., “Cengiz İstilası”, s. 522; Kafesoğlu, *age.*, s.240-241; Barthold, *Türkistan*, s.411; Ağaldağ, *agm.*, s.443; İzgi, *agm.*, s.97.

⁴³ Harezşah bu iki elçiyle Cengiz Han'a şu haberi göndermişti: “*Dünya'nın öbür ucunda da olsan senin adamlarının üzerine gelir senin adamlarına karşı giriştiğin katliamı sana ve yanındakilere uygular, senden intikam almadıkça seni rahat bırakmam*” demişti (Esir, *el-Kamil*, s.322).

gücü verildiğine inanılmasının yanında hükümdarlarını bu şekilde gören askerlerinin daha fazla gayrete geleceklerine inanılmıştı⁴⁴.

Yukarıda görüldüğü gibi Cengiz Han ve Moğolların batı seferine çıkmaları ve Müslüman ülkelerini istila etmesinin sebebi Halife Nâsır Lidînillâh'ın daveti değil Alaaddin Muhammed'in verdiği Moğol kervanı ve elçisinin katledilme emirleriydi⁴⁵.

Otrar seferinden önce Cengiz Han, kendini sırtından vurmaması için eski düşmanlarından Karahıtay tahtını ele geçiren eski Nayman lideri Tayang'ın oğlu Güçlük'ün üzerine ordu göndermişti. Güçlük, Karahıtay ülkesinde Budizm'i kabul etmiş, Cûzcânî'ye göre, Hıristiyanlığı ya da putperestliğin kabul edilmesini ve Müslümanların dini vecibelerini yasaklamasından dolayı onların nefretini kazanmış, bu da Moğolların işini kolaylaştırmıştı. Cengiz Han, en iyi komutanlarından Cebe Noyan idaresindeki askeri birliği, Güçlük üzerine sevk etmişti. Bunun üzerine Güçlük kaçmasına rağmen 1218 yılında Sang Sopan ve Sarı Irmak kenarında Moğollar tarafından kafası kesilerek öldürülmüştü. Güçlük meselesi halledildikten sonra Cengiz Han damadı Tohuçar Noyan ve Sebutey Noyan'ı Kıpçak tarafına kaçan Merkitli kılıç artıklarını ortadan kaldırmak için görevlendirmişti. Büyük oğlu Cüci Han'ı da Güçlük'ten ayrılan Tok Toğan idaresindeki Merkitler'in üzerine göndermiş ve o da bu görevi de başarıyla halletmişti. Tok Togan üzerine yürüyen Harezşah Alaaddin Muhammed yolda hem Güçlük'ün hem de Tok Toğan'ın Moğollar tarafından imha edildiğini duyunca hemen onların peşine düşerek kısa sürede düşmanlarını yakalamıştı. Cüci Han ve diğer komutanlar Harezşah Alaaddin Muhammed'e başka bir görev için geldiklerini, kendisiyle savaşmak için emir almadıklarını ve eğer isterse

⁴⁴ Özdemir, *Moğol İstilasası*, s.141; Cüveynî, *Cihan Güşa*, s.118-119; Barthold, *Türkistan*, s.411-412; Kafesoğlu, *age.*, s. 242-243,246.

⁴⁵ Cûzcânî'nin *Tabakat-ı Nasırî* adlı eserinde Cengiz Han'ın İslâm ülkelerini istila etmesinin sebebi ile ilgili şu olay anlatılır; “*Tacirlerden Hâce Ahmed-i Vahşi adlı biri şunları anlattı: Güvenilir İnsanlardan işittiğime göre Cengiz Han Tamgaç ülkelerini zapt edip, dört yıl boyunca orada fesat çıkarıp kan döktükten sonra bir gece şöyle bir rüya gördü: Gayet uzun bir sarığı başına doluyordu. Sarık o kadar uzundu ki onu sarmaktan bitap düşüyordu. Sarığı sarmayı bitirdiğinde büyük bir harman gibi oldu. Rüyadan uyandıığında yakınlarında ve yanında bulunan ilim erbabı herkese rüyasını anlattı. Hiçbiri rüyayı Cengiz Han'ın gönline göre tabir edemiyordu. Yakınlarından biri, bu şey batıdan gelen tacirlerin kıyafetidir, o halde rüyanın tabirini öğrenmek için onları çağtırmak gerekir, dedi. Bunun üzerine tabir için çağrıda bulundular, tacirler arasından sarık takan birkaç Müslüman Arap'ı çağırıldılar. Bu taifenin en yaşlısı ve akıllı olan bir şahıs sorunun cevabını ona anlattı. Arap dili ile şöyle dedi; Sarık, Arapların tacı ve efsesidir. Müslümanların peygamberi Muhammed Mustafa (s.a.v) sarık sarmıştı. Yine İslâm Halifeleri de sarık takardı. Rüyanın tabiri şudur; İslâm memleketleri senin tasarrufuna giriyor ve İslâm diyarını zapt ediyorsun. Bu söz Cengiz'in düşüncesine uygun geldi ve bu sebeple o, İslâm diyarını zapta karar verdi” (s.56).*

Merkitlerden aldıkları ganimetlerin bir kısmını verebileceklerini bildirmişti. Bunun üzerine Harezmsah Alaaddin Muhammed, “*Cengiz Han size benle savaşmayı emretmemişse Allah benim sizle savaşmamı emretti. Üstelik sevap vadetti. Hepiniz müşrik olduğunuz için Güçlük ve Karahıtay hükümdarı Gürhan arasında hiçbir fark yoktur*” diyerek savaşı başlatan taraf olmuştu. Burada şartlar Harezmsahlardan yanaydı. Çünkü Moğollar hem yeni savaştan çıkmışlar hem de sayı bakımından çok azdılar. Nesevî burada Harezmsahların asker miktarını 60.000 olarak verirken Moğolların sayısını 20.000 kişi olarak vermişti. Harezmsahlar hem sayı bakımından üstünlüğü hem de sağlam ve dinç olmasına rağmen Moğollara yenilmekten zor kurtulmuştu. Celaleddin Harezmsah’ın gayretleri mağlup olmayı engellemişti. Bir gün süren savaşın akşamında Moğol askerleri kamp ateşi yakıp kontrollü bir şekilde geri çekilerek ülkelerine dönerken gerçekleşen bu ilk Moğol-Harezmsah savaşının galibi ve mağlubu olmamıştı⁴⁶.

B. İki tarafın Savaş Hazırlığı ve Harezmsah Ülkesinin İstila Edilmesi

Cengiz Han’a hem Otrar olayı hem gönderdiği elçinin öldürülüp diğer ikisinin sakalları kesilerek geri gönderilmesi hem de oğlu Cüci ve diğer komutanların idaresindeki Moğol birliğine saldırılması savaştan başka çare bırakmadı.

Cüveynî’nin anlattığına göre, Cengiz Han savaşa başlamadan önce Harezmsah’a elçi göndererek sebepsiz yere öldürdüğü adamların hesabını soracağını, bu yüzden de yakında intikam için üzerine yürüyeceğini bildirdi⁴⁷.

Cengiz Han liderliğinde 1218 yılında oğulları, noyanları ve büyük emirleriyle yaptığı kurultayda Harezmsahlara karşı savaş kararı alındı. Cengiz Han, zorlu seferi öncesinde her ihtimale karşı oğlu Ögedey’i kendi yerine halef tayin etti. Kendi kuvvetlerini yeterli görmediğinden vassal hükümdarlara haber göndererek sefere katılmalarını istedi. Bunun üzerine Almalıklı Sugnak Tegin, Uygur İdi-kut Bavurçık, Karlık Arslanhan gibi tabii hükümdarlar Cengiz Han’ın bu seferine askerleriyle katıldı. Yalnız Tangut hükümdarı, Cengiz Han’ın bu çağrısına müspet cevap vererek

⁴⁶ Cüveynî, *Cihan Güşa*, s.119; Esir, *el-Kamil*, s.322-323; Nesevî, *Harezmsah*, s.14-15; Aydın Taneri, *Celâlî’ d-din Harizmşah ve Zamanı*, Ankara 1977, s.19; Abraham Constantin Dohsson, *Moğol Tarihi*, çev. Bahadır Apaydın, İstanbul 2008, s.94-95; Kafesoğlu, *age.*, s.238-239; Özdemir, *Moğol İstilasası*, s. 145-151; aynı mlf., “Cengiz İstilasası”, s.523-524; İzgi, *agm*, s. 96.

⁴⁷ Cüveynî, aynı yer.

katılmadı. Cengiz Han kardeşi Ötçigin'i merkez ordugâhta bırakırken Cebe, Sebutey, Bo'orçu ve Tohoçar gibi önemli komutanları öncü birlik olarak gönderirken peşlerinden Çagatay, Ögeday ve Cüci Han'ı gönderdi. İlk hedef kervanın katledildiği yer olan Otrar aynı zamanda kuvvetlerin toplanma yeri idi. Moğol ordusu 130.000 civarındayken, İdi-kut 10.000, Arslanhan 6.000 asker olmak üzere yardımcı kuvvetlerle beraber ordunun toplam sayısı 150.000-200.000 civarına ulaştı. Cengiz Han ordudan ayrı olarak yolları tamir etmesi, köprü kurup geçitleri bulmaları için Çang-Çu liderliğinde 5.000 kişilik Çinli mühendis ekibini görevlendirdi⁴⁸.

Cengiz Han bu hazırlıkları yaparken Harezmsah Alaaddin Muhammed'de hazırlıklara başlamıştı. Harezmsah Alaaddin Muhammed ilk olarak fikirlerine önem verdiği tıp âlimi ve fakih olan Şihabüd-din Hayvakî'nin fikrini almıştı. Hayvakî'ye göre, ilk önce kuvvetlerine ek olarak Müslüman hükümdarlardan askerler istenmeli ve bunlarla Seyhun kenarına yorgun gelecek olan düşmana ani bir baskın yaparak onları meydan savaşıyla yok etmeli. Ancak Harezmsah Alaaddin Muhammed başta Abbasi Halifesi Nâsır Lidînillâh olmak üzere etraftaki tüm Müslüman hükümdarlarla mücadele ettiğinden onlarla arası bozulmuştu. Bu yüzden etrafında ona yardım edebilecek Müslüman bir hükümdar kalmamıştı. Ayrıca ülkesine yeni kattığı topraklarda daha sultana alışmamış ve benimsememişti. Ordusunun kalabalık olmasına rağmen hedef birliğinden uzak olduğunu bilen Harezmsah Alaaddin Muhammed'de ordusuna güvenmemekteydi. Sultanın oğlu Celaleddin'in bu fikri desteklemesine rağmen kabul edilmemişti⁴⁹.

Harezmsah devlet adamları, Moğolların Ceyhun'u aşmasına engel olmadan, bilmedikleri dağ ve geçitlere çekerek orada imha etmeyi ortaya attı. Ancak Cengiz Han'ın tüccar ve casuslardan Harezmsah ülkesi hakkında bilgi aldığını Harezmsah devlet adamları unuttu. En gereksiz ve korkakça olan fikir ise yenilgi halinde Hindistan'a çekilerek Gazne tarafına gidilip orada savunma yapılması fikriydi. Bu fikir genelde halkı ve ülkeyi korumaktan ziyade hükümdar ve devlet adamlarının hayatını

⁴⁸ Barthold, *Türkistan*, s.416-417; Kafesoğlu, *age.*, s.247-248; Dohsson, aynı yer; Özdemir, *Moğol İstilasası*, s.152-154; aynı mlf., "Cengiz İstilasası", s.524-525.

⁴⁹ Esir, *el-kamil*, s. 321; Kafesoğlu, *age.*, s.248-249; Barthold, *Türkistan*, s.417; Özdemir, *Moğol İstilasası*, s.154-157; aynı mlf., "Cengiz İstilasası", s.525.

kurtarmaya yönelik ortaya atılmış bir fikirdi. Çünkü şehirler ve halk Moğolların insafına bırakıldı⁵⁰.

Sultan ikinci planı değişiklik yaparak tatbik etmişti. Buna göre ordusunu şehirlere dağıtarak savunma güçlerini arttırmış, kendisi de sonradan yeni askerler toplayıp ordusuyla geleceğini vadederek Belh'e kuvvet toplamaya gitmişti. Cengiz Han ve Moğolların ilk hedefi Otrar olduğu için İnalçık'ın 20.000 askerine ilaveten 50.000 asker ve saray muhafızlarının komutanı Hacip Karaca'yı 10.000 adamıyla göndererek asker sayısı 80.000 çıkarmıştı. Buhara'daki 20.000 askere Emir Ahur İhtiyarüd-din Güçlü ve İnanç oğul Hacip kumandasında 30.000 asker, Semerkant'ta da sultanın dayısı Toganhan ile İzzüddin Ket ve oğlu Hüsamüddin Mesud gibi Gurlu komutanların idaresinde 40.000 asker göndererek kuvvet sayısı 110.000 çıkarmıştı. Ayrıca Semerkant'ın etrafına büyük bir sur yapılmak istenmiş ancak bunun yerine hendek kazılmıştı. Bunların dışında Tohoristan, Firûzkûh, Sicistan, Cend, Sıgnak, Hocend gibi şehirlere de asker gönderilmişti⁵¹. Moğol ordusundan sayıca üstün olmasına rağmen Harezmsah Alaaddin Muhammed'in kuvvetlerini şehirlere dağıtarak sayı üstünlüğünü Moğollara kaptırması yenilginin sebeplerinden birini teşkil etmişti.

Cengiz Han tüm hazırlıklarını tamamladıktan sonra 1219 yılının baharında yola çıkarak 1220 başlarında Otrar önüne geldi. Burası 450 kişilik kervanın katledildiği yer olduğundan Cengiz Han'ın önceliği buranın yöneticisi olan İnalçık'tan intikam almaktı. Uzun bir kuşatmadan sonra İnalçık'a sözde yardıma gelen Hacib Karaca, çarpışmanın gereksiz olduğunu düşünerek bir gece yarısı 10.000 adamıyla beraber Sufihane kapısından çıkarak düşmana teslim oldu. Hacib Karaca'nın çıktığı kapıdan giren Moğollar şehri işgale başladı. Hacib Karaca'nın bu hareketi canını kurtarmaya yetmemiş ve Moğollar tarafından öldürüldü. İnalçık ise şehrin düşmesine rağmen iç kaleye çekilip orada son askerine kadar çarpışmaya devam etti. İnalçık'ın canlı yakalanması emredildiği için Moğol askerleri onu öldürmeye değil yakalamaya çalıştı. En sonunda esir alınarak Cengiz Han'a gönderildiğinde tacirlerini öldüren adamın gözleri ve kulaklarına eritilmiş gümüş dökerek öldürttü. Otrar şehri Moğollar

⁵⁰ Kafesoğlu, aynı yer.; Özdemir, *Moğol İstilasası*, aynı yer.; aynı mlf., "Cengiz İstilasası", aynı yer.; Barthold., aynı yer.

⁵¹ Esir, *el-Kamil*, s. 323; Nesevî, *Harezemşah*, s.30; Kafesoğlu, *age.*, s.249-250; Barthold., *Türkistan*, s.417-418; Özdemir, *Moğol İstilasası*, s.158-159.

tarafından tamamen yağma edildikten sonra Cüveynî'ye göre, sanatkâr ve işe yarar gördüklerinin dışında kalan herkes öldürüldü⁵².

Otrar önünden ayrılan Cengiz Han oğlu Tuluy ile birlikte Buhara önlerine geldi. Buhara şehri 1220 yılının başında Moğollar tarafından kuşatılmaya başlandı. İbnü'l-Esir'e göre, 10 Şubat, Cûzcânî'ye göre, 16 Şubat 1220'de düşmesiyle şehir tamamen Moğolların eline geçti. Buhara ele geçirildikten sonra kadın ve ihtiyarlar şehirden çıkarılarak her yer yağmalandı. Bu yağmada şehir tamamen yakılmış ve teslim olanlar da Semerkant kuşatmasında kullanılmak üzere yanlarında götürüldü⁵³.

Buhara'yı alan Moğollar, Harezmsahlar'ın diğer önemli kenti olan Semerkant üzerine yürüdü. Moğolların, Buhara'dan aldıkları esirleri yanlarında götürmelerinin amacı kalabalık olduklarını göstererek düşmanın kalbine korku salmak içindi. Semerkant'a yaklaşınca süvariler önden giderek şehri kuşatmaya başlamış, piyade ve esirler de geriden gelmişti. Harezmsah'ın buraya bıraktığı 110.000 kişilik ordunun 60.000'i Türkler, Tacikler, Gurlular ve Horasanlılar'dan oluşmuştu. Kuşatma hareketi tamamlanınca ilk günler şiddetli çatışmalarla geçmişti. Semerkant, 1220 yılının Mart ayında 4 günlük bir kuşatmadan sonra düşmüş, bu da Buhara'nın düşüşünden yaklaşık bir ay sonraydı. Semerkant düştükten sonra Buhara da olduğu gibi burası da yağmalanmıştı. Bu yağmada işe yarayacak olanlar dışında herkes öldürülmüştü. Harezmsah Alaaddin Muhammed toplamda 30.000 kişilik yardımcı kuvvet gönderse de bunlar çatışmaya girmeden geri dönmüştü⁵⁴.

Buhara, Semerkant ve Otrar dışında, Sıgnak, Urkent, Barçınılıg-kend, Cend, Benakend, Tirmiz, Ürgenç ve Hocend gibi şehirler de Moğollar tarafından işgal edilerek halkı katledildi. Bunlar yaşanırken Harezmsah Alaaddin Muhammed, Belh'de karargâh kurmuş ve şehirlerin düşüşünü izlemekten başka bir şey yapmadı. Semerkant'ın düşmesinden sonra tüm umudu Moğollara Ceyhun Nehri'ni geçirtmemek oldu. Cengiz Han ise Cebe, Sebutey ve damadı Tohuçar'ı batıya gidenler anlamına gelen *el-Mugarribe* adlı askeri birlikle batıya gönderdi. Onlara

⁵² Cüveynî, *Cihan Gûşa*, s.120-122; Özdemir, *Moğol İstilasası*, s.161-162; Yuvalı, *İlhanlılar*, s. 20; Barthold, *Türkistan*, s.419; Kafesoğlu, *age.*, s.253-254; Dohsson, *age.*, s.98.

⁵³ Esir, *el-Kamil*, s.324-325; Nesevî, *Harezmsah*, s.34-35; Özdemir, *Moğol İstilasası*, s. 164-167; Kafesoğlu, *age.*, 261-263; Yuvalı, aynı yer; Dohsson, *age.*, s.101-103.

⁵⁴ Gregory Abû'l-Farac, *Abû'l-Farac Tarihi*, C.II, çev. Ömer Rıza Doğrul, Ankara 1987, s.512-513; Esir, *el-Kamil*, s. 326-327; Kafesoğlu, *age.*, s.264-267; Özdemir, *Moğol İstilasası*, s.168-170; Dohsson, *age.*, s.103-104; Barthold, *Türkistan*, s. 424-425; Ağaldağ, *agm.*, s. 445.

“Harezşah’ı nerede olursa olsun yakalamaya gidiniz, İsterse yerde isterse gökte olsun onu yakalayıp getirmedikçe geri dönmeyiniz” diye kesin emir verdi⁵⁵.

C. Cebe ve Sebutey Noyanlar’ın Batı Seferi

Semerkant ve Buhara’nın alınmasından kalabalık bir Moğol birliğinin üzerine geldiğini duyan Harezşah Alaaddin Muhammed, Belh’ten ayrılarak Irak tarafına gitti. Cebe ve Sebutey Noyan komutasındaki Moğol ordusu ilk başlarda görevleri Harezşah Alaaddin Muhammed’i yakalamak olduğu için yolları üzerindeki halka zarar vermedi. Harezşah Alaaddin Muhammed’i arama emri alan Tokuçar Noyan, Cengiz Han’ın emrine uymayıp yağmaya giriştiği esnada Nişabur yakınlarında ölrüldü. Bundan sonra harekâtı yöneten Cebe Noyan ve Sebutey Noyan kaldığından iki komutan harekâtlarına devam ederek Harezşah Alaaddin Muhammed’i aramaya devam etti. Daha iyi aramak için ayrıldılar ve Cebe Noyan Mazenderan’ı, Sebutey Noyan’da Tus’u yağmaladıktan sonra iki komutan Rey’de buluştu. Harezşah Alaaddin Muhammed elinde kalan son ordusuyla beraber Hemedan yakınlarındaki Devletabad’da yapılan küçük çaplı savaşta Moğollara yenilmesine rağmen kaçmayı başardı. Harezşah Alaaddin Muhammed buradan Hazar Denizi’nin güneydoğu sahillerine yakın olan Abeskun (Bartdold’a göre, bu günkü Aşur-Adası) Adasına sığınarak ölünceye kadar burada kaldı. Sürekli kaçmasından dolayı bedeni hasta düşmüş (Akçiger iltihabı) ve yanında bulunan oğlu Cealeddin’i veliahd ilan edip Moğollardan intikamını almasını vasiyet ettikten sonra öldü. Nesevî Harezşah sultanının ölüm tarihi olarak 617 (8 Mart 1220/ 25 Şubat 1221) tarihini verirken Bartdold ve Abdülkadir Yuvalı Aralık 1220’yi vermektedir⁵⁶.

Harezşah Alaaddin Muhammed öldükten sonra Cebe Noyan ve Sebutey Noyan geri dönmeyerek ileri harekâtlarına devam etti. Kışı Muğan’da geçirdikten sonra ilkbaharda Meraga⁵⁷’ya sefer yaparak 30 Mart 1221’de ele geçirildi. Meraga’dan sonra iki Moğol komutanı Erbil üzerine yürüyünce Erbil Beyi Muzaffereddin

⁵⁵ Esir, *el-Kamil*, s.327-328; Özdemir, *Moğol İstilası*, s.163,171; Kafesoğlu, *age.*, s.258-5-258; Yuvalı, *İlhanlılar*, s.20-21; Ağaladağ, aynı yer.

⁵⁶ Cüveynî, *Cihan Güşa*, s.161-162; Nesevî, *Harezşah*, s.36-37; Yuvalı, *İlhanlılar*, s.22; Barthold, *Türkistan*, s. 435-436; Özdemir, *Moğol İstilası*, s.172-173; Ağaladağ, *agm.*, s. 446.

⁵⁷ İran’ın Kuzeybatısında Urmiye Gölü’nün yakınında ve Sehend dağının güney eteklerinden geçen Sâfi akarsuyunun kenarında kurulmuştu. Yakut el-Hamevî askerlerin toplandığı yer anlamına gelen Efrazerû adını vermektedir ve burada her türlü tarım yapılmaktadır (bk. Osman Gazi Özgüdenli, “Merâğa”, *DİA*, C.29, s.162-163).

Gökbörü, hemen kuvvet toplayıp şehrin yakınlarındaki geçitleri tutmayı düşündü. Bu sırada Halife Nâsır-Lidînillâh'dan gelen mektupta Muzaffereddin Gökbörü'nün Dakuk'ta ordularını toplayıp orada Moğolları durdurmasını istedi. Çünkü Moğollar, Erbil Dağlarını geçmenin zor olmasından dolayı Dakuka yöneldi. Bunun üzerine Muzaffereddin Gökbörü, ordusuyla beraber Dakuk' geldi⁵⁸.

Halife Nâsır Lidînillâh, Eyyübî Meliki Eşref'e yazdığı mektupla ondan Moğollara karşı yardım istemişti. Ancak o da kardeşi Melikü'l-Muazzam'ın Dimyat'a asker çıkaran Franklara karşı yaptığı mücadeleye asker gönderdiği için bu yardım talebine olumlu cevap verememişti. Aynı şekilde Muhyeddin İbn'el-Cevzî'yi elçi olarak Türkiye Selçuklu Sultanı Alaaddin Keykubad'a gönderip ondan 2.000 kişilik imdat kuvveti istemiş⁵⁹ ancak gönderilen askerî birlik Bağdat'a ulaşmadan Moğol tehlikesi ortadan kalkmıştı. Halife Nâsır Lidînillâh, ayrıca Bağdat'ı tahkim ettirmeye başlarken halktan da ibadetlerini arttırıp Moğollara beddua etmesini istemişti⁶⁰.

Halife Nâsır Lidînillâh, Muzaffereddin Gökbörü'ye yardımcı kuvvet olarak en önemli kumandanlarından olan Taşdemir komutasında 800 kişilik askerî birlik göndermiş ve genel komutan olarak da Muzaffereddin Gökbörü'yü tayin etmişti⁶¹. Böyle yaparak Moğollara karşı mücadele edilirken komutanlar arasında muhtemel bir anlaşmazlığın önüne geçmek istemişti.

Halife'nin asker göndermesine rağmen sayılarının az olmasından dolayı Moğollara karşı bir saldırıya cesaret edilmemişti. Müslümanların kendilerine karşı birleştiklerini duyan Moğollar da bir saldırıya geçmeyince bir çatışma yaşanmadan Müslüman askerler memleketlerine, Moğollar da hiç adam kaybetmeden Hemedan'a dönmüştü. İbnü'l-Esir'de geçen Muzaffereddin Gökbörü'nün şu sözleri neden çatışma çıkmadan dağıldıklarını göstermektedir: “*Halife bana Tatarlara karşı yürümemi emreden mektubu ulaştığında ona böyle güçlü bir düşmana karşı savaşılabilmek için*

⁵⁸ Esir, *el-Kamil*, s.337; Özdemir, *Moğol İstilasası*, s.184-185; Yuvalı, *İlhanlılar*, s.23; Dohsson, *age.*, s.134; Grousset, *age.*, s.240; Mustafa Hizmetli, “Moğol İstilasası Karşısında Abbasi Halifelerinin İslâm Birliği Siyaseti”, *International Journal of Cultural and Social Studies*, C.3/S.2, 2017, s. 355.

⁵⁹ Anadolu Selçuklu Sultanı da 2.000 değil 5.000 kişilik bir askerî birlik hazırlatarak Bahaddin Kutluğca komutasında gönderdi. Ancak gönderilen bu kuvvet Musul'u geçmiş yardıma giderken yolda halifeden aldığı mektupta gelmelerine gerek kalmadığını ve Moğol tehlikesinin geçtiğini haber alınca halifeye hediyeler göndererek geriye döndü (İbni Bibi, *El-Evamirü'l Ala'iyeye Fi'l-Umuri'l-Ala'iyeye(Selçukname)*, C.I çev. Mürsel Öztürk Ankara 1996,s.,277-281)

⁶⁰ Esir, *el-Kamil*, s.338; Yuvalı, aynı yer; Özdemir, *Moğol İstilasası*, s.185; Hizmetli, *agm.*, s.355-356.

⁶¹ Esir, aynı yer; Özdemir, *Moğol İstilasası*, s.185-186; Hizmetli, *agm.*, s.356

elimde askerin olmadığını ifade ettim. Böyle bir düşmana karşı en azından 10.000 süvarinin olması gerektiğini, bunlar toplandığı takdirde düşmana karşı koyup aldığı şehirleri kurtarabileceğimi ifade etmiştim. Halife yine bana düşmana karşı yürümemi emrederek bana yardımcı kuvvet göndereceğini vadetmişti. Düşmana karşı hareket ettiğimde halife bana 800 kişiden oluşan bir Tevaşi grubu gönderince yerimde durdum, kendi nefsim ve Müslümanlara acıyarak bu askerleri tehlikeye atmaktan vazgeçtim”⁶². Buna göre Abbasi Halifeliği ve Muzaffereddin Gökborü’nün Moğollara karşı saldırmamasının sebebi askerlerinin azlığından dolayı çatışma çıkması durumunda mağlubiyetin kaçınılmaz olduğu içindi.

Moğollar Dakuk’tan dönerek Hemedan’a vardıklarında yiyecek talepleri şehir halkı tarafından kabul edilmemiş hem de şehirdeki Moğol şahnesi de öldürülmüştü. İbnü’l-Esir şehrin Moğollar tarafından istila edilmesinin bir diğer sebebi olarak da şehir halkının halifeye mektup yazması olarak göstermişti. Buna göre, Hemedanlılar Moğolların zulmü ve işkencesini Hemedan’ın önde gelen simalarından Alevî eş-Şerife şikâyette bulunmuştu. O da halifeye bir mektup yazarak yardım göndermesini ve bir emir komutasında asker toplayıp düşmana karşı beraber savaşmayı tavsiye etmiş, bu da şehir ahali tarafından kabul edilmişti. Bunun üzerine halifeye, Moğolların yaptığı zulüm anlatılıp ondan 1.000 kişilik süvari yardımı isteyen mektup bir elçiyle gönderilmişti. Elçi yola çıktıktan sonra şehirdeki Moğol yanlıları hemen bu haberi Moğollara bildirerek elçiyi yakalatmıştı. Böylece, Moğollar, Hemedan’ı bir kez daha işgal ederek yağmalayıp katliam yapmıştı. Dohsson, Hemedan’ın ikinci kez işgal edildiği tarih olarak Ağustos 1221’i vermişti. Hemedan’dan sonra kuzeye yönelen Moğollar önce Erdebil’e oradan Azerbaycan ve Gürcistan üzerinden Karadeniz’in kuzeyine doğru seferlerini sürdürmüştü⁶³.

IV. Ögedey Han Dönemi

Cengiz Han, 1219 yılında Otrar seferiyle başlayan batı seferini 1225’de Moğolistan’a dönerek bitirdi. Moğolistan’a döndükten sonra batı seferinde kendisine yardımcı kuvvet göndermeyen Si-Hia Krallığı yani Tangutlar üzerine sefer yapmaya

⁶² Esir, *el-Kamil*, s.338.

⁶³ Esir, *el-Kamil*, s.339-341; Dohsson, *age.*, s.135; Yuvalı, gös yer.; Grausset, aynı yer.

karar verdi⁶⁴. Ordugâhını P'inp-le ang'da kuran Cengiz Han Abû'l- Farac'ın verdiği bilgiye göre, sefer esnasında kötü hava koşullarından dolayı meydana gelen rutubetten hastalanıp öldüğünü bildirirken *Moğolların Gizli Tarihi* adlı eserde Cengiz Han'ın atı yabani atlardan ürkünce şaha kalkmasıyla sırtından düşüp ağır yaralandı. Ağrı ve sızısına rağmen sefere devam eden Cengiz Han, Tangutları yenilgiye uğratarak seferden sonra Domuz yılında yani 24 Ağustos 1227 (Ramazan 624)'de 72 yaşında öldü⁶⁵.

Cengiz Han ölmeden önce Ögedey'i veliaht ilan etmiş ve ülkesini oğulları arasında paylaşmıştı. Buna göre en büyük oğlu Cüci Han babasından 6 ay önce vefat ettiği için onun topraklarını oğlu Batu Han almıştı. Batu Han'a Volga ve İrtiş'in batısındaki toprakların yanında batıda yeni fethedilecek yerler de verilmişti. Çok disiplinli ve babasının yasalarına çok bağlı olan ikinci oğlu Çagatay'a Issık Göl, Çuve Talas havzası, Kaşgarya ve Mavraünnehir verilmişti. Ögedey'e de Balkaş Gölü'nün doğu ile kuzeydoğu, Imıl ve Tarbagatay Dağlarını, Kara İrtiş Nehri ile Urungu bölgesi verilmişti. En küçük oğlu Tuluy'a ise ailenin koruyucusu olan Ötçigin unvanıyla babadan kalan topraklar olan Tula, Yukarı Onon ve Kerülen Nehirleri arasındaki topraklar verilmişti. Ayrıca Tuluy yeni Moğol Hanı seçilene kadar babasının yerine naip olarak ülkeyi yönetme yetkisini de eline almıştı⁶⁶.

Tuluy, saltanat naipliğini iki yıl yaptıktan sonra 1229 yılı ilkbaharında Kerülen Nehri üzerindeki Kodege Adası'nda toplanan kurultayda eğlence düzenlenip ziyafetler verildi. 40 günlük bir toplantıdan sonra Cengiz Han tarafından halef seçilen Ögedey "Büyük Han" ilan edildi. Ögedey, tahta geçişine kadar işlenmiş suçlar için genel af ilan edip Cüveynî'ye göre, hazineyi açarak hepsini dağıttı. Törenden sonra üç gün Cengiz Han'ın ruhu için yemek verildi. Ayrıca *Moğolların Gizli Tarihi*'ne göre, Çagatay ve Tuluy babalarına hizmet etmiş 10.000 muhafızı Ögedey'in emrine verdi⁶⁷.

⁶⁴ Farac, *Farac Tarihi*, s.522; Yuvalı, *İlhanlılar*, s.,25-26; Özdemir, *Moğol İstilas*, s.178-179; Grausset, *age.*, s.241; Kemaloğlu, "Büyük Moğol İmparatorluğu", s.37; Kafalı, "Cengiz Han" *mad.*, s.368.

⁶⁵ Farac, aynı yer.; Yuvalı, *İlhanlılar*, s.26; Özdemir, *Moğol İstilas*, s. 179; Kemaloğlu, aynı yer.; Kafalı, "Cengiz Han" *mad.*, s.368.

⁶⁶ Grousset, *age.*, s.248-249.; Osman Özgüdenli, "Ögedey", *DİA*, C.34, İstanbul 2007, s. 21; Mustafa Kafalı, "Batu Han", *DİA*, C.05, İstanbul 1992, s.208.

⁶⁷ Temir, *Gizli Tarih*, s.102-103; Cüveynî, *Cihan Güşa*, s.188-190; Özdemir, *Moğol İstilas*, s.187-189; Spuler, *age.*, s.44; Özgüdenli, aynı yer.

Ögedey, Moğolların hanı seçildikten sonra babasının ölümüyle duran fetih hareketlerine devam etti. Bunun için babasının en iyi komutanlarından Çurmagun Noyan'ı 30.000 kişilik bir kuvvetle batı seferine gönderirken kendisi de Çin'deki Kin Krallığı üzerine sefere çıktı⁶⁸.

Çurmagun Noyan'ın batı seferine geçmeden önce Cüveynî'de geçen Ögedey ile Bağdat'tan gelmiş olan ve onun geçeceği yolun üzerine oturan adam ile arasındaki konuşmaya değinelim:

Yaşlı ve fakir bir adam Ögedey'in yolunun üzerinde oturup onu beklemiş, geldiğinde de ona on tane kızı olduğunu ve onları evlendirmek için paraya ihtiyacı olduğunu bildirdi. Ögedey ise Abbasi halifesinden bu parayı neden istemediğini sorduğunda halifenin kendisine 10 dinar verdiğini ve bunun da sadece geçimine yettiğini belirtti. Bunun üzerine Ögedey, yaşlı adama 1.000 baliş verilmesini emretti. Yaşlı adam, bu kadar para verileceğini beklememiş olsa gerek, bunları taşıyamayacağını, yolda hırsızların çalabileceğini söyledi. Bunun üzerine Ögedey yanına iki Moğol askeri verip onu Bağdat'a gönderdi. Yolda yaşlı adamın ölmesi üzerine iki Moğol askerleri paraları Bağdat'taki yaşlı adamın kızlarına götürerek teslim etti⁶⁹.

Bu gelen yaşlı adamın tacir olmasından çok bir Abbasi casusu olarak düşünebiliriz. Çünkü Irak'tan Moğol ülkesine tacirler ve casuslar gider. Kendini fakir olarak tanıtip Ögedey'den yardım istemesinden dolayı bunun tacir değil casus olduğunu düşünebiliriz. Ayrıca fakir bir insanın günlerce veya aylarca sürececek bir yolculuğu göze alıp Moğol hükümdarıyla görüşme ihtimalinin düşük olmasına rağmen Moğol ülkesine gelmesi onun casus olma ihtimalini arttırdığı için yol masrafı halifelik tarafından karşılanması da muhtemeldir.

A. Çurmagun Noyan'ın Batı Seferi ve Abbasi Halifeliği'yle Mücadelesi

Çurmagun Noyan Ötegai Kabilesine nensup olan ve Cengiz Han'ın taktığı okluğu taşıyan anlamına gelen Korçi unvanına sahipti. Korçi unvanını taşıyanlar Cengiz Han'ın yakın adamlarından olarak onun muhafızlığını yapardı. Ögedey'in Çurmagun komutasında gönderdiği ordu geri dönmek için yani Teme Çerisi olarak

⁶⁸ Temir, *Gizli Tarih*, s.103-104; Cüveynî, *Cihan Güşa*, s.191; Grousset, *age.*, s.251; Yuvalı, *İlhanlılar*, s.27; Özdemir, *Moğol İstilas*, s.189; Özgüdenli, gös yer.

⁶⁹ Cüveynî, *Cihan Güşa*, s.223.

yeni fethedilen yerlere yerleşmek için gitti. Faruk Sümer, Çormagan Noyan'ın ordusunda Moğolların yanında Uygur, Karluk, Kuçey gibi Türk kavimlerinin olduğunu da bildirmektedir⁷⁰.

Cengiz Han'ın batı seferinde, Moğol ordusunun önünden kaçarak Hindistan'daki Delhi Türk Sultanı İtutmış'a sığınan Celaleddin Harezmsah, Moğolların geri dönmesi üzerine 1224'de İran'a gelerek Harezmsahlar Devleti'ni eski gücüne kavuşturmak için çalışmalara başladı. Celaleddin Harezmsah, İran'a dönünce önce Kirman ve Fars Atabeglikleri tarafından hükümdar olarak tanındıktan sonra Irak-ı Acem ve İsfahan'da beylik kurmuş olan kardeşi Gıyaseddin'den buraları aldı. Azerbaycan Atabegi Özbek'ten 1225'de Tebriz'i de alarak sınırlarını genişletti. Celaleddin Harezmsah, böylelikle Batı İran ve Azerbaycan'da başkenti Tebriz olan bir devlet kurdu⁷¹.

Moğollar gelirken Celaleddin Harezmsah önlem almak yerine Türkiye Selçuklu Sultanı Alaaddin Keykubat ile Yassıçemen savaşını yapmış ve mağlup oldu. İran topraklarını hızlıca geçen Çormagan Noyan ve Moğollar, Celaleddin Harezmsah'a Dicle köprüsü yanında bir baskın düzenledi. Celaleddin Harezmsah baskında yenilgiye uğratılmasına rağmen canlı kaçmayı başarmasına rağmen kısa süre içinde Kürt eşkıyalar tarafından öldürüldü⁷².

Celaleddin Harezmsah tehlikesini bertaraf ettikten sonra Çormagan Noyan, kışlağını Mugan'da kurarak ordusunun bir kısmını su ile otu bol olan Erran'a gönderdi. Çormagan Noyan, Abbasi Halifeliği'ne karşı ilk yağma hareketini 1231 yılında yaparak önce Erbil'e saldırıp buranın beyi Muzaffereddin'i yenilgiye uğrattı. Daha sonra Dakuk'a da yağma seferi yaparak aldığı ganimetlerle Mugan'a geri döndü⁷³.

1233'de ölen Erbil Beyi Muzaffereddin, topraklarının Abbasi Halifeliği'ne katılmasını vasiyet etti. Fakat şehir halkı gelen Abbasi ordusuna kısa süreli direnişten

⁷⁰ Yuvalı, *İlhanlılar*, s.28-29; Faruk Sümer, "Anadolu'da Moğollar", *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, I, (1970),1-2; Bahaeddin Ögel, "Alaeddin Keykubad Çağında Batı İran'da Çormagan Noyan'ın Durumu ve Statüsü", *Selçuk Üniversitesi Selçuklu Dergisi*, S.3, (Alaeddin Keykubad Özel Sayısı), (1988), s.13.14; Enver Konukçu, "Moğol Sunit Boyundan Ötegedai'li Çormagan: Cengiz, Ögedey ve Töregene Hatun Döneminin (1206-1246) Büyük Noyanı", *İslam Öncesinden Çağdaş Türk Dünyasına Prof. Dr. Gülçin Çandarlıoğluna Armagan*, İstanbul 2015, s.231-232.

⁷¹ Grausset, *age.*, s.254-255; Muammer Gül, *XIII. ve XIV. Yüzyıllarda Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Moğollar*, İstanbul 2015, s.74.

⁷² Grausset, *age.*, s.255, Özdemir, *Moğol İstilas*, s.192.

⁷³ Esir, *el-Kamil*, s. 464-465; Özdemir, *Moğol İstilas*, s.194-195; Grausset, gös yer; Sümer, *agm.*, s.3; Hizmetli, *agm.*, s.357.

sonra hilafet ordusunun komutanı ve Erbil'in yeni valisi İkbâl eş-Şerabi'ye şehir teslim edildi. 1235 yılında Moğolların Erbil ve Musul üzerine yürüdüklerinde Abbasi Halifesi Müstansır Billâh⁷⁴ seferberlik ilan ederek bedevilerden, çiftçilerden şehirde çalışan sanatkârları dahi askere alıp Moğollar üzerine gönderdi. Cemaleddin Kıştımur komutasındaki ordunun geldiğini duyan Moğollar hemen geri döndü. Moğolların geri döndüğünü duyan hilafet ordusu da savaşmadan dağıldı⁷⁵.

Moğollar, 1236 yılında tekrar Erbil şehrine saldırarak burayı ele geçirmişti. Bunun üzerine Halife Müstansır Billâh, Şemsüddin Arslan Tegin komutasında 3.000 kişilik askeri birlik, ardından Şerafeddin İkbâl eş-Şerabi ve Devatdar-ı Mücahidüddin Aybeg komutasında yardımcı kuvvet göndermişti. Ancak Moğollar, hilafet ordusu gelmeden şehri terketmişti. Kısa süre sonra Moğolların tekrar Erbil'e saldırması üzerine halk şehri terk ederek Bağdat'a göç etmişti. Moğollar ise Erbil'den sonra Samerra şehrine de saldırıp orayı da yağmalamıştı. Hilafet ordusunun komutanı eş-Şerabi tekrardan askerleriyle beraber Moğolların peşine düşerek birkaç Moğol askerini öldürdükten sonra Moğolların taarruzu veya kuşatmasından korkmuş olacak ki fazla ileri gitmeyerek Bağdat'a geri dönmüştü⁷⁶.

1237 yılına gelindiğinde Moğollar 5.000 kişilik askeri birlikle tekrar Abbasi topraklarına saldırıda bulundu. Bunun üzerine Halife Müstansır Billâh, Suriye Eyyübîleri ve Şehrîzor hâkiminden aldığı 1.600 kişilik destek kuvvet ile beraber tekrar ülkede seferberlik ilan ederek gönüllüleri askere aldı. İki ordunun Bağdat'ın 40 km kuzeyinde Hanikin'de yaptığı savaş Moğollarla Abbasilerin ilk meydan savaşıydı. 5.000 kişilik Moğol ordusunun 7.000 kişilik hilafet ordusunu yenilgiye uğratması sonucunda hilafet askerleri Bağdat'a doğru kaçtı⁷⁷. Burada Abbasi ordusunun yenilme sebepleri arasında ordusunun gönüllülerden ve diğer Müslüman devletlerden gelen yardımcı kuvvetlerden oluşması da vardı. Çünkü bu orduda hedef birliği olmadığından

⁷⁴ Nâsir Lidînillah'ın 622 yılı Ramazan ayının son gecesi (5 Ekim 1225) vefat ettikten sonra yerine ez-Zâhir Biemrillah halife olsa da 9 ay halifelik yaptıktan sonra o da ölmüştür. Müstansır Billâh ise 13 Recep 623 (10 Temmuz 1226)'de 36. Abbasi Halifesi olmuştur(Suyûtî, *Târîhu'l-Hulefa*, s.457-468; Kesîr, el-Bidaye,226-236; Esir, *el-Kamil*, s.402-420; Murat Akkuş, *agt.*, s.118-121; Murat Öztürk, "ez-Zâhir Biemrillah", *DİA.*, C.44, İstanbul 2013, s. 92).

⁷⁵ İbnü't-Tıktaka, el-Fahrî (Devlet İdaresi, Halifeler, Vezirleri Tarihi, 632-1258), çev. Ramazan Şeşen, İstanbul 2016, s.230-231; Özdemir, *Moğol İstilası*, s.195; İsmail Yiğit, "Müstansır-Billâh", *DİA.*, C.32, İstanbul 2006, s.118.

⁷⁶ Özdemir, *Moğol İstilası*, 197-198; Yiğit, gös yer.

⁷⁷ Özdemir, *Moğol İstilası*, s.198; Yiğit, gös yer; Hizmetli, *agm.*, s. 357-358.

canları tehlikeye düşünce cepheyi terketmesi yüksek ihtimaldi. Ayrıca gönüllülerin mesleğinin asker olmaması ve halifenin çağrısı ile orduya katıldıkları için alacakları parayı düşünmelerinden dolayı savaş meydanından çekilmeleri ya da iyi savaşmamaları yenilginin diğer sebeplerini oluşturmaktaydı.

Bu savaştan sonra Müstansır devrinde Moğollarla başka savaş yaşanmadı. Moğollar, Bağdat'a kadar ilerleyebilecekken savaşta aldıkları ganimeti yeterli görmüşler ve muhtemelen Abbasi halifesi burada Moğollarla anlaşma yaparak onları durdurmuştu⁷⁸.

Müstansır Billâh 10 Cemaziyelahir 640 (5 Aralık 1242)'da 51 yaşında eceliyle öldü⁷⁹. Müstansır Billâh'dan sonra halife olan Müsta'sım'ın asıl ismi Ebû Ahmed Abdullah b. Müstansır Billâh'dı. 1209 yılında Müstansır Billâh'ın büyük oğlu olarak Bağdat'da dünyaya geldi. Babası öldükten sonra kendisine biat edilerek Müsta'sım Billâh lakabı verilip halife olduğunda 33 yaşındaydı. Güzel suretli, adaletli ve babası gibi çokça sadaka veren Müsta'sım, 1242 yılında vezirliğe, saray muallimi olan Üstâdüddâr Müeyyedü'd-Dîn İbnü'l-Alkamî'yi getirdi⁸⁰.

V. Güyük Han Dönemi

Ögedey 12 yıl hanlık yaptıktan sonra 11 Aralık 1241'de aşırı alkol içmesinden dolayı alkol komasına girmesiyle öldü. Cenazesi Yukarı İrtiş'deki karlı Bûldâk Kasır Dağına defnedildi. Ögedey'in ölümünden sonra yerine naip olan birinci eşi Töregene, kendi oğlu Güyük'ü tahta geçirmek için çalıştı⁸¹.

Töregene'nin naiplik yaptığı 1245 yılında Moğollar bir kez daha Abbasi topraklarında görüldü. Haziran 1245'de 16.000 kişilik Moğol ordusu önce Erbil'e oradanda Cebel ve Hımrin'e doğru ilerledikleri haberi halifeye geldi. Moğollar ikiye ayrılarak bir grubu Hafikin ve Bakuba üzerine yürürken diğer grupta Şehrizer üzerine

⁷⁸ Özdemir, *Moğol İstilası*, s.198-199; Yiğit, gös yer; Murat Akkuş, *Abbasi Halifelerinin Ölüm Sebepleri*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya 2010, s.122.

⁷⁹ Celaleddin Suyûtî, *Târîhu'l-Hulefâ, Halifeler Tarihi*, çev. Onur Özatağ, İstanbul 2015, s.471; İbn Kesîr, *el-Bidaye ve'n-Nihaye*, çev. Mehmet Keskin, C.13, İstanbul 1995, s.303; Farac, *Farac Tarihi*, s.544; Tıktaka, *el-Fahrî*, s.233; Yiğit, gös yer; Murat Akkuş, aynı yer.

⁸⁰ Suyûtî, *Târîhu'l-Hulefâ*, s.472; Kesîr, *el-Bidaye*, s. 305, 311; Murat Akkuş, *agt.*, 122-123; Hacı Ahmed Özdemir, "Müsta'sım Billah", *DİA*, C.32, İstanbul 2006, s.126.

⁸¹ Cüveynî, *Cihan Güşa*, s.493; Özdemir, "Müsta'sım Billah" *mad.*, gös yer; Grousset, *age.*, s.261-262; Dohsson, *age.*, s176, 206.

yürüdü. Halife Müsta'sım Billâh hemen önlem olarak surlar üzerine mancınıklar kurdurup seferlik ilan ederek bedevi ve gönüllülerden asker topladı. Ancak iki taraf arasında ilk gün küçük çarpışmaların meydana gelmesinin ardından büyük bir meydan savaşı olmadan gece yarısı Moğol ordusu geri çekildi. Moğolların geri döndüğünü duyan hilafet ordusu da savaş olmayacağını düşünerek Bağdat'a döndü. Ordunun geri döndüğünü duyan Moğollar tekrar halifelik topraklarına saldırıp Düceyl Nehrine kadar ilerledi. Bunu duyan Halife Müsta'sım Billah, hemen İkbâl eş-Şerabi'yi 3.000 kişilik orduyla Moğollar üzerine gönderdi. Abbasi ordusu gelmeden Moğollar Mugan'daki üslerine geri dönmeyi başardı⁸². Abbasi ordusunun, Moğolların peşinden gitmeden geri dönmesinde, düşmanın olası bir tuzağına düşmekten ve onların vermiş olduğu korkudan kaynaklanabilirdi. Ayrıca Moğollar da yağma akını yaptığı için meydan savaşına hazırlıklı olmadığından olası bir yenilgiye uğramamak için hilafet ordusuyla karşı karşıya gelmemeyi tercih etti.

1246 yılının ilkbaharında Karakurum yakınlarındaki Orhon Nehri'nin kaynağında Köku-nor Gölü'nün yanında toplanan kurultaya Batu Han hastalığını bahane ederek katılmadı. Güyük'e ve ailesine muhalif olanlar arasında Tuluy'un oğullarından Mengü'de bulunmaktaydı. Mesele fazla uzamadan Tuluy ve oğulları ile Çagataylılarında katılmasıyla kurultay muhteşem merasimle başladı. Kurultay için 2.000 beyaz çadır kurularak buraya gelen devlet temsilcileri yerleştirildi. Gelenler arasında Türkistan ve Maverâünnehir valisi Mesut Yalavaç, İran valisi Argun Aga, Gürcistan tahtının iki varisi David Narin ve David Laşa, Rus Büyük Dükü Yaroslav, Ermeni Kralı I. Hetum'un kardeşi Sempad, Türkiye Selçuklu Sultanı IV. Kılıçarslan, Musul, Kirman, Fars atabegliklerinin elçileri ve Abbasi Halifesinin elçisi, Papa tarafından gönderilen misyoner Carpini, Bâtınileri temsilen Alamut'tan Alaaddin de vardı⁸³.

Abbasi Halifesini temsilen kadü'l-Kudat Fahrüddin'de kurultaya katılmış ve diğer elçiler gibi o da Güyük'e hediyeler getirdi. Elçi Fahreddin, Güyük'e saygı

⁸² Özdemir, *Moğol İstilasası*, s.203-204; Mustafa Akkuş, *İlhanlıların Anadolu'daki Dini Siyaseti*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya 2011, s. 365.

⁸³ Cüveynî, *Cihan Güşa*, s.234; Simon de Saint Quentin, *Bir Keşişin Anılarında Tatarlar ve Anadolu*, çev. Efendiz Özbayaoğlu, Antalya 2006, s.67; Farac, *Farac Tarihi*, s.546-547; Grousset, *age.*, s.262-263; Bertold, *age.*, s.51; Özdemir, *Moğol İstilasası*, s. 199-200; Kemaloğlu, "Büyük Moğol İmparatorluğu", s.43.

gösterdikten sonra Abbasi topraklarına yönelik Moğol saldırılarından şikâyetle bulundu. Elçinin kendi huzuruna hediyelerle beraber gelmesi Güyük'ü memnun ettiğinden Moğol ülkesinde güvenli bir şekilde seyahat etmeleri için gerekli belge olan yarlıg ve payza verdi. Bir müddet sonra Moğolların batıdaki komutanlarından Çurmagun ile Siremun'un halifeyi suçlayan ve kötüleyen sözlerinin ardından Güyük verdiği yarlıgı geri alarak Cüveynî ve Abu'l- Farac'ın verdiği bilgiye göre, halifeye tehditler içeren bir mektup gönderdi⁸⁴.

Güyük Han 27 Mart 1248 ile 27 Nisan 1248 tarihleri arasında ölmüştü. Güyük, 1246'dan 1248'e kadar sadece iki sene hanlık yapabilmişti. W.Rubruk'a göre, Batu Han'ı itaat etmesi için huzuruna çağırılmış ancak o kardeşi Şiban'ı önden göndermişti. Şiban, Güyük'ün huzurunda çıktığında ikisi arasında meydana gelen kavgada ikisinin de öldüğünü söylerken, Cûzcânî, Güyük'ün hastalıktan öldüğünü söylemekteydi. Ölümünden sonra naiplik görevini dul karısı Oğul Kaymış yeni han seçilene kadar yapmıştı⁸⁵.

VI. Mengü Han Dönemi

1248'den 1251'de Mengü'nün Moğol Hanı oluncaya kadar geçen süreçte Moğolların bir kez daha Abbasi topraklarına saldırısı olmuştu. Moğollar 1249'da Bağdat yakınlarındaki Hanikin'e düzenledikleri saldırıda yağma ve katliam yapmıştı. Bu katliamdan kaçabilenler güvenli yer olarak gördükleri Bağdat'a sığınmıştı. Halife Müsta'sım, düşmana karşı ordu hazırlatıp ordugâhı da sur dışında kurdurmuş, aynı zamanda Bağdatlılar'da silahlanmıştı. Kurulan ordunun genel komutanı Şerafeddin İkbâl eş-Şerabi yapılmıştı. Moğollar, Abbasi ordusu daha Bağdat'tan çıkmadan Dakuka'yı yağmalayıp aldıkları ganimet ve esirlerle Mugan'daki üslerine geri döndüğünden, hilafet ordusu yine savaş yapmadan dağılmıştı⁸⁶.

Naip Oğul Kaymış, kendi oğlu Kuça veya yeğeni Şiremun'dan birini "*Büyük Han*" yapmak için çalıştı. Batu Han, Güyük'te olduğu gibi buna da muhalefet etti. Ögedey ve Çagatay'ın ölmesinden sonra Cengiz Han'ın "Sayın" lakabı verdiği Batu

⁸⁴ Cüveynî, *Cihan Güşa*, s.239; Farac, *Farac Tarihi*, s.547; Özdemir, *Moğol İstilas*, s.200-201; Mustafa Akkuş, aynı yer.

⁸⁵ Cüveynî, *Cihan Güşa*, s.135; Wilhem Von Rubruk, *Moğolların Büyük Hanına Seyahat*, çev. Ergin Ayan İstanbul 2001, s.79; Özdemir, *Moğol İstilas*, s.202; Grousset, *age.*, s.265.

⁸⁶ Özdemir, *Moğol İstilas*, s.207; Mustafa Akkuş, *agt.*, s.366.

Han'ın kurultaya katılanlar arasında itibarı yüksekti. İlk olarak 1250 yılında Issık Göl'ün kuzeyindeki Alakmak'da toplanan kurultayda, kendisinin *Büyük Han* olması için yapılan ısrarlara rağmen Batu Han, Tuluy'un büyük oğlu Mengü'yü hanlık için tavsiye etti. Ögedey ve Çağatay oğullarının, kurultayın Moğollarca kutsal kabul edilen yerin dışında olduğu gerekçesiyle kabul etmediğinden dağıldı. 1251 yılında Onon ve Kerulen Nehirleri arasındaki Kuke-Nor'da toplanan kurultay çok uzun sürdü. İlkbaharda başlayan kurultay şehzadelerin azar azar gelmesi sonucu 1 Temmuz 1251'de Batu Han'ın gayretiyle, Çağatay ve Ögedey oğullarının muhalefetine rağmen Tuluy'un oğlu Mengü "*Büyük Han*" seçildi⁸⁷.

İbnü'l Futi'ye göre, Abbasi Halifesi Müsta'sım, Mengü'nün *Büyük Han* seçildiği kurultaya Mukalled b. Ahmed el-Huzdadi adında bir taciri gönderdi. Bu tacir aslında Moğol ileri gelenleriyle görüşmek için gitmiş, muhtemelen Horasandayken kurultay olacağını duyunca Karakurum'a kadar geldi. Müellif Futi'ye göre, tacir Abbasilerle-Moğollar arasında barış yapılmasını sağlamak için gitmiş ve yanında bir Moğol elçisiyle beraber geri döndü⁸⁸.

Fransız rahip ve seyyah Wilhelm Von Rubruk, Mengü Han ile görüşürken, Moğol sarayında Abbasi Halifesi Müsta'sım Billâh'ın elçisini gördüğünden de bahsetmekteydi. Rubruk, elçinin gelişini Moğollarla barış yapmak ve ordusundan 10.000 kişiyi Moğolların hizmetine vermeye geldiğini bildirmekteydi. Mengü Han'ın ise bunun yanında tüm kalelerini yıkmayı da şart koşmasının üzerine halifenin elçisi de Moğol atlarının nalları sökülmesi halinde kalelerini yıkacağını bildirdi⁸⁹.

A. Hülâgû Han'ın Mengü Han Tarafından Batı Seferine Gönderilmesi

Mengü Han, ülke içinde birliği sağladıktan sonra yeni ülkeler fethetmek ve sınırlarını genişletmek için faaliyetlere başladı. Ayrıca Mengü Han, kardeşleri Hülâgû Han ve Kubilay'ın hanlık için olası bir isyanının önüne geçmek istemekteydi. Çünkü Mengü Han, kardeşi Hülâgû Han'ın hanlık hayalleri peşinde koştuğunu, savaş ile zafer alametleri taşıdığına farkındaydı. Böyle düşünmesinde Hülâgû Han'ın iyi bir komutan olmasının da rolü büyüktü. Mengü Han, kardeşlerini yeni yerler fethedip

⁸⁷ Cüveynî, *Cihan Güşa*, s.463-464,466-468; Yuvalı, *İlhanlılar*, s.40; Bertold, *age.*, s.56-57; Barthold, *Türkistan*, s.498; Özdemir, aynı yer; Kemaloğlu, "Büyük Moğol İmparatorluğu", s. 43.

⁸⁸ Özdemir, *Moğol İstilas*, s. 212.

⁸⁹ Rubruk, *Moğolların Büyük Hanı*, s. 126; Özdemir, aynı yer; Mustafa Akkuş, aynı yer.,

yönetimlerini alsın diye ülkenin farklı yerlerine göndermeye karar verdi. Kardeşi Kubilay'a Hitay, Maçın, Karacang, Tangigut, Tibet, Maçın gibi Uzak Doğu ülkelerini, diğer kardeşi Hülâgû Han'a ise Batı İran, Şam, Mısır, Anadolu ve Ermenistan'ı verdi. Her iki şehzadeninde Moğol ordusunun 10 kişiden 2'sini yanına alması ve her ulustan şehzade ile prenslerini de yanlarında götürmelerine izin verildi⁹⁰.

Mengü Han, Hülâgû Han'a İsmailileri ortadan kaldırma, Abbasi Halifesi Müsta'sım Billâh'ı itaat altına alma ve Mısır ile Suriye'nin zapt edilme görevlerini verdi⁹¹. Mengü Han'ı Bâtıniler ve Abbasiler üzerine ordu göndermesine iten sebeplerin başında Hülâgû Han'dan önce batıya gönderilen Baycu Noyan ve Çurmagun Noyan'ın yaptığı şikâyetler de bu seferin sebepleri arasındaydı. Bâtınileri, şikâyet etmek için Moğol hanına gidenlerden arasında Kadı'l-Kudat Şemseddin el-Kazvinî diye biri de vardı. Kadı Şemseddin, Mengü Han'la görüşerek kendilerini Bâtınilerin şerrinden kurtarmasını istedi⁹². Kaynaklarda Baycu Noyan ve Çurmagun Noyan'ın yaptığı şikâyetler hakkında net bilgiler bulunmamakla birlikte muhtemelen, yapılan akınlarda üzerlerine gönderilen Abbasi ordularının Moğol askerleri için oluşturduğu tehlikeler şikâyet edilmişti.

Bu seferin düzenlenmesinde Müslüman düşmanı olan Hıristiyanlar da etkili olmuştu. Çünkü Moğol tehlikesi patlak verdiği için Hıristiyan misyonerler onlarla bağlantı kurmak için çapa sarf etmişti. Papa IV. İnnocentius, Güyük'ün *Büyük Han* olduğu kurultaya misyonerlerinden Carpini'yi göndermiş ve aynı şekilde Güyük'de Papa'ya mektup göndermişti. Mengü Han'a ise Fransa Kralı Sanint Louis, rahip Rubruk'u göndermişti. Ayrıca Mengü Han ile görüşenler arasında Ermeni kralı I. Hetum'da vardı. Bu ziyareti müverrih Vardan da doğrularken kralın Mengü Han tarafından iyi bir şekilde misafir edildiğini bildirmişti. Ayrıca Hayton'a göre, Hülâgû Han'ın Bağdat'a girip halifeyi öldüreceği ve kutsal yerlerin Hıristiyanlara devredileceği teminatını vermişti⁹³.

⁹⁰ Reşidüddin Fazlullâh, *Camiut-Tevarih (İlhanlılar Kısmı)*, çev. İsmail Aka, Mehmet Ersan, Hesamipour Khelejani, Ankara 2013, s.12; Farac, *Farac Tarihi*, s.554,556; Özdemir, *Moğol İstilas*, s.210-211; Abdülkadir Yuvalı, "Hülâgû", *DİA*, C.18, İstanbul 1998, s.473; aynı mlf., *İlhanlılar*, s.55; Mustafa Akkuş, *agt.*, s. 367,369.

⁹¹ Yuvalı, "Hülâgû" *mad.*, s.473

⁹² Özdemir, *Moğol İstilas*, s.214-215; Akkuş, *agt.*, s.368; Fazlullâh, *Camiut-Tevarih*, s. 11-12.

⁹³ Özdemir, *Moğol İstilas*, s. ,216, 218-221; Mustafa Akkuş, *agt.*, s. 368-369; Müverrih Vardan, *Türk Fütühat Tarihi (889-1269)*, çev. Hrant Andresyan, İstanbul 1934, s. 230-231.

VII. Hülâgû Han'ın Batı Seferi

A. Hülâgû Han'ın Bâtınilerle Mücadelesi ve Abbasi Halifesi'nden Askeri Destek İstemesi

Hülâgû Han'ın, yola çıkmadan önce yolları üzerindeki mera ve otlakların başkaları tarafından kullanılmasını yasaklayan emirler verdi. Ayrıca kalelerin kuşatılması için Çin'den 1.000 tane mancınıkçı, okçu ve neftçi de tedarik etti. Hülâgû Han yola çıkmadan önce 12.000 kişilik öncü kuvveti Nayman asıllı komutanlarından Ketboğa (Kitbuga) komutasında 24 Ağustos 1252'de Karakurum'dan gönderdi⁹⁴.

Hülâgû Han, yola çıkmadan önce Mengü Han ile görüşme yaparak ondan nasihatler aldı. Buna göre, Mengü Han, Cengiz yasasının uygulamasını, kendisine boyun eğenleri affedip canının bağışlanmasını isterken boyun eğmeyip karşı gelenlerinde öldürülmesini emretti. Abbasi Halifesi için de itaat ederse affedip canını bağışlamasını, itaat etmezse öldürülmesini istedi. Ayrıca uyanık ve akıllı olmasını, halk için iyi olanları yapmasını, yolsuzluk yapanların yok edilmesini ve tüm işlerinde Dokuz Hatun'un görüşünü almasını emretti⁹⁵.

Hülâgû Han, hazırlıklarını tamamladıktan sonra 24 Nisan 1253 tarihinde Karakurum'dan hareket etti. Hülâgû Han'ın yanında Dokuz Hatun, Olcay Hatun, oğullarından Abaka, Yaşmut, Bulagay, Tutar gibi Çagatay oğullarından Müçi oğlu Teküdar, Batu Han ailesinden Şiban'ın oğlu Balagay'da vardı. Hülâgû Han, yola çıktığında ordusundaki asker sayısı 130.000 kadardı. Hülâgû Han, kendinden emin ilerliyordu ki, Cüveynî onun için “*zafer önünde ilerle diyor, başarı sağında ve solunda yürüyor, fetih arkasından koşuyordu*” diye tabir etmekteydi. Hülâgû Han, maiyetiyle beraber Ekim 1255'de Semerkant'a vardı. Burada 40 gün kaldıktan sonra Ceyhun Nehri'ni geçip yollarına devam etti⁹⁶.

Hülâgû Han, batı seferine çıktığında İsmaililerin elindeki 105 kalenin 70 tanesi Kûhistan'daydı. Bu dönemde Bâtınilerin lideri Rükneddin Hürşah'tı⁹⁷. Hülâgû Han,

⁹⁴ Cüveynî, *Cihan Gûşa*, s.498-499; Fazlullâh, *Camiut-Tevarih*, s. 14; Yuvalı, *İlhanlılar*, s.56; aynı mlf., “Hülâgû” *mad.*, s.473. İlhan Erdem, *Selçuklu-İlhanlı İlişkileri (1258-1308)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 1995, s.153-154.

⁹⁵ Fazlullâh, *Camiut-Tevarih*, s.14-15; Erdem, *agt.*, s.154-155; Ayşe Dudu Kuşçu, “İlhanlı Devleti'nin Kuruluşu ve Memlûklerle İlk Teması”, *Türkler*, C.8, Ankara 2002, s.619.

⁹⁶ Cüveynî, *Cihan Gûşa*, s. 500-501; Fazlullâh, *Camiut-Tevarih*, s. 15-16; Ali Bademci, *İran'da Türkler'in Bin Yılı*, İstanbul 2018, s.182; Kuşçu, *agm.*, s.620; Abdülkadir Yuvalı, “İlhanlılar”, *DİA*, C.22, İstanbul 2000, s.103.

⁹⁷ Fazlullâh, *Camiut-Tevarih*, s. 18-19; Özdemir, *Moğol İstilası*, s.238-240.

Rükneddin Hürşah'ın teslim olması için hem kalelerini kuşatmış hem de ondan teslim olmasını istemişti. Yapılan görüşmelerden ve kalelerin bir bir düşmesinden sonra Rükneddin Hürşah teslim olmak zorunda kalmıştı. Hülâgû Han, Rükneddin Hürşah ile birlikte Alamut'a giderek teslim görüşmeleri yapmış ve 15-26 Zilkade 654 (Aralık 1256)'de orasında teslim olmasını sağlamıştı. Moğol askerleri, Hülâgû Han'ın izniyle burayı yağma etmişti. 10 Muharrem 655 (28 Ocak 1257)'de Hülâgû Han, Bâtını lideri Rükneddin Hürşah'a yarlğ ve payza verip bir Moğol kıızıyla evlendirerek Kazvin'e yerleştirmişti. Hülâgû Han, Rükneddin Hürşah'a iyi davranıp onu mutlu etmeye çalışmıştı. Çünkü yemin ettiği için onu hem öldürmemiş hem de teslim olmayan kalelerin alınmasında aracı yapmıştı. Hülâgû Han, Bâtını tehlikesini bertaraf ettikten sonra Rükneddin Hürşah'a hediyeler verip Mengü Han'a göndermişti. Bu haber Mengü Han'a ulaşınca “onu neden getiriyorsunuz, üzerinde bindiği hayvana neden eziyet ediyorsunuz” diyerek ölüm emrini vermişti. Başta Rükneddin Hürşah olmak üzere kadın, erkek ve beşikteki bebeğe kadar hepsi Ebher ile Kazvin arasında öldürülmüştü. Böylelikle 177 senelik İsmailî teşkilatı veya devleti son bulmuştu⁹⁸.

Hülâgû Han, İsmaililerle mücadele ederken 1255 yılında Abbasi Halifesi Müsta'sım Billâh'a gönderdiği elçiyle ondan kendisine askeri destek vermesini istedi. Bu durumda Halife Müsta'sım Billah ve veziri İbnü'l-Alkamî, Moğollara göstermelik olarak az sayıda asker göndermeye sıcak bakmış ve bu şekilde Hülâgû Han'ı öfkelenmemeyi düşündü. Ancak Devatdâr-ı Sagir Mücahidüddin Aybeg bu fikre ve savunucularına karşı çıktı. Devatdâr Mücahidüddin Aybeg'e göre, Hülâgû Han, hilafet askerlerine muhtaç değildi. Yardım talebi Bağdat'ın savunmasını zayıflatmak için yapılmış bir hileden ibaretti. Hem Davetdar Mücahidüddin Aybeg hem de İbnü'l-Alkamî kendi görüşlerini halifeye kabul ettirmek için fikirlerinde sonuna kadar ısrarcı oldu. Halife Müsta'sım Billâh iki mühim devlet adamının savunduğu fikrin ortasında bir karar vererek değerli hediyeler ve dostluk mektubu göndermeye karar verdi. Halife Müsta'sım gönderdiği mektupta Hülâgû Han'dan asker gönderemediği için özür de diledi⁹⁹.

⁹⁸ Cüveynî, *Cihan Güşa*, s.509; Fazlullâh, *Camiut-Tevarih*, s.25-26; Özdemir, *Moğol İstilas*, s.245-246; Grousset, *age.*, s.64-65, 337.

⁹⁹ Özdemir, *Moğol İstilas*, s. 248-249; a.mlf, “Müst'asım” *mad.*, s.126; Mustafa Akkuş, *agt.*, s.375; Erdem, *agt.*, s.158; Yuvalı, “Hülâgû”, *mad.*, s.473.

B. Hülâgû Han'ın Bağdat Seferi

1.Hülâgû Han'ın Batı'ya İlerlemesi ve Halife ile Mektuplaşması

Moğol komutanı Hülâgû Han, Mart 1257'de Hemedan'a geldiğinde Çurmagun Noyan'ın yerine geçen ve Türkiye Selçuklu Devletini Köseadağ savaşında mağlup eden Baycu Noyan ile görüştü. Reşîdüddin Fazlullâh, Hülâgû Han'ın Baycu Noyan'a kızdığını ve şunları söylediğini ifade etmektedir: “Çurmagun öldü. Onun yerine geçen sen İran memleketlerinde hangi işi yaptın. Düşmanın hangi safını kırdın. Hangi isyankâra boyun eğdirdin? Sen bunları yapmak yerine Moğol ordusunu Halife'nin haşmet ve azametiyle korkutuyorsun” diye azarladı¹⁰⁰.

Hülâgû Han'ın sözlerine karşı Baycu Noyan ona itaat ettiğinin göstergesi olarak diz çöküp, elinden geleni yaptığını ve fetihlerde bulunduğunu belirttikten sonra Bağdat'ın surlarının sağlamlığı ile askerlerinin çokluğundan dolayı ordusunu riske atmak istemediğini bildirdi. Ayrıca Hülâgû Han'ın emrinde olduğunu belirtti¹⁰¹. Buna göre, Baycu Noyan, Abbasilerin askeri gücü ve Bağdat surlarından çekinmekteydi. Çünkü Baycu Noyan'ın elinde halifeyle mücadele edecek kadar askerin olmadığını, mücadele etmesi durumunda olası bir yenilgiden sonra almış olduğu yerleri de kaybetmekten korktuğu anlaşılmaktaydı.

Baycu Noyanla konuştuğundan sonra Hülâgû Han 27 Mart 1257 (9 Rebiülevvel 655) tarihinde halifeye bir mektup daha gönderdi. Bu mektubunda ağır ifadeler kullanarak *sen* diye hitap ederek Bâtınilerle mücadele ederken neden asker göndermediğini sordu. Bunun yanında Cengiz Han'dan itibaren kendilerinin başarılarını sayıyor, halifenin emirlere itaat etmesi halinde geçmişin unutulacağını, Bağdat surlarını yıkmayı, hendekleri doldurmayı ve yerine de oğlunu bırakıp halifenin, bizzat kendi huzuruna gelmesini istedi. Eğer kendisi gelemeyecek olursa vezir İbnü'l Alkamî, Devatdar-ı Mücahidüddin Aybeg veya Süleyman Şah¹⁰²'ın gelmesini istedi.

¹⁰⁰ Fazlullâh, *Camiut-Tevarih*, s.27.

¹⁰¹ Fazlullâh, *Camiut-Tevarih*, s. 28-29.

¹⁰² Şihabeddin Süleyman Şa b. Bercem el-İvayî, *Luristan civarında yaşayan Şiva adlı Türkmen boyunun reisiydi. İbnü'l Esir, Tabakat-ı Nasrî, Tarihi Güzide, Nuzhetü'l-Kulub gibi tarihi kaynaklarda, bu Türkmen boyunun adı İva, İye veya el-Türkmanü'l-İvaî olarak geçer. Celaleddin Harezşah onun kızıkaşığıyla evlenerek akrabalık kurmuştu. Süleyman Şah'ın kızlarından biri Muntasır'ın ünlü emirlerinden biri Emir Celaleddin Kuş Timur'un oğlu Muzafferüddin Muhammed ile Bağdat'ta evlendirdi. Süleyman Şah'ın Abbasi Halifeliği'ne bir de askeri yardımı bulunmaktadır. Buna göre Küçük Lur meliklerinden Adudiddin b. Gerşaf'ın amcaoğlu Hüsamddin Halil, devletin yönetimini Moğollara bağlamak için ayaklanmış ve devleti ele geçirerek Adudiddin Gerşaf'ı*

Hülâgû Han bu mektubunda halifeyi tehdit etmeyi ihmal etmiyor ve ona “*Başını ve aileni kurtarmak istiyorsan sözümü can kulağıyla dinle. Değilse sana Tanrı'nın muradının ne olduğunu göstereceğim*”¹⁰³ diyerek savaşa hazır olması gerektiğini bildirdi.

Reşîdüddin Fazlullâh'ın *Camiü't-Tevarih*'inde Hülâgû Han'ın yazdığı mektupta şu şiiri de vermişti:

*“Seni dönen felekten aşağı indiririm,
Aslan gibi aşağıdan yukarıya fırlatırım,
Ülkende kimseyi diri bırakmam,
Şehrini, ülkeni ve etrafını ateşle yıkarım”*¹⁰⁴.

Halife Müsta'sım Billâh mektubu alınca endişeye kapılmış ve başta veziri olmak üzere etrafındaki devlet adamları ile istişare yapmıştı. Yapılan istişare sonunda Halife Müsta'sım Billâh yine aynı sertlikte Hülâgû Han'a mektup yazıp Şerafeddin b. El-Cevzi ve Bedreddin Muhammed Dizbeki Nazcivanî'yi elçi olarak göndermişti. Halife, mektubunda Hülâgû Han'a *sen* diye hitap ederek devamında şunları söyledi: “*ey hayatının kısa olmasını isteyen, kendisini derya ve iki günlük ikbaline aldanarak bütün âleme galip gelmiş sanan, işinin bittiğini, muhkem ve metin olduğunu vehmeden ömrünün baharında bir delikanlı*”¹⁰⁵ diyerek onu bir nevi küçük görmüş ve acemilikle itham etmişti.

Halife Müsta'sım Billâh'ın mektubu burada bitmemiş ve Hülâgû Han'ın hata ettiğini söyleyerek Horasana dönmesi gerektiğini şöyle tavsiye etti: “*Muhakkak şehzade doğudan batıya Allah'a tapan ve dindar olan dilenciden padişaha, gençten yaşlıya hepsinin bu dergâhın kölesi ve benim ordum olduğunu bilmiyor. Eğer bir işaret edersem dağılmış olanlar toplanır, önce İran işini halletsem ve sonra İran'dan*

öldürmüştür. 1245'de, Moğollardan 9000 piyade, 3000 süvari yardım alan Hüsameddin Halil, halifeyle mücadele ettiği esnada Süleyman Şah, 60000 adamıyla halifeye yardıma geldi ve düşmanı yenilgiye uğratarak Hüsameddin'i bu mücadelede öldürdü. Muhtemelen bu mücadeleden sonra halifenin hizmetine giren Süleyman Şah ölümüne kadar hizmet etmiş ve Abbasi halifeliğinin en önemli üç devlet adamından biri olmuştur (ayrıntılı bilgi için bk. Cüveynî, Cihan Güşa, 1262. dn., s. 594-595).

¹⁰³ Cüveynî, *Cihan Güşa*, s. 593-594; Ebü'l-Ferec-İbnü'l-İbrî, *Tarihi Muhtasarüddüvel*, çev. Şerafeddin Yaltkaya, İstanbul 1941, s. 32; Fazlullâh, *Camiut-Tevarih*, s.30; Özdemir, *Moğol İstilas*, s.249-250; Mustafa Akkuş, *agt.*, s. 375-376; Yuvalı, *İlhanlılar*, s.69.

¹⁰⁴ Fazlullâh, *Camiut-Tevarih*, s.31; Özdemir, *Moğol İstilas*, s. 251.

¹⁰⁵ Fazlullâh, aynı yer; Tıktaka, *el-Fahrî*, s.234; Özdemir, aynı yer; Mustafa Akkuş, *agt.*, s.376.

Turan'a yönelsem ve herkesi kendi yerinde oturtsam muhakkak yeryüzü karmakarışık hal alır. Ben düşmanlık arayan ve halka zarar gelmesini isteyen biri değilim. Ordunun gidip gelmesiyle halkın bir kısmının ağzında aferin bir kısmının ağzı da beddua olmasını istemiyorum. Özellikle bizim Kağan ve Hülâgû ile gönlümüz ve düşüncemiz aynıdır. Eğer sen benim gibi dostluk ve arkadaşlık peşinde olsaydın benim hendek, sur ve kullarım ile işin olmazdı. Dostluk yolunda git, Horasan'a dön ve eğer savaş yapma niyetin varsa benim şavaşa hazır binlerce atlı ve yayam vardır, bunlar düşmanlık yaptıklarında denizden toz kaldırırlar”¹⁰⁶ diyerek Hülâgû Han'a hem geri dönmesini nasihat etmiş hem de bir nevi meydan okumuştur.

Hülâgû Han, halifenin bu mektubuna sinirlenerek elçileri huzurundan kovmuş ve getirdikleri hediyeleri geri göndermişti. Hülâgû Han, halifenin sözlerinden sonra siniriyle söylenmiş ve böyle devam ederse savaşın kaçınılmaz olduğuna kanaat getirmişti. Hülâgû Han, karargâhı bulunan Penc-Engest'de bir mektup daha yazarak göndermişti. Mektubunda: *“Tanrının yeryüzünü Cengiz Han ve kendilerine verdiğini söyleyip, her kim tabi olursa malı, karısı, çocuğu ve dünyası ona kalır. Bize karşı bunların aksini düşünen bunlardan faydalanamaz, mal ve makam sevgisi, fani devlet için bencillik yapman, gururlanman sende fitne yaratmış ki senin hakkında iyi niyetli olanların sözleri seni etkilemiyor, öğütleri dinlemez olmuştun. Halifenin babası ve ecdadının yolundan ayrıldın. Savaşa hazır olman gerekir. Çünkü ben karınca ve çekirge gibi kalabalık orduyla Bağdat'a geliyorum. Eğer feleğin dönmesi değişirse bu da ulu Tanrının hükmündedir”* diyerek halifeyi hem azarlamış hem de savaş için hazır olması uyarısında bulunmuştu¹⁰⁷.

Halife Müsta'sım Billâh, mektubu alınca endişeye kapıldı. Bundan sonra ne yapmaları gerektiğini vezirine sorduğunda Hülâgû Han'a mal, mücevher, takı, elbise, yiyecek, deve, 5.000 Arap atı, cariyeler ve geçmişte yapılanlardan özür dileyen bir mektup göndermeyi tavsiye etti. Reşidüddin Fazlullâh'ın verdiği bilgilere göre, Hülâgû Han adına hutbe okutturup para bastırmayı da teklif etti. Halife Müsta'sım Billâh vezirinin bu teklifini kabul ederek hediyelerin hazırlanması için emir verdi. Vezir İbnü'l Alkamî'nin siyasi çekişme, kin ve garaz yüzünden anlayamadığı

¹⁰⁶ Fazlullâh, *Camiut-Tevarih*, s.31-32; Özdemir, *Moğol İstilas*, s.251-252; Mustafa Akkuş, gös yer.; Erdem, *agt.*, s.159.

¹⁰⁷ Fazlullâh, *Camiut-Tevarih*, s.32-33; Özdemir, *Moğol İstilas*, s.253; Mustafa Akkuş, *agt.*, s. 377.

Davetdar-ı Mücahidüddin Aybeg, vezirin bu hediyeleri, ittifak kurduğu Hülâgû Han'a yaranmak için peşkeş çektiğini söyledi. Davetdar-ı Mücahidüddin Aybeg, kendi tarafında olan emir ve adamlarıyla beraber hediyelerin gönderilmesi halinde yolların başını tutarak elçilerin gitmesine izin vermeyeceklerini bildirdi. Davetdar'ından aldığı bu tehdit üzerine Halife Müsta'sım Billâh, hediyelerin gönderilmesinden vazgeçmiş, onun yerine ufak değersiz hediyelerle birlikte bir mektup daha gönderdi¹⁰⁸.

Mektubun içeriğine geçmeden önce Halife Müsta'sım Billâh'ın vezirine söylediklerine değinelim: *“gelecekte olan kazadan korkma ve bana hikâye anlatma. Çünkü benimle Hülâgû Han ve Mengü Kağan arasında dostluk ve birlik vardır. Düşmanlık ve yabancılık değil. Ben onların dostu olduğum için muhakkak onlarda benim dostum ve taraftarım olurlar. Muhakkak elçilerin sözleri yalandır. Eğer bir anlık Hülâgû ve Mengü ters ve yanlış bir şey düşünseler bile Abbasi hanedanının onlardan ne korkusu olabilir ki? Çünkü yeryüzündeki padişahlar, bizim için askerler gibi olup benim emrettiğim ve yasakladıklarına boyun eğip itaat ederler. Her ülkeden ordu isteyip onları bertaraf etmek için biner, İran ve Turanı onlar için kıskırtırım. Sen yüreğini sağlam tut. Moğolların tehdit ve vaatlerinden korkma. Gerçi onlar yeni devlet kurup şevket sahipleridirler. Ancak Abbasi hanedanları karşısında başlarında heves ve ellerinde yelden başka bir şey yoktur”*¹⁰⁹ diyerek vezirini teskin etmişti. İleri görüşlü bir hükümdar olmayan Halife Müsta'sım Billâh halen Moğol tehlikesini anlamamış ve gerekli önlemi almak için harekete geçmemiştir.

Halife, üçüncü mektubunda, ikinci de söylediklerini tekrar söyleyip, Mengü ile Hülâgû Han ile arasında dost olduğunu, elçilerin getirdiği haberlere inanmadığını, dünya sultanlarının halifenin askeri olduğunu, emir vermesi halinde düşmanın üzerine yürüyeceğini söyledikten sonra Abbasi Halifeliği'ne saldıranların başına gelenleri anlattı. Kendilerinin kıyamete kadar kalacağını söyleyip Moğolların devlet yönetimini takdir eden sözler de ekledi. Hülâgû Han, halifenin mektubunu alınca daha da çok sinirlenerek Bağdat'a saldıracağına kesin olarak karar verdi. Bu kararını halifenin elçisine *“git kendine demirden şehir ve sur yap, çelikten burç ve beden diktir, devlet ve perilerden ordu toplar, sonra benim yanıma düşmanlık etmek için gel, eğer gökte*

¹⁰⁸ Fazlullâh, *Camiut-Tevarih*, s.33; Cüveynî, *Cihan Güşa*, s.593; Özdemir, *Moğol İstilas*, s. 253-254; Yuvalı, *İlhanlılar*, s. 70; Mustafa Akkuş aynı yer.

¹⁰⁹ Fazlullâh, *Camiut-Tevarih*, s. 33-34.

olsan bile aşığı indiririm, Arzularına ulaşamadan aslanın ağızına sokarım”¹¹⁰ diyerek hem çok öfkelenildiğini hem de şiddetli bir savaş olacağını bildirdi.

Hülâgû Han savaşa hazırlanırken, Abbasi devlet adamları da önlem almaya başladı. Süleyman Şah, Davetdar-ı Mücadüddin Aybeg ve diğer büyük devlet adamları vezirin yanında toplanarak halifenin eğlenceye düşkün olduğunu, babası zamanında toplanılanları sattığını konuştu. Süleyman Şah, eğer yardım aranmaz ve gerekli hazırlıklar yapılmazsa Moğol ordusunun, halifelik ordusuna galip geleceğini dile getirdi. Süleyman Şah, etraftan asker toplayıp Moğollara saldırarak onları ya yenilgiye uğratmayı ya da bu uğurda ölmeyi göze aldığını belirtmesi diğer devlet adamlarına mücadele de kararlı olduğunu gösterdi. Bunlar Halife Müsta’sım Billâh’ın kulağına gidince sevinmiş ve vezirine, Süleyman Şah’ın dediği gibi orduyu düzenlemesini emretti. Bunun karşılığında kendisinin hazırlanan bu ordunun askerlerine gerekli parayı vereceğini vaat etti. Vezir, kendisine verilen emri yerine getirince halifeden söz verdiği parayı istemiş ancak halife söz verdiği gibi yapmayınca vezir İbnü’l Alkamî hayal kırıklığına uğrayarak diğer devlet adamları gibi kaderin ne göstereceğini beklemeye başladı¹¹¹.

Hülâgû Han, ordusunu toplayıp Hemedan’dan yola çıkarak Estabad’a geldi. Burada Halife Müsta’sım Billâh’a bir mektup daha yazarak onu Bağdat dışında huzuruna çağırılmış, eğer kendisi gelemeyecekse vezir İbnü’l Alkamî, Davetdar-ı Mücahidüddin Aybeg ya da Süleymanşah’dan birini göndermesini istedi. Ancak Halife Müsta’sım Billâh hem kendisi gitmemiş hem de istenilen üç kişiden birini göndermedi¹¹². Halife Müsta’sım Billâh, Hülâgû Han’a şu mektubu yazdı: “*Ordunuzu toplayıp benim topraklarımdan uzaklaşın aksi takdirde size savaş ilan edeceğiz ve hepimizi öldürmek zorunda kalacağız. Fakat aranızda bizim dinimizden olan varsa onu affedeceğiz*”¹¹³ sözleri Hülâgû Han’ı daha da çok sinirlendirdi.

Halife Müsta’sım Billâh, Hülâgû Han’a Şerafüddin İbnü’l Cevzi’yi göndererek tekrar ondan geri dönmesini istemiş, bunun için isteyeceği parayı da ödemeyi kabul

¹¹⁰ Fazlullâh, *Camiut-Tevarih*, s.34-36; Özdemir, *Moğol İstilasası*, 254-255; Yuvalı, *İlhanlılar*, s. 71; Mustafa Akkuş, *agt.*, 377-378.

¹¹¹ Fazlullâh, *Camiut-Tevarih*, s.34; Yuvalı, aynı yer.

¹¹² Özdemir, *Moğol İstilasası*, s.256; Mustafa Akkuş, *agt.*, s.378.

¹¹³ A. G. Galstyan, *Ermeni Kaynaklarına göre Moğollar*, çev. İlyas Kemaloğlu, İstanbul 2012, s. 160. dn., s.45.

etmişti. Bu elçi, Hülâgû Han ile Dinever’de görüşme yapmış, ancak o da halifenin teklifine olumsuz cevap vermekle kalmamış ve “*nasıl olur da uzun mesafeler geldikten sonra halifeyi görmeden döneriz*” diyerek dalga geçmişti¹¹⁴.

Hülâgû Han, Kirmanşah’a varınca Halife Müsta’sım Billâh’a bir mektup daha göndererek teslim olmak istiyorsa bizlere tabi olacak ve bizzat huzuruma gelecek diye şart koştu. Hülâgû Han, halife, vezir, davetdar ya da ordu komutanını istemesinin sebebi düşmanı hem başsız bırakmak hem de askerlerinin morallerini bozmak içindi. Halife Müsta’sım Billâh, yine Hülâgû Han’ın isteklerini yerine getirmedi. Moğollar Bağdat’a yaklaştıklarında Sahibüddin Divan Fahrüddin Ebu Abdillah ile Hacibü’l-bab Abdülğani’nin gönderilmesinden de bir sonuç çıkmadı. Hülâgû Han, ordusuyla Estabad’dan Dinever’e yönelmiş, buradan hedefini değiştirerek önce Hemedan’a dönmüş ardından kuzeydeki Tebriz’e gitti. Bu ani hedef değiştirmesinin sebebi çağdaş kaynaklarda geçmez, ancak Raverty, Hülâgû Han’ın müttefiki olan İbnü’l Alkamî’nin mevcudu 120.000 kişiye varan hilafet ordusunu dağıtmak için süre verdiğini söylerken Kalkaşendi Altın Orda Hanı Müslüman Berke Han’ın halifeye dokunması durumunda savaş ilan edeceğine dair uyarısından ileri geldiğini bildirdi. Kalkeşendi’nin buradaki tespiti yanlış gözükmemektedir. Çünkü Berke Han, Bağdat alındıktan 8 yıl sonra yani 1266’da öldü. Ayrıca Berke Han, kardeşi Batu Han zamanında kendilerini temsil etmesi için üç komutan idaresinde gönderdiği askerler Hülâgû Han’ın ordusunda Bağdat’ın işgaline katıldığından Altın Orda Hanı’nın bu olaya karşı olmadığını göstermekteydi. Hülâgû Han’ın böyle bir harekette bulunmasının sebebi ordusunun önünden kaçanların Bağdat’a sığınarak şehri savunanların moralini bozmak ve yol üzerinde güvenliği sağlamak için henüz alınmamış yerleri kontrol altına almaya çalışmasıydı¹¹⁵.

2. Bağdat’ın Moğollar Tarafından Ele Geçirilmesi

Hülâgû Han, halifeyle mektuplaşmasından sonra onu itaati altına alamayıp, Bağdat surlarını da yıktıramayınca hilafet merkezine sefer düzenlemek için istişarelere başladı. Bu yaptığı istişarelerde ilmine ve fikrine önem verdiği sunni bir Müslüman olan Hüsameddin el-Müneccim, bu seferi engellemek için bir takım felaketlerin

¹¹⁴ Özdemir, *Moğol İstilası*, s.256; İbnü’l-İbrî, aynı yer.

¹¹⁵ Özdemir, *Moğol İstilası*, s.258-260; Mustafa Akuş, *agt.*, s.379-380.

geleceğini söyledi. Hüsameddin el-Müneccim, yıldızlara bakarak Moğol ordusunun Abbasiler üzerine yürüme zamanının gelmediğini söyleyerek bu askerî harekâta karşı çıktı. Ayrıca Bağdat'a saldıranların hükümdarlığını ve hayatını kaybettiğini delillerle göstererek bu seferi engellemeye çalıştı. Hüsameddin el-Müneccim, bunların dışında atların öleceği, askerlerin hasta olacağı, güneşin bir daha doğmayacağı, asla yağmur yağmayacağı, dondurucu soğuk ve fırtınaların olacağı, depremlerin gerçekleşeceği, yerde otların bitmeyeceği ve Hülâgû Han'ın öleceğini de belirterek onu seferden vazgeçirmeye çalıştı¹¹⁶.

Hülâgû Han'ın komutanları ve emirleri ne olursa olsun Bağdat'a saldırılması konusunda ısrar etti. Komutanlardan sonra görüşüne önem verdiği ve daha önce Bâtınilere hizmet eden, Rükneddin Hürşah ve Bâtınilerin ortadan kaldırılmasından sonra Hülâgû Han'ın hizmetine giren Nasîrüddin Tûsî'ye bu konudaki fikrini sordu. Nasîrüddin Tûsî, bunların hiçbirinin olmayacağını ve Bağdat'ın alınmasından sonra kendisinin yeni halife olacağını ifade etti. Bunun üzerine Hülâgû Han, Nasîrüddin Tûsî ile Hüsameddin el-Müneccim'in tartışmasını ve iki tarafında delillerini konuşturmasını istedi¹¹⁷. Reşîdüddin Fazlullâh bu tartışmada Nasîrüddin Tûsî'nin şunları söylediğini bildirmektedir: *“Herkesin ve Müslümanların ortak görüşüyle birçok büyük sahabeden birçoğu şehit oldular ve hiçbir fesat ortaya çıkmadı. Horasan'dan Tahir, Me'mun'un hükmüyle gelip kardeşi Muhammed Emin'i öldürdü. Mütevekkil'i oğlu emirlerle birlikte öldürdü ve Muntansır'ı ve Mu'tez'i, emirleri ve köleleri öldürdüler. Bunun gibi birkaç diğer halifede başka kimselerin eliyle öldürüldüler ve bir aksaklık ortaya çıkmadı”*¹¹⁸ diye konuşarak Hülâgû Han'ın tüm korkusunu ortadan kaldırmış ve Bağdat'a saldırmaya tamamen ikna etmişti. Böylece, Mengü Han'ın kendisine verdiği ikinci görevi gerçekleştirmek için önünde engel kalmadı.

Burada, Hüsameddin el-Müneccim, Sunni olmasından ötürü Abbasi Halifeliği'ni korumaya çalışırken Şii olan Nasîrüddin Tûsî ise Sunni hilafet merkezinin ele geçirilmesi için çapa gösterdi. Aynı Sunni-Şii çatışması Abbasi

¹¹⁶ Fazlullâh, *Camiut-Tevarih*, s.37; Özdemir, *Moğol İstilasası*, s. 262; Yuvalı, *İlhanlılar*, s.71; Mustafa Akkuş, *agt*, s.380-381.

¹¹⁷ Fazlullâh, aynı yer; Özdemir, aynı yer; Mustafa Akkuş, *agt.*, s. 381; Sümer, *agm.*, s.26.

¹¹⁸ Fazlullâh, *Camiut-Tevarih*, s. 38.

Halifeliği'nde Şii vezir İbnü'l Alkamî ile Sunni Davetdar-ı Mücahidüddin Aybeg arasında da vardı. Hatta bu çatışma Bağdat halkı arasında da oluyor ve meydana gelen çatışmalarda can kaybı dahi meydana gelmekteydi¹¹⁹.

Hülâgû Han, harekete geçerek önce halifenin yardım almasının önüne geçmek istedi. Bunun için batıdaki Müslümanlardan halifeye yardım gelmesini önlemek gerekmekteydi Doğu'daki Müslüman dünyası zaten çoktan Moğol hâkimiyetine daha önceden girdi. Bu yüzden halifeye yardım edebilecek tek taraf batıda Moğol hâkimiyetine girmemiş olan Eyyûbî ve Memlûkler'di. Fakat onlarda birbiriyle Mısır hâkimiyeti için mücadele etmekteydi. Eyyûbîler el-Melik en-Nasır Davud komutasında ordu hazırlansa da yola çıkmadan Moğollar çoktan Bağdat'ı ele geçirdi. İyi bir komutan olan Hülâgû Han, tedbiri elden bırakmayarak Müslüman ülkelerin yardım gönderme ihtimaline karşı ordusunu üçe bölüp halifelik topraklarını üç koldan kuşattı. Sağ kanatta Baycu Noyan ile Sakuncak Noyan Erbil, Musul ve Şehrizaro üzerinden Bağdat'a doğru ilerlerken, Ketboğa ve Ankiya Noyan komutasındaki bir ordu Kerit ile Bayat üzerinden, Hülâgû Han'da merkez kuvvetleri ile Kirmanşah ve Halavan üzerinden ilerledi. Baycu Noyan hemen harekete geçerek hızlı bir şekilde önce Erbil'e, ardından Tikrit'e vardı. Burada, Hülâgû Han'ın sağ kanata katılışını diye gönderdiği Cüci Han'ın torunlarından Balagay, Tutar, ve Kuli adlı şehzadelerin komutasında hareket eden yardımcı kuvvetler Baycu Noyan'la birleşti. Bunların yanında Sukucak ve Buka Timur Noyanlarda, Baycu Noyan'a katıldı. Baycu Noyan komutasındaki sağ kanadın görevi Bağdat'ı batı yönünden kuşatmaktı. Abbasi Halifesi Müsta'sım Billâh ise gelen Moğol ordusuna karşı hemen bir ordu oluşturarak Davetdar-ı Mücahidüddin Aybeg idaresinde gönderdi¹²⁰.

Abbasi ordusunda görev yapan Aybeg el-Halebi ve Seyfüddin kılıç, Cüveynî ve Reşîdüddin Fazlullâh'ın ifadesine göre, Moğol öncü birlikleri tarafından yakalanarak Hülâgû Han'ın huzuruna getirildi. Bu iki kişi Hülâgû Han'ın sorduğu sorulara doğru cevap verince affedilerek Moğol öncü kuvvetlerinin hizmetinde kılavuzluk yaptı. Davetdar-ı Mücahidüddin Aybeg komutasında ilerleyen Abbasi

¹¹⁹ Mustafa Akkuş, *agt.*, s.382.

¹²⁰ Cüveynî, *Cihan Güşa*, s.596-597; Fazlullâh, *Camiu't-Tevarih*, s.38-39; Tıktaka, *el-Fahrî*, s.235; Özdemir, *Moğol İstilası*, s.263-266; Yuvalı, *İlhanlılar*, s.72; Bademci, *age.*, s.185; Mustafa Akkuş, *agt.*, s.383; Erdem, *agt.*, s.159-160.

ordusu ise Moğollarla karşılaşmak için Bağdat'tan hareket etti. Bu arada önceden Harezmi ordusunda görev yaparken şimdi Abbasi ordusunun hizmetine giren ve öncülükte yer alan Kara Sungur adındaki komutanına, yine onun gibi Harezmi kökenli bir asker olan ve Moğolların hizmetine giren Sultancuk adında bir asker mektup yazdı. Ondan Hülâgû Han'ın hizmetine girmesini, eğer kendisi gibi Moğol hizmetine girerse canının bağışlanacağını bildirdi. Kara Sungur ise cevap olarak Sultancuk'a yazdığı mektupta, Abbasi Halifeliği'nin tarihi boyunca Moğollar gibi çok düşman gördüğünü, Allah'ın yardımıyla düşmanlarına karşı hep galip geldiğini, Hülâgû Han'ın kendilerine karşı savaş açmasının yanlış olduğunu, bu yanlıştan vazgeçerek ülkesine dönmesini, bunun içinde halife ile yapılacak barış görüşmesinde aracı olabileceğini bildirdi. Sultancuk bu mektubu Hülâgû Han'a gösterince artık o da Tanrı'dan yardım istediğini, halife ve ordusundan korkmadığını, aralarındaki savaşın sonucunu artık Tanrı'nın belirleyeceğini ifade ederek savaşın artık kaçınılmaz olduğunu belirtti¹²¹.

Davetdar-ı Mücahidüddin Aybeg ve İbnü'l Kür komutasındaki Abbasi ordusu Bakuba ve Bascera¹²² arasında karargâh kurdu. Davetdar-ı Mücahidüddin Aybeg, Baycu ve Moğol ordusunun Dicle Nehri'ni geçip Bağdat üzerine geldiğini duyunca hemen ordusunu harekete geçirerek 16 Ocak 1258 (9 Muharrem 656)'de Bağdat'ın yaklaşık 50-70 km kuzeydoğusunda yer alan Enbar veya Anbar yakınlarındaki Babu Kasri'l-Mansur'da karşılaştı. Halife Müsta'sım Billâh dönemindeki Moğollarla ilk meydan muharebesi olan bu savaş Sukuncak Noyan ve Buka Timur komutasındaki Moğol ordusu bozguna uğrayıp geri çekilir gibi yaparak Düceyl Nehri yakınındaki Beşiriyye'ye kadar geldi. Burada Baycu Noyan komutasındaki Moğol ordusu yetişerek Abbasileri durdurup çekilen Moğol kuvvetleriyle birleşti. Hava kararmaya başladığı için her iki orduda savaşa ara verip istirahatete çekildikleri esnada Moğollar yakınlarda bulunan Dicle Nehri'nin bir kolu olan nehrin bentlerini yıkarak hilafet ordusunun arkasındaki ovayı suyla doldurdu. Sabah olduğunda saldırıya geçen Moğol ordusu kısa sürede hilafet ordusunu yenilgiye uğratarak zafer kazandı. Abbasi askerleri ya savaş meydanında ya da suda boğularak öldü. Ölenler arasında İbnü'l-Kür ve Kara

¹²¹ Fazlullâh, *Camii't-Tevarih*, s. 39-40; Cüveynî, *Cihan Güşa*, s. 597-598; Özdemir, *Moğol İstilasası*, s.266-267.

¹²² Bakuba, bugün Yabkubiye olarak bilinen Bağdat'ın 10 fersah Kuzeydoğusunda yer alır. Bascera ise Bağdat'ın 9 fersah kuzeydoğusunda Diyali Nehri sahilinde küçük bir şehirdi (Cüveynî, *Cihan Güşa*, s. 597, 1267 ve 1268. dn.).

Sungur'da vardı. Davetdar-ı Mücahidüddin Aybeg ise çok az askeriyle canını kurtararak Bağdat'a dönebildi. Reşîdüddin Fazlullâh bu savaşta Abbasi ordusunun kaybını 12.000 kişi olarak vermektedir. Hilafet Ordusunun toplam sayısını Cûzcânî 20.000, Benaketi, 30.000 olarak verirken ortalama sayıyı 15.000'den 20.000'e çıkaran tarihçilerde vardı¹²³.

Hezimete uğrayıp Bağdat'a dönen Davetdar-ı Mücahidüddin Aybeg, mevcut önlemlerin yetersiz olduğunu anladığından tedbirleri arttırmaya başlamıştı. Çünkü gelen düşman ordusunun düşündüklerinden çok güçlü olduğunu ve artık şehre saldırmadan dönmeyeceklerini anlamıştı. Davetdar-ı Mücahidüddin Aybeg aldığı tedbirler arasında surların güçlendirilmesi, şehir içinde hendek kazılması ve barikat kurulması gibi bir takım önlemler vardı. Baycu Noyan, emrindeki sağ kanat askerleriyle 22 Ocak'da Bağdat'ı batıdan kuşatarak şehrin kenar mahallerine dayanmıştı. Sol kanat komutanı Ketboğa ile yanına verilen Kudsün ve Yirik İlga adlı iki komutanında eşliğinde ordusuyla beraber Luristan ve Huzistan üzerinden geçtiği yerleri tahrip ederek ilerlemişti. Ketboğa, Bağdat'ın güneybatısında ve Dicle Nehri'nin yakınına ordugâhını kurarak o da kuşatmaya başlamıştı. Kuşatmaya başlayan Moğollar olası bir gece baskını ve saldırıyı engellemek için etraflarını derin hendeklerle çevirip kendilerinin çeper dediği ağaçtan ve ottan duvar örmüştü. Ardından kuşatmada kullanmak için mancınık ve nefit atan aletler kurarak hazırlıklarına devam edilmişti¹²⁴.

Hülâgû Han ise merkez kuvvetleri ve Köke İlkay, Araktu, Argun Aka gibi komutanların yanında Nasîrüddin Tûsî, Alaaddin Ata Melik Cüveynî, bitikçilerden Karatay ve Seyfeddin gibi önde gelenlerde vardı. Cüveynî'nin verdiği bilgiye göre, Ekim 1257'de Reşîdüddin Fazlullâh'a göre, Ocak 1258'de Hemedan'dan yola çıkarak Bağdat üzerine yürüdü. Estabad'dan Kirmanşah'a oradan da Hulvan üzerinden Hanikin'e vardı. Burada kadınları ve ağırlıklarını bıraktıktan sonra yoluna devam ederek Bağdat'ı doğu tarafından kuşatmaya başladı. Reşîdüddin Fazlullâh 22 Ocak

¹²³ İbnü'l-İbrî, *Muhtasarüddüvel*, s.33; Fazlullâh, *Camiu't-Tevarih*, s. 40-41; Cüveynî, *Cihan Güşa*, s.598; Tıktaka, *el-Fahrî*, s.235; Özdemir, *Moğol İstilası*, s.267-269; Bademci, *age.*, s.185; Mustafa Akkuş, *agt.*, s. 384; Erdem, *agt.*, s.161.

¹²⁴ Fazlullâh, *Camiut-Tevarih*, s.41-42; Cüveynî, *Cihan Güşa*, s.598; İbnü'l-İbrî, *Muhtasarüddüvel*, aynı yer; Tıktaka, aynı yer.; Özdemir, *Moğol İstilası*, s. 269-270; Mustafa Akkuş, *agt.*, s.384-385; Bademci, aynı yer.

1258 (15 Muharrem 655)'de Bağdat'ın önüne geldiklerini söylerken İbnü'l Futi 12 Muharrem'i, Zehebî 14 Muharrem'i, İbn Tiktaka ise 15 Muharrem 656 yılını vermektedir. Hülâgû Han şehrin sol tarafındaki Acemi burcunun karşısında orduğahını kurdu. Reşîdüddin Fazlullâh'a göre, Halife Müsta'sım Billâh veziri ile şehirdeki Hıristiyanların liderini Hülâgû Han'a göndererek, "*istediğin veziri gönderdim, şimdi sen de sözünde dur*" dedi. Hülâgû Han ise "*ben bu şartı Hemedan kapısında söylemiştim, Bağdat'a gelince nasıl biriyle yetinirim, üçünü de göndermen lazım*" diye haber gönderdi. Zehebî'ye göre ise şehir kuşatılınca Muhyiddin el-Cevzi'nin oğlunu elçi göndererek mal ve mülk vermeyi teklif etmiş ancak teklifi kabul edilmedi¹²⁵.

Çin'den getirilen Çinli mühendisler kuşatmada kullanılmak üzere mancınıklar, neft atan aletler, alevli ve normal oklar atan tekerlekli arabaları çok kısa sürede savaşa hazır hale getirdi. Kum ve harç mancınıkla atılabilecek gülle haline getirildi. Bağdat yakınlarındaki Hımrin ve Celula Dağı'ndan getirdikleri taşlar ile etraftaki hurma ağaçları kesilip kütük haline getirilmiş ve bunlar suda bekletilerek suyu emip sertleşmesi sağlandıktan sonra onlarda gülle gibi şehre atıldı. Hazırlıklar tamamlandıktan sonra ilk hedef şehrin doğu tarafında yer alan surların en alçak yeri Burcu'l-Acemi olmuş ve kısa sürede orada gedik açıldı. Ketboğa, Necabe Kavs tarafından, Buka Timur şehrin batı tarafındaki Bağ-ı Bakkal da, Baycu Noyan Bağdat'ın kuzeybatısında yer alan Adudi Hastanesi tarafından şehre saldırdı. Savaş 5 ya da 6 gün boyunca tüm şiddetiyle devam etti. Bu sırada Hülâgû Han, şehrin fethini kolaylaştırmak için kâtiplerine yazdırdığı ulema, papaz, hocalar ve savaşa katılmayanlara eman vereceğine dair mektupları askerlerin okları ucuna takıp şehre attırdı. 1 Şubat 1258 (25 Muharrem 656)'de Burcu'l el-Acemi yıkılınca Moğolların işi kolaylaşmış, 7 Şubat 1258 (28 Muharrem 656)'de Hülâgû Han'ın gözü önünde sabah namazı vakti Moğollar surları ele geçirdi. Ele geçirilemeyen tek yer Suku's-Sultan surları aynı günün akşamında ele geçirildikten sonra Bağdat yolu tamamen açıldı¹²⁶.

¹²⁵ Fazlullâh, *Camiut-Tevarih*, s.42; Cüveynî, *Cihan Güşa*, s.598-599; Erdem, *agt.*, s.161; Mustafa Akkuş, *agt.*, s.386; Özdemir, *Moğol İstilasası*, s.270-271.

¹²⁶ Fazlullâh, *Camiut-Tevarih*, s.42-43; Cüveynî, *Cihan Güşa*, s. 599-600; Özdemir, *Moğol İstilasası*, s.273-276; Kuşçu, *agm.*, s.621; Haykıran, *agm.*, s.20; Erdem, *agt.*, s.386; Mustafa Akkuş, *agt.*, s.386.

Bağdat'ın düşmesinden sonra Hülâgû Han, şehirden kimsenin kaçmasını istemediğinden tüm önlemleri aldı. Buna göre şehrin alt ve üst tarafına köprü yapılmasını, kayıkların sayılıp sahillere asker çıkarılarak buralara mancınık konulmasını istedi. Buka Timur'da 10.000 kişilik askeriyle Basra ve Medain yolunu tutmuştu. Artık Bağdat'tan kaçışlar engellendiği için ölüm kaçınılmazdı. Bağdat'ın düşmesinden çok kısa bir süre önce Süleyman Şah ile Davetdar-ı Mücahidüddin Aybeg, halifenin şehirden çıkarak kaçmasını istemiş ancak o Moğolların kendisine dokunmayacağına inancından bu teklifi reddederek şehirde kaldı¹²⁷.

3. Bağdat'taki Moğol Mezalimi

Bağdat kuşatması Moğolların lehine geliştiği sıralarda Davetdar-ı Mücahidüddin Aybeg, şehrin daha fazla dayanamayıp düşeceğini anlayınca kaçmak istedi. Onun, ailesi ve hazinesiyle beraber nehir üzerinden kaçma denemesi, Hülâgû Han'ın kaçışları engellemek için görevlendirdiği Buka Timur tarafından engellendi. Buka Timur onlara nefit, taş ve ok atarak üç geminin ele geçirilip içindekilerin öldürülmesinden sonra Bağdat'a dönmek zorunda kaldı. Hülâgû Han en baştan beri istediği Davetdar-ı Mücahidüddin Aybeg ve Süleyman Şah 7 Şubat 1258 (1 Sefer 656)'de teslim olmasına rağmen onları tabileriyle beraber gelmeleri için geri gönderdi. Hatta Süleyman Şah'a "*Bağdat askerlerinin birçoğu bizim tarafımıza geçti, sende askerlerini dışarı çıkar*" talebinde bulunuldu. Ertesi gün tabileriyle beraber gelen Süleyman Şah tutuklandıktan sonra toplu halde öldürüldü. 8 Şubat (2 Safer)'da Süleyman Şah'ın yanında öldürülenlerin sayısı 700 kadardı. Aynı gün içinde Davetdar-ı Mücahidüddin Aybeg'de öldürüldü. Süleyman Şah, Mücahidüddin Aybeg ve oğlu Taceddin'in başları kesilerek Musul hâkimi Bedreddin Lülü'ye gönderildi. Reşîdüddin Fazlullâh'a göre, Davetdar ve Süleyman Şah'ın maiyetleriyle beraber öldürülmesinin sebebi büyük emirlerden olan Bitikçi Hindu'nun gözüne bir ok saplanmasıydı¹²⁸.

Cüveynî'ye göre, Bağdatlılar Şerafeddin Meragi ve Şihabeddin Zengani gibi âlimleri göndererek canlarının bağışlanmasını istedikleri esnada Halife Müsta'sım Billâh teslim olmaya karar verdi. Vezir İbnü'l Alkamî, Moğollarla barış görüşmesine

¹²⁷ Fazlullâh, *Camiut-Tevarih*, s.43; Özdemir, *Moğol İstilası*, s.276; Yuvalı, *İlhanlılar*, s.75.

¹²⁸ Cüveynî, *Cihan Güşa*, s.600; Fazlullâh, *Camiut-Tevarih*, s.43-44; Kesîr, *el-Bidaye*, s.365; Özdemir, *Moğol İstilası*, s.277-278; Yuvalı, *İlhanlılar*, s. 160.

gitmiş ve halifenin canına dokunulmayacağına dair söz alarak döndü. Bundan sonra Halife Müsta'sım Billâh, Ebu'l Fazl Abdurrahman, Ebu'l-Abbas Ahmed ve Ebu'l Menakıb adındaki üç oğlu, imamlar, seyyidler, kadılar ve diğer önde gelen 3.000 kişisiyle beraber teslim olmak için 10 Şubat 1258 (4 Safer 656)'de Bağdat'tan dışarı çıktı. Hülâgû Han, ilk başta onu hoş karşılayıp iyi davrandı. Çünkü Bağdat'da halen Moğol askerleriyle çatışmaya devam edildiğinden çatışmaların bitmesi için halifeyi aracılı yaptı. Halife Müsta'sım Billâh, hemen tellar çıkararak Moğollarla çatışmalarını, silah bırakıp şehir dışına çıkmalarını emretti. Bundan sonra şehirde çatışmalar sona ermesine karşın çıkanlar kitle halinde katledildi. Halife Müsta'sım Billâh ise Ketboğa Noyan'ın bulunduğu Kalveza kapısına kurulan çadıra hapsedildi¹²⁹.

Bağdat'ta katliam ve yağma 13 Şubat 1258 (7 Safer 656)'de Moğol ordusunun tamamının şehre girmesiyle başladı. Ordunun girmesinden iki gün sonrada Hülâgû Han şehre girdi. Moğolların Bağdat'ı yağmalamasını İbn Kesîr şöyle anlatmaktadır: *“Tatarlar Bağdat şehrine dağıldılar. Ele geçirebildikleri erkek, kadın, çocuk, yaşlı, ihtiyar, genç herkesi öldürdüler. İnsanlar korkularından kuyulara, ot ambarlarına, çöplüklere girip oralarda günlerce gizlendiler. Ortaya çıkmadılar. Bazı insan topluluklarına hanlara girip toplanıyorlar, kapıları üzerlerine kilitliyorlardı. Tatarlar bu kapıları kırarak ya da yakarak içeri giriyorlar, içerideki insanlar binaların damına kaçıyorlar, Tatarlar onları orada da yakalayıp öldürüyorlardı. Öyleki bu damların oluklarından sokaklara kanlar akıyordu. Mescitlerde, camilerde ve hankâhlarda aynı hal cereyan ediyordu. Tatarların elinden zımmî olan Yahudi ve Hıristiyanlar ile onlara ve Vezir İbnü'l Alkamî denen Rafizi ve onların evine sığınanların yanında eman alan tacirler dışında kimse kurtulamamıştı”*. İbn Kesîr'in anlatmasından da anlaşılacağı gibi şehirde ağır bir katliam meydana geldi. Bu katliamın süresi ise tam olarak belli değildi. Bu süreyi 7 günden 40 güne çıkaran tarihçi ve araştırmacılar vardır. Örneğin, Abdülkadir Yuvalı bu sürenin 7 gün olduğunu bildirmekteydi. Şehir bu süre zarfında ateşe verilmiş ve yanan eserler arasında Halife Cami, Musa Kazım Türbesi, Rusafe'deki Halife mezarları da vardı. Bağdat'da öldürülenlerin sayısı kesin olarak bilinmediğinden bu konuda tarihi kaynaklar da farklı sayılar verilmekteydi. Örneğin, İbn Kesîr bu sayının 800.000 ile 2.000.000 arasında olduğunu bildirmekteydi. Hacı

¹²⁹ Cüveynî, aynı yer.; Fazlullâh, *Camiut-Tevarih*, s. 44-45; İbnü'l-İbrî, *Muhtasarüddüvel*, s.34; Tıktaka, *el-Fahrî*, s.235-236; Özdemir, *Moğol İstilası*, s. 278-279; Yuvalı, aynı yer.

Ahmed Özdemir’de bu sayının 800.000’den 2.300.000 kadar çıkarıldığını ifade etmekteydi¹³⁰.

Bağdat yağmalandıktan sonra Hülâgû Han halifenin susuz ve ekmezsiz olarak üç gün boyunca bir yere kapatılmasını emretti. Üç gün geçtikten sonra Hülâgû Han’ın huzuruna gelen halifeye “*sen nasıl bir adamsın*” diye sordu. Halife Müsta’sım Billâh, hiddetle, “*sizin insanlık anlayışınız bu mudur, beni üç gün aç bıraktınız*” diye cevap verdi. Hülâgû Han da, onun mektuplarında söylediği olan “*Moğolların gelişine hiç aldırmayın, Muhammedin sancağını çıkardığım anda Moğol süvarileri korkudan bir kişi bile kalmaz, korkudan kaçacaklar, bizde kurtulacağız demiştin*” diye söylemiş ve bir tabak altın getirtip halifenin önüne konulmasını emrettikten sonra halifeden bunları yemesini istedi. Bunun üzerine Halife Müsta’sım Billah da “*insanlar altınlarla değil ekmek, et ve içeceklerle doyar*” diye cevap verdi. Bu sözüne daha çok sinirlenen Hülâgû Han, halifeye “*o zaman insan kuru altınla doymazsa neden bana altın göndermedin, eğer istediğimi yapsaydın şehrini tahrip etmez seni de yakalamazdım*” diye hiddetli bir cevap verdi¹³¹.

Halife Müsta’sım Billâh, saklı olan hazinelerinin yeri sorulduğunda bağışlanacağını düşünmüş olacak ki hepsinin yerini söylemişti. Halife ilk önce sarayın ortasında bulunan havuzun altındaki hazinenin yerini itiraf etmişti. Burada bulunan altınlar, kalıplar haline dökülmüş külçe altınlardı. Bunun yanında Urmiye Gölü’nün ortasındaki Şahi Adası’nda bulunan bir kaledeki hazinelerini de söylemişti. Bunların dışında hareminde bulunan 700 hatun, cariye ve 1.000 kadar hizmetkârı da vardı. Müsta’sım Billâh, hareminin kendisine bağışlanması için Hülâgû Han’a yalvardığında “*700 kişiden 100 tanesini al gerisini bırak*” diye cevap vermişti. Halife Müsta’sım Billâh da yakınlarından 100 kadını seçmişti. Ertesi gün, Sukuncak Noyan’ı şehre gönderen Hülâgû Han, halifenin mallarına el koyarak otağa getirmesini emretmişti¹³².

Hülâgû Han, halifenin hazinelerini aldıktan sonra ona gerek olmadığına karar verdiği için artık onun öldürülmesine bir engel kalmadı. Halife Müsta’sım Billâh’ın öldürülmesiyle ilgili farklı görüşler vardı. Bundan ilki bir kaleye hapse atılıp aç

¹³⁰ Kesîr, *el-Bidaye*, s.364-365; Özdemir, *Moğol İstilas*, s. 278-281; Yuvalı, *İlhanlılar*, s.76-77.

¹³¹ Aknerli Grigor, *Okçu Milleti Tarihi*, çev. Hrant Andresyan, İstanbul 2012, s. 51-52; Cüveynî, *Cihan Güşâ*, s. 601.

¹³² Kesîr, *el-Bidaye*, s. 365; Fazlullâh, *Camiut-Tevarih*, s.46; Özdemir, *Moğol İstilas*, s. 280.

birakılarak ödürülmesi, ikinci olarak halifenin kafası kesilerek ödürülmesi, üçüncüsü de bir çuvala konulup tekmelenerek ödürülmesiydi. Aknerli Grigor, Abu'l-Farac, İbnü'l Futi, halifenin ölünceye kadar tekmelenerek ve çiğnenerek ödürüldüğünü bildirmekteydi. Ayrıca Hülâgû Han, onun kanının yere değmemesi için itina göstermiş, çünkü kanının yere değmesi halinde yerden lavların fışkıracağı ve insanların öleceğine dair aldığı uyarılardı. Bunun bir diğer nedeni de hükümdar ve prenslerin kanının akıtılmaması yönündeki Moğol geleneğinden kaynaklanıyordu. Ayrıca Halife Müsta'sım Billâh'ın ödürülmemesi durumunda Moğol ordusunda yer alan Müslüman askerler ve diğer Müslüman devletler onu kurtarabilir diye Musul hâkimi Bedreddin Lülü, Hülâgû Han'ı uyardı.¹³³

Kerimüddin Aksarayî'nin verdiği bilgiye göre, Hülâgû Han halifenin ödürüldüğü takdirde gerçekleşebilecek felaket söylenildiği zaman Nasîrüddin Tûsî şunları söylemişti: “*Bunlar akla aykırı konuştular. Müminlerin emiri Osman'ı ve Ali'yi öldürdüler. O zaman gök yağmur yağdırma görevini bırakmadı. Üstelik onlar Hazreti Peygamber'in yakınlarından, halifelerin en seçkinlerinden ve büyüklerindendiler. Halife, Müsta'sım'ın ödürülmesiyle gök, güneş ve gezegenler görevlerini niye yapmasınlar? Bu konuda Allah'ın elçisi söyle buyuruyor; Ay ve güneş Allah'ın işaretlerindendir. Herhangi birinin ölümüyle tutulmazlar*” diyerek halifenin ödürülmesinde büyük rol oynamıştı¹³⁴.

Halife Müsta'sım Billâh, 20 Şubat 1258 (14 Safer 656) Çarşamba günü büyük oğlu ve sadık beş adamıyla birlikte Vakıf Köyü yakınlarında ödürüldü. Ertesi gün Kalvezi kapısında olan yakınları da ödürüldü. Halife soyundan olanların çok azı bundan kurtulabildi. Kurtulanlar arasında halifenin küçük oğlu Mübarek Şah'da vardı. Mübarek Şah, Hülâgû Han'ın hanımlarından Olcay Hatun'un ricası üzerine bağışlanmış ve daha sonra Meraga'da Nasîrüddin Tûsî'nin yanına verildi. Son Abbasi Halifesi Müsta'sım Billâh ödürüldüğünde 47 yaşında ve 16 yıllık halifeydi¹³⁵.

¹³³ Farac, *Farac Tarihi*, s.570; Grigor, *Okçu Millet*, s.52; Özdemir, *Moğol İstilas*, s.283-285; Murat Akkuş, *agt.*,124-125; Erdem, *agt.*, s.163.

¹³⁴ Kerimüddin Mahmud Aksarayî, *Musameretü'l Ahbâr*, çev. Mürsel Öztürk, Ankara 2000, s.38.

¹³⁵ Fazlullâh, *Camiut-Tevarih*, s.47; Kesîr, *el-Bidaye*, s.368; Yuvalı, *İlhanlılar*, s.78; Murat Akkuş, *agt.*, s. 125.

VIII. Dest-i Kıpçak'ın Cüci'ye Verilmesi ve Cüci Han

A. Cüci Han

Cüci Han, Cengiz Han,'ın Börte Fucin adlı eşinden doğup Ögedey, Çağatay ve Tuluy'dan büyük olan oğluydu. Cüci ismi “*aniden ortaya çıkan, beklenmeyen misafir, sevimli çocuk, kalbe yakın insan*” anlamlarına gelmekteydi¹³⁶.

Cengiz Han, batı seferine çıktığı sırada uzun süredir beri Doğu Dest-i Kıpçak'ta bulunan büyük oğlu Cüci Han'a Moğol adetleri gereği ülkenin batısı yani en uzak kısmı en büyük evlada verildiğinden İrtiş Irmağı'ndan İtil Irmağı'na kadar olan bölgeyi verdi. Bu alan, Seyhun'un yukarı havzası, Harezm bölgesi, Güney Rusya, Batı Sibirya, Ural Dağları ve Batı da Moğol atlarının ayak bastığı her yerdi¹³⁷.

Reşîdüddin Fazlullâh'a göre, Cengiz Han, Cüci Han'a Seycut, Kinhit, Huşin ve Kıyat kabilelerine mensup 4.000 Moğol askeri verdi. Bunlar dışında Kongit, Mazgit ve Nayman gibi Moğol kabileleri de Cüci Han'ın bölgesine gitmişti. Bu Moğol kabileleri yerli Kıpçak halk ile evlenerek karıştı¹³⁸.

Cengiz Han, Cüci Han'a verdiği topraklarda Büyük Orda'nın tesis edilip altın taht kurulmasını emretmişti. Bu şekilde Cengiz Han'ın oğulları arasında ilk yurt sahibi olan Cüci Han ve ilk kurulan devlette Altın Orda Hanlığı olmuştu¹³⁹. 1222-1227 yılları arasında kendisine verilen bölgede hüküm süren Cüci Han, Altın Orda Hanlığı'nın temellerini atmış, devletin kuruluşunu ise kendisinden sonra yerine geçecek olan Batu Han tamamlamıştı. 1223 yılında Cüci Han'ın ülkesi olan Dest-i Kıpçak yani Karadeniz'in kuzeyinde Cebe ve Sebutey Noyanlar komutasındaki Moğol ordusu ile 80.000 kişilik Kıpçak-Rus ordusu Mayıs 1223'de Kalka Irmağı kıyısında yapılan savaşta Moğollar galip gelerek hem zafer hem de bol miktarda ganimet kazanmıştı. Bu

¹³⁶ Riyazeddin Fahreddin, *Altın Ordu ve Kazan Hanları*, çev. İlyas Kamalov, İstanbul 2003, s. 31.

¹³⁷ Ahmad Hesamipour Khelejani, *İlhanlılar ve Altınordu Devleti'nin Siyasi ve Sosyal İlişkileri*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir 2013, s. 18; İlyas Kamalov, *Altın Orda ve Rusya, Rusya Üzerindeki Türk Tatar Etkisi*, İstanbul 2005, s.70; aynı mlf, *Moğolların Kafkasya Politikası*, İstanbul 2003, s.18-19; İlyas Kemaloğlu “Altın Orda Devleti”, *Avrasya'nın Sekiz Asrı Cengizogulları*, İstanbul 2016 s. 98; Önder Güler, *Altın Ordu İmparatorluğu Dış İlişkileri*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Elazığ 2013, s. 1.

¹³⁸ Mustafa Kafalı, *Altın Orda Hanlığının Kuruluş ve Yükseliş Devirleri*, İstanbul 1976, s. 36-37.

¹³⁹ Mustafa Kafalı, *Ötemiş Hacıya Göre Cüci Ulusunun Tarihi*, Ankara 2009, s. 44; Khelejani, *agt*, s.22; Güler, *agt.*, s.2; Kamalov, *Kafkasya Politikası*, s. 19.

savaştan sonra ileri harekâtına devam eden Moğollar, Kırım'daki Suğdak limanını yağmalayıp geri dönerken Aktube Nehri'nin ayrıldığı yerde İtil Nehri'nin kıyısında Bulgarların saldırısına uğrayarak ağır zayıyatlar verdikten sonra çok az kişiyle geri dönebilmişti. İbnü'l-Esir'e göre, 30.000 Moğol askerinden sadece 4.000 kadarı geri dönebilmişti¹⁴⁰.

Cengiz Han en büyük oğlu Cüci Han'a toprak vermesinin yanında onu av işlerinden sorumlu da kıldı. Cüci Han babasından altı ay önce vefat etmiş ve öldüğünde Riyazeddin Fahreddin onun 30-40 yaşlarında olduğunu bildirmekteydi. Nasıl öldüğü hakkında çok farklı görüşler vardır. Ötemiş Hacı, Uluğ dağ diye bir yerde Geyik avı esnasında atından düşerek öldüğünü, Tabakat-ı Nasırî'de Cüci Han babasına karşı askeri harekât düzenlemek için hazırlandığı esnada Cengiz Han'ın bunu öğrendiğini ve zehirlediğini yazarken, Reşîdüddin Fazlullâh, Camiü't-Tevarih'te babasının kendisini huzuruna çağırdığını, Cüci Han'ında gelmemesi üzerine oğlu üzerine askeri harekât düzenleme hazırlığındayken oğlunun ölüm haberini aldığını bildirmekteydi¹⁴¹.

Cüci Han, güçlü, gururlu, kahraman ve savaşçı komutan olmasından dolayı Cengiz Han'ın zaferler kazanmasında zekâsı ve kurnazlığı da etkili oldu. Cüci Han öldüğünde 40 kadar erkek çocuğu olup bunların 18 tanesinin ismi bilinmekteydi. Bu ismi bilinen çocukları şunlardır:

“ *Orda-İçen, Batu, Berke, Berkçe, Şiban, Tangut, Bo'ul, Cilâvun, Şinkar, Çimpay, Kacı, Odor, Tokay Timur, Şemkum, Hükacı, İsen, Börü, Kavadar Han* ”¹⁴².

Cüci Han'ın birçok hanımı bulunmakta ve Riyazeddin Fahreddin bu sayıyı 64 olarak vermişti. Eşlerin arasında en itibarlı olanları Orda-İçen'in annesi Sertak Hatun,

¹⁴⁰ Fahreddin, *Kazan Hanları*, s. 32; Kamalov, *Altın Orda ve Rusya*, s. 70; aynı mlf., *Kafkasya Politikası*, s. 19; Khelejani, *agt.*, s. 20-23; Dinçer Koç, *Rus Kaynaklarına Göre İlk Müslüman Türk Devleti: İtil Bulgarları*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2010, s.163-164.

¹⁴¹ Ötemiş Hacı, *Cengiz-nâme*, haz. İlyas Kamalov, Ankara 2014, s. 31; Fahreddin, *Kazan Hanları*, s. 32; Kafalı, *Ötemiş Hacıya Göre*, s. 58; aynı mlf., “Cuci Ulusu ve Ak Orda (Altın-Ordu), Gök Orda Hanlıkları”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, S. 24, İstanbul 1970, s. 60; Khelejani, *agt.*, s. 22, 170. dn.

¹⁴² Fahreddin, *Kazan Hanları*, s. 32; Plano Carpini'nin Moğolistan Seyahatnamesi (1245-1247), çev. Ergin Ayan, Ankara 2014, s.81-82, 88. dn.; Kafalı, *Altın Orda'nın Kuruluşu*, s. 18.

Batu'nun annesi¹⁴³ Erkin-Kuçin ve Mekeş Noyan'ın kız kardeşi Almalık Hatun'un kızı Bektutmak Hatun'du¹⁴⁴.

B. Cüci Ulusu ve Kıpçaklar

Kıpçaklar'a, Bizanslılar "*Kumanos, Cumanos, Komani*", Ruslar "*Polovest Kıpçaki*", Almanlar, "*Falben, Valani, Pallidi*", Ermeniler "*Khartes*" Macarlar "*Kun*" isimlerini vermişti. Bu kelimelerin anlamı ise "*Sarı, Sarımsı ve Solgun*" anlamlarındaydı. İslâm kaynaklarında "*Kıbcâk, Kıbşâk, Kıfşâk*" şeklinde geçmişti¹⁴⁵.

Dest-i Kıpçak, XI. yüzyılın ortalarından XIII. yüzyıldaki Moğol istilasına kadar Kıpçakların yayıldığı alanı ifade ederken Mustafa KAFALI bu alanın İrtiş ile Yayık Irmakları arasında olduğunu ifade etmişti. Bu alanın Batı Sibirya, Hazar Denizi ve Karadeniz'in kuzeyini kapsayarak batıda Karpat Dağları'na kadar uzanmakta olduğunu bildirmişti. İbni Battuta, Dest-i Kıpçak'ın genişliğini şu şekilde tarif etmişti: "*Burası Dest-i Kafcak (Dest-i Kıpçak) diye bilinir. "Dest", Türk dilinde bozkır alanı, sahra anlamındadır. Bu geniş saha bir uçtan bir uca yem yeşilse de ağaç, tepe, bina ve odun görmek mümkün değil, sade mera ve orada kuru gübre yakarlar, buna da "Tezek" diyorlar. Bu bozkır bir uçtan bir uca altı ay tutar*" diyerek coğrafyanın ne kadar geniş olduğunu bildirmişti"¹⁴⁶.

Bu coğrafyayı Moğollar ele geçirse de yine Dest-i Kıpçak olarak anılmaya devam etmiş ve Arap kaynakları Moğollar ile Cüci Ulusunu zikrederken Kıpçaklar veya Dest-i Kıpçak olarak bahsetmişti. Cüci Han ile bölgeye gelen Moğolların sayısı az olmasına karşın Kıpçakların nüfusu ve kabileleri fazlaydı. Moğollarla beraber bölgeye Türklerinde gelmesiyle Dest-i Kıpçak'da Türk nüfusu artmıştı. el-Ömer-i *Mesâlikü'l Ebsâr* adlı eserinde bölgeye gelen Moğolların Kıpçaklaşarak asimile olduğunu şöyle açıklamıştı: "*Bu diyar eskiden Kıpçak ili idi, Tatarlar (Moğollar) buraya akın edince Kıpçak ahalisi onlara reaya (tabii) oldu, sonradan onlarla karıştılar, akraba oldular. Toprak onların (Tatar-Moğol) tabiat ve soylarına galip*

¹⁴³ Ötemiş Hacı Batu ve Orda'nın Annesini Turalı Han olarak vermektedir (Ayrıntılı Bilgi için bk, *Cengiz-name*, s. 31.)

¹⁴⁴ Riyazeddin Fahreddin, aynı yer; Kafalı, *Altın Orda'nın Kuruluşu*, aynı yer.

¹⁴⁵ Kafalı, *Altın Orda Kuruluşu*, s. 13; Mualla Uydu Yücel, " Kıpçaklar", *DİA*, C.25, Ankara 2002, s. 420; Kafalı, *Altın Orda Kuruluşu*, s. 13.

¹⁴⁶ Ebu Abdullah Muhammed İbni Battuta Tanci, *İbni Battuta Seyahatnamesi*, C.I, çev. A. Sait Aykut, İstanbul 2004, s. 463; Kafalı, *Altın Orda'nın Kuruluşu*, s. 11.

geldi. Moğollar Kıpçak toprağında sakin olmakla (yerleşmekle), Kıpçak ahalisinden kız almakla, şehirleri onların arasında bulunmakla Tatarlar (Moğollar) hep Kıpçak gibi güya bir cinsten oldular¹⁴⁷. Buradan da anlaşılmaktadır ki Cüci ulusu diye tabir ettiğimiz kitle veya Altın Orda Hanlığı'nın halkı Moğollar ile Kıpçakların karışmasından meydana gelmişti.

Mirkasım A. Usmanov'da bölgeye gelen Moğolların sayısının az olduğunu, askeri ve idari statülerde Moğolların olduğunu, fakat etnik olarak azınlığı teşkil ettiğini bildirmişti. Yani Moğollar, savaş ve askeri başarılarına rağmen dil ile kültür alanında başarılı olamadıklarından zamanla yerli halka benzemişti¹⁴⁸.

Dimeşki, Altın Orda Hanlığı'ndaki Kıpçakların nüfusu ile ilgili şunları söylemişti: “Kıpçakların birçok oymakları vardır. Bunlar: Konguroğulları, Yimek, Bengü, Toksaba, Barak, İleris, Burcoğlu'dur. Bunlar daha sonra Havarizm'e yerleşmiştir. Kıpçakların daha küçük boyları da vardır. Bunlar Tok, Başkırt, Kumandur, Berendi, Becene, Kara Böklü, Uzun ve Çurtan'dır”. Moğol ordusundaki komuta kademesinde Moğolların yanı sıra Kıpçaklar'da yer almıştı. Bu yüzden yer yer Altın Orda Hanlığı için Kıpçakların (Kıpçak Hanlığı'nın) devamı olduğunu dile getiren tarihçilerde vardı¹⁴⁹.

C. Batu'nun Han Oluşu

Cüci Han öldükten sonra en büyük oğlu Orda ve ikinci oğlu Batu arasında kimin tahta geçeceği konusunda anlaşma sağlanamadı. Çünkü her ikisi de diğerinin lehine tahttan feragat ederek han olmak istemedi. Batu ağabeyine “Atam yerinde sayılırsın, yabancı memleketlere doğru ilerlemekteyiz sen han ol” derken Orda da küçük kardeşi Batu'ya “Benim senden yaşça büyük olduğum doğrudur, atamız seni çok sever, kahramanlıklarını beğenirdi. Ben bu güne kadar seni iyi ve kötü hallerini çektim, şayet ben han olursam benim ileri-geri hareketlerimi sen çekemezsin ve aramızda düşmanlık meydana gelebilir. Ben senin hanlığına tahammül ederim ama

¹⁴⁷ El Ömerî, *Mesâlikü'l-Ebsâr Fi Memâlikü'l-Emsâr*, W. De Tiesenhausen, *Altınordu Devleti Tarihine Ait Metinler*, çev. İsmail Hakkı İzmirli, İstanbul 1941 s. 373; Kafalı, *Ötemiş Hacı'ya Göre Cuci Ulusu*, s. 51; Kamalov, “Altın Orda Devleti”, s. 100.

¹⁴⁸ Mirkasım A. Usmanov, “Coci Ulusunun Etnik Tarihinin Erken Gelişmesindeki Özellikleri Hakkında” çev. Nilüfer Erol, *Türkler*, C. 8, Ankara 2002, s.430.

¹⁴⁹ Ahmed Gökbek, *Kıpçak Türkleri (Siyasi ve Dini Tarihi)*, İstanbul 2000, s. 89.

sen benim hanlığıma tahammül edemezsin sen han ol” diyerek Batu’ya “*Han*” olmasını söyledi. İki tarafında birbirine hanlık konusunda ısrar etmesi üzerine sorunu çözmesi için Cengiz Han’ın yanına gitmeye karar verildi¹⁵⁰.

Cengiz Han torunlarını dinledikten sonra ikisine de hanlık vererek meseleyi çözdü. Cengiz Han, Batu’ya Altın Busagalı Ak Orda (Altın Aksamlı Ak Otağ) olarak İtil Boyu ve Batı Dest-i Kıpçak’ı vermiş, Gümüş Busagalı Gök Orda (Gümüş Aksamlı Gök Otağ) olarak Doğu Dest-i Kıpçak’ı da Orda’ya verdi. Bunların yanı sıra Batu’ya *Sayın Han*, Orda’ya *İçen Han* unvanlarını verdi. Batu Han’ın Batı Dest-i Kıpçak’ı Sağ kol, Orda İçen Han’ın Doğu Dest-i Kıpçak’ı Sol kol oldu. İki hanlık arasında kimin üstün olduğuna ise Türk tarihinde yönlere verilen renkler ve değerli madenlerle açıklanabilir. Buna göre Altın yani Ak (Beyaz) Batı’yı, Gümüş ile Gök (Mavi) Doğu’yu simgelenmekteydi. Bu yüzden Cüci Han sülalesinde itibar bakımından önce Batu Han, ardından da Orda İçen Han geldi. Buna göre Batu Han’ın soyundan gelenler Cüci hanedanının başkanı sayılmış, Orda Han’da bu üstünlüğü tanıyarak tabii oldu. Böylece Altın Orda Hanlığını kuran ve ilk Hanı Batu Han olmuş ve bunu 1227’den ölümüne kadar sürdürdü¹⁵¹.

Orda kelimesi, Moğolca’da “*Çadır*” anlamına gelir ve Batu Han’ın ordugâhındaki çadırın üst kısmı altın olduğundan devletin adı bu isimle anıldı. Modern tarihçiler de *Altın Orda* terimini kullanmaktadır. Sarı rengi hem Moğollarda hem de Türklerde hâkimiyet ve merkezin sembolüydü¹⁵².

Orda terimi, “*göçebe konağı, han, kağan*” olarak da açıklanmaktadır¹⁵³. Babası Cüci Han’dan kalan topraklar Batu Han ve Orda Han arasında ikiye bölmüştü. Buna

¹⁵⁰ Derya Derin, *Abdülğaffar Kırımî’nin Umdet’ül-Ahbar’ına (Umdet’üt-Tevarih) Göre Kırım Tarihi*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankar 2003, s.35, 230; Ötemiş Hacı, *Cengizname*, s. 31-32; İlyas Kamalov, “Altın Orda Devleti’nin Adı Üzerine”, *Altınorda ve Kazan Hanları*, İstanbul 2003, s. 194; Kafalı, *Ötemiş Hacı’ya Göre*, s. 83-84; aynı mlf, “Batu Han”, *DİA.*, C. 5, s. 208; aynı mlf, *Altın Orda Hanlığı*, s. 18-19.

¹⁵¹ Kafalı, *Altın Orda Hanlığı*, s. 18-21; aynı mlf., *Altın Orda-Gök Orda*, s. 60-61; aynı mlf., “Batu Han” *mad.*, aynı yer; Khelejani, *agt.*, s. 22-24; Derin, *agt.*, s.36, 232-233; Kamalov, *Kafkasya politikası*, s. 26-28; aynı mlf., “Altın Orda Devleti’nin Adı Üzerine”, s.194-195; Vernadsky, *Moğollar ve Ruslar*, çev. Eşref Bengi Özbilen, İstanbul 2015, s. 174; A. Yu. Yakubovskiy, *Altın Ordu ve Çöküşü*, çev. Hasan Eren, Ankara 1992, s. 37

¹⁵² Kamalov, *Altın Orda ve Rusya*, s. 74-75; aynı mlf. “Altın Orda Devleti Adı Üzerine”, s. 195.

¹⁵³ Güler, *agt.*, s. 6.

göre Sağ kol illeri diye tabir ettiğimiz İtil Irmağı ve batısı Batu Han'a, Sol kol illeri diye tabir edilen Sır Derya vilayetleri Orda İçen Han'a verilmişti¹⁵⁴.

D.Batu Han'ın II. Dest-i Kıpçak Seferi

Ögedey'in *Moğol Han'ı* seçildiği 1229'daki kurultayda Dinçer Koç'un bildirdiğine göre, batıya 30.000 kişilik bir Moğol askeri birliği gönderilmesine karar verilmiş ve bu birliğin başına Sebutey Bahadır ile Kukday atanmıştı. Bu seferin genel komutanlığını Batu Han yapmakta ve hedefte Kıpçak, Saksın ile Bulgarlar yer almıştı. Moğolların böyle bir harekât yapacağını önceden tahmin edip önlem alan İtil Bulgarları gelen Moğol birliğini Yayık ve Ural bölgesinde durdurmayı başarmıştı.¹⁵⁵.

1235 yılında Karakurum'da toplanan kurultayda batıya büyük bir seferin düzenlenmesine karar verildi. Bu seferin de genel komutanı Batu Han olmuş ve ona bazı Moğol şehzadeleri de katıldı. Ögedey'in oğulları Güyük ve Kadan, Batu Han'ın kardeşlerinden Şiban, Orda ve Tangut'un yanında Tuluy ve Çağatay'ın oğullarından da bu sefere katılanlar oldu. Dinçer Koç bu sefere katılan asker sayısını 135.000 Moğol, 250.000 bağlı olan vassal devletlerden gelen asker olmak üzere yaklaşık 400.000 olarak vermektedir. Batu Han'ın ilk hedefi İtil Bulgarları olmuş ve 1236 yılında Bulgarlar yenilgiye uğratarak Bulgar şehri yağmalandı. 1238 yılında Berke Han tarafından Kıpçaklar yenilgiye uğratarak onlardan 40.000 çadır kişinin Macaristan'a göç etmesi sağlandı. 1239 yılına gelindiğinde Kıpçak, As (Alanlar) ve Bulgarların son direnişleri kırılarak Moğol İmparatorluğunun sınırları batıda Karpatlar, güneybatıda Boğdan, Eflak ve Dobruca'ya kadar genişletildi¹⁵⁶.

Batu Han ve yanındaki Moğol ordusu Rus knezleriyle de mücadele etti. Knezler arasında Moğolların ilk hedefi olan Ryazan Knezine teslim olması için elçiler gönderildi. Ryazan Knezi, gelen elçiye red cevabı vererek geri göndermesi üzerine Moğollar saldırıya geçip önce şehir düşürülüp sonrada yağmalanarak knez ile ailesi katledildi. Moğolların üzerine geldiklerini öğrenen Büyük Knez Yuri Vsevolovic,

¹⁵⁴ Kamalov, *Kafkasya Politikası*, s. 26; aynı mlf., *Altın Orda ve Rusya*, s. 74; Kafalı, *Altın Orda-Gök Orda*, s. 62; Güler, *agt.*, s. 6; Khelejani, *agt.*, s. 23.

¹⁵⁵ Koç, *agt.*, s. 167-168-168; Kafalı, "*Batu Han*" *mad.*, s.208..

¹⁵⁶ Temir, *Gizli Tarih* s.104-105; Cüveynî, *Cihan Güşası*, s. 246; Yakubovski, *age.*, s. 29; Kafalı, *Altın Orda Hanlığı*, s. 49-50; aynı mlf; "*Batu Han*" *mad.*, s. 208; Khelejani, *agt.*, s. 25-26; Koç, *agt.*, s. 172-173.

başkenti olan Vilademir şehrinden çıkıp Volga Nehri'nin kuzeyine çekildi. Vlademir şehri Moğollar tarafından ele geçirilip yağmalandı. 4 Mart 1238'de yapılan savaşta Knez Yuri Vsevolovic de öldü. 1239 ve 1240'da Çernikov ve Pereyeslav ele geçirildikten sonra 1240 yılı sonunda Rus şehirlerinin anası olarak tabir edilen Kiyef şehri de ele geçirildi. Kiyef şehrinin düşürülmesiyle Rus knezlerine karşı sürdürülen askeri harekât da sona ermişti ¹⁵⁷.

Moğol ordusu ileri harekâtına devam ederek Polonya, Dalmaçya ve Macaristan üzerine yürüdü. Batu Han ve Sebutey Bahadır komutasındaki Moğol birliği Karpat geçitlerinden ilerlerken Şeyban komutasındaki birlik Polonya ve Morovya'ya, Kadan'ın komutasındaki birlik ise Varadin ve Czanad'ı ele geçirerek ilerledi. Moğol birlikleri 2-5 Nisan tarihleri arasında Peşte yakınlarında 9 Nisan 1241'de birleştikten sonra Liegnitz yakınlarında bir Alman ordusunu yenilgiye uğrattı. Daha sonra Macar Kralı IV. Bela'nın ordusu yenilgiye uğratılınca o da Dalmaçya taraflarına kaçarak canını kurtardı. Ögedey Han'ın ölüm haberinin gelmesinin ardından Moğol ordusunun geri dönmesiyle II. Dest-i Kıpçak seferi sona erdi¹⁵⁸.

Ele geçirilen Bulgar ve Rus toprakları Batu Han hâkimiyetine girdi. Bu sefer, tek taraflı askeri harekât yani işgal durumundaydı. Çünkü karşılıklı anlaşma yapılmadan hedefine ulaşılarak tamamlandı. İşgal edilen knezliklere vassallık statüsü verilerek Vlademir Knezliği Büyük Knezlik yapıldı¹⁵⁹.

E. Batu'nun Saray Şehrini Kurdurması ve Ölümüne Kadar ki Faaliyetleri

Batu Han Kıpçak seferinden sonra Aşağı Volga'nın Sol kıyısında Saray adında bir şehir kurdu. Kurulan bu yeni şehir Altın Orda Hanlığı'nın siyasi merkezi olmuş ve Akdes Nimet Kurat, Saray şehrine *Taht İli* denildiğini bildirmekteydi. Saray şehrinin kurulduğu yer, Asya'dan Avrupa'ya, Yukarı Bulgarya'dan güneye giden kervan yollarının kesiştiği yerdirdi. Bu yüzden Saray şehri Altın Orda Hanlığı'nın merkezi olduğundan kısa sürede hem siyasi hem de ticari olarak önemli bir merkez

¹⁵⁷ Khelejani, *agt.*, s.25-26; Kafalı, *Altın Orda Hanlığı*, s.50; Akdes Nimet Kurat, *Rusya Tarihi, Başlangıçtan 1917'ye Kadar*, Ankara 1999, s. 79-83; Kamalov, *Altın Orda ve Rusya*, s.78-79.

¹⁵⁸ Kafalı, "*Batu Han*" *mad.*, s. 208-209; aynı mlf, *Altın Orda Hanlığı*, 50-51; Khelejani, *agt.*, s. 26-27; Yakubovski, *age.*, s. 27.

¹⁵⁹ Kamalov, *Altın Orda ve Rusya*, s.79-80.

oldu. Batu Han'nın burada bir şehir kurmasının sebebi, hem doğu-batı hem de kuzey-güney ticaretinin önemini anlamış ve dolayısıyla hazinesi için önemli bir gelir kaynağı sağlamak içindi. Batu Han'ın kurduğu bu şehir kurucusunun ismine istinaden *Saray Batu* olarak anıldı¹⁶⁰.

Yakubovski'ye göre, Batu Han Volga havzasının öneminden dolayı burada Saray adında bir şehir kurdurdu. Volga havzasından hem ticaret yolları geçiyor hem de başta Moğol merkezi olmak üzere diğer Moğol devletlerinin başkentlerine de yakındı. Ayrıca tarım alanlarıyla kültür bölgelerine yakın olduğundan yerleşik ve kültür ekonomisi birleştirilebilirdi. Saray Batu şehri öneminden dolayı Özbek Han'a kadar başkentlik yaptı¹⁶¹. Yakubovski'nin bildirdiğine göre, Saray Batu şehri hem diğer Moğol devletleri hem de Ön Asya'daki devletlere yakınlığı bakımından hem diplomatik ilişkiler için gelen elçilere kolay ulaşım imkânı sağlamış hem de diğer devletlerde ki olay ve durumları daha rahat takip etme imkânı sağladı.

Ögedey Han'ın veliyaht tayin ettiği oğlu Küçü (Koşi)'nün kendisinden önce ölmesinden dolayı *Büyük Hanlık* makamı bir süre boş kalmıştı. *Büyük Hansız* geçen dönemde Ögedey'in eşi Törege Hatun naiplik yapmıştı. Başta Törege Hatun ve bazı önde gelen devlet adamları Güyük Han'ın *Büyük Han* olmasını istemişti. Batu Han ise II. Dest-i Kıpçak seferinde itaatsizliği yüzünden Güyük'ü babası Ögedey'e şikâyet etmesi sonucu babası tarafından azarlanmıştı. Bu yüzden Batu Han ve Güyük'ün arası bozulmuştu. Bu durum Batu Han'ın Güyük'e en büyük muhalefeti etmesine sebep olmuştu. Batu Han, Güyük'ün Moğol Hanı olduğu kurultaya ağrıları (ayak ağrısı) veya hastalığını bahane ederek katılmamış ama yerine kardeşini vekil olarak göndermişti. Batu Han'ın kurultaya katılmaması Güyük ile aralarının daha da bozulmasına sebep olmuştu. Güyük, Batu Han'ın nüfuz alanı olan Arran ve Azerbaycan bölgesindeki haklarından mahrum bırakmak için adamlarını bölgeye göndererek onun memurlarını tutuklatmıştı. Bunun üzerine Batu Han'da Güyük'ün bölgeye gönderdiği adamlarını tutuklatıp öldürtmesi aralarının daha da bozulmasına sebep olmuştu. Bu durum iki tarafın birbirine karşı askeri harekât düzenlemesine kadar gitmişti. İki taraf birbirine

¹⁶⁰ Kafalı, "Batu Han" *mad.*, s.208-209; Ağaldağ, *age.*, s. 167; Yakubovski, *age.*, s. 36; Khelejani, *agt.*, s. 27; Akdes Nimet Kurat, "*Altın Ordu Devleti*" *Türk Dünyası El Kitabı*, C.I, Ankara 1992, s. 401-402, 405.

¹⁶¹ Yakubovski, *age.*, s.36.

karşı ordularını hazırlayıp hareket ettiği esnada Güyük Han'ın ölmesiyle ordusu dağılmış ve herhangi bir savaş meydana gelmemiştir¹⁶².

Ögedey ve Çağatay'ın da ölmesinden sonra Batu Han'ın Cengiz ailesinin en büyük ferdi haline gelmesinden dolayı saygınlığı ve itibarı çok yüksekti. Bu yüzden Güyük'ten sonraki *Büyük Han*'ın seçileceği kurultayda etkili oldu. Batu Han, Tuluy'un oğlu Mengü'yü destekleyerek onun *Büyük Han* olması için çalıştı. Örneğin, Batu Han, öncü kuvvetlerinin bir kısmını Sartak, Ulakçı ve Berke Han komutasında Mengü'nün hizmetine gönderdi. Temmuz 1251'de toplanan kurultayda Batu Han'ın desteklediği Mengü, Büyük Han seçildi. Böylece Cengiz Han'ın kendisine veliaht yaptığı Ögedey'in soyundan büyük hanlık alınıp Cengiz Han'ın en küçük oğlu Tuluy'un soyuna verildi. Mengü Han, kendisine destek olan ve dedesi Cengiz Han'ın bizzat "*Sayın*" unvanı verdiği Batu Han'a hep saygılı olmuş, yönetimde onun fikirleri ve tavsiyelerini daima dikkate aldı. Mengü Han, Güyük'ün Batu Han'dan aldığı Azerbaycan bölgesini tekrardan iade etti. Böylece bölgede tekrar onun memurları vergi toplamaya başladı. Batu Han ise Mengü Han'ın görevlendirdiği Hülagû Han'ın ordusuna diğer Moğol şube devletleri gibi asker gönderdi¹⁶³.

Batu Han'ın ölüm tarihi hakkında net bilgi yoktu. Riyazeddin Fahreddin 1255 olarak verdiği ölüm tarihi diğer kaynaklarda 1255 sonları 1256 başları olarak geçmekteydi. Öldüğünde 48 yaşında olan Batu Han'ın cenazesi Moğol ve Eski Türk adetlerinde olduğu gibi eşyaları, atı, silahlarıyla beraber bilinmeyen bir yere gömüldü. Ayrıca Cengiz Han'a da yapıldığı gibi mezar yeri kayboluncaya kadar üzerinden atlar koşturuldu. Batu Han, geri de Sartak, Ulakçı, Ebukan ve Toğan (Tokugan) adında 4 tane erkek çocuk bıraktı. Batu Han, Cengiz yasalarına son derece bağlı siyasi ve askeri bakımdan iyi bir komutan olmasının yanında cömert bir devlet adamıydı¹⁶⁴.

¹⁶² Kafalı, *Altın Orda Hanlığı*, s. 51-52; aynı mlf, "*Batu Han*" *mad.*, s.208-209; Kamalov, *Kafkasya Politikası*, s. 31-32; Yuvalı, *İlhanlılar*, s. 94; Barthold, "*Batu*", *İA.*, C.II, Beşinci Baskı, İstanbul 1979, s.352.

¹⁶³ Kamalov, *Kafkasya Politikası*, s. 32-33; Kafalı, "*Batu Han*" *mad.*, s.208-209; aynı mlf, *Altın Orda Hanlığı*, s. 52-53; Yuvalı, *İlhanlılar*, s. 94; Barthold, *agmd.*, aynı yer; Vernadsky, *age.*, s. 184.

¹⁶⁴ Vardan, *Türk Fütühatı*, s. 231; Fahreddin, *Kazan Hanları*, s.,40; Kafalı, "*Batu Han*" *mad.*, s.208-209; aynı mlf, *Altın Orda Hanlığı*, s.53; Barthold, *agmd.*, s. 352-353.

F. Batu Han'ın Müslüman Tacirlerle İlişkisi

Altın Orda Hanlığı'nı kuran Batu Han siyasi ve askeri başarılarının yanı sıra ekonomik faaliyetlere de gereken önemi vererek ülkesine gelen Müslüman tacirleri destekledi. Batu Han'ın Müslüman tacirleri desteklemesi hakkında Cûzcânî, Tabakat-î Nasirî'de şunları söylemektedir: “*Son derece adil bir adam olan Batu, Müslümanlara dostça muamele eder, onun himayesindeki Müslümanlar rahat hayat sürerdi. Ordugâhında ve kabilesinde cemaati, imamı ve müezzini bulunan camiler kurulmuştu. Onun hâkimiyeti ve ömrü süresince gerek kendi arzusuyla gerek ona tabii olanların ve onun askerlerinin müdahalesiyle İslâm memleketlerinde hiçbir felaket olmadı. Türkistan Müslümanları onun himayesi altında büyük bir refah ve sağlam bir güvenlik içinde yaşıyorlardı*¹⁶⁵”. Buradan anlaşıldığına göre, Batu Han, Müslüman tacirler için her türlü güvenliği sağlayarak onları ülkesine çekmeye çalışmıştı.

Cüveynî'ye göre, Batu Han Müslüman tacirlerin mallarına değerinden fazla para vererek satın almıştı. Ayrıca Suriye ve Rum memleketinin sultanlarına verdiği fermanlarla onlara muafiyet tanıyarak ülkesine çekmeye çalışmıştı. Böylece onlarda kazanç sağlamadan geri dönmemişti¹⁶⁶. Cüveynî'nin de belirttiği Suriye yani o dönemdeki Eyyûbî ve Memlûk tacirleri Altın Orda sahasına ticarete gitmiş ve Baybars gibi Kıpçak köleler getirilerek devletin hizmetine alınmıştı. Yani bu dönemde Batu Han Eyyûbî ve Memlûk tacirlerinin ülkesine kolaylıkla gelmesi için her türlü kolaylığı sağlamıştı.

IX. Hâkimiyetleri Kısa Süren İki Altınordu Hanı: Sartak Han ve Ulakçı Han

Batu Han'ın Uluğ Han'dan dünyaya gelen oğlu Sartak Han kendisinden sonra yerine geçmişti. Nüveyrî, Sartak Han'ı Cüci Han'ın oğlu olarak gösterse de bu doğru değildi. Çünkü Cüveynî, Ötemiş Hacı, Reşîdüddin Fazlullâh gibi müellifler Batu Han'ın oğlu olarak teyit etmişti. Genceli Kirakos, Sartak Han'ın babası Batu Han tarafından Mengü Han'ın *Büyük Han* seçildiği kurultaya gitmeden hemen önce veliaht

¹⁶⁵ Yakubovski, *age.*, s.32-33.

¹⁶⁶ Cüveynî, Cihan Güşa, s. 245; Yakubovski, *age.*, s.33.

biraktığını söylerken Cüveynî ise ona hanlığın Mengü Han tarafından yarlıkla verildiğini ifade etmişti¹⁶⁷.

Sartak Han'ın hanlığı kısa sürdüğü için faaliyetleri hakkında fazla bilgi yoktu. Vernadsky'e göre, Rus knezlikleri Sartak Han'a bağlılık bildirmişti. Genceli Kirakos, Cüveynî, Cûzcânî, Rubruk gibi kaynakların söylediğine göre, Sartak Han Hristiyanlık dinine mensuptu¹⁶⁸.

Genceli Kirakos'a göre, Sartak Han'ı Nasturiler vaftiz etmişti. O da Hristiyan din adamları ile kiliseye mensup kişileri vergiden muaf tutmuş, vergi alanları da idamla cezalandırmıştı. Genceli Kirakos, Müslümanlar ve camileri de vergiden muaf tuttuğunu bildirirken onun iyi bir Hristiyan olduğunu ve yanında kilise olarak kullanılan bir çadır taşıdığını haber vermişti¹⁶⁹. Sartak Han'ın cami ve imamlara da vergi muafiyeti vermesi onun hem hoşgörülü hem de babasının Müslüman tacirlerin ülkesine gelmesi için sağladığı kolaylığa bir yenisini eklediğini göstermekteydi.

Cûzcânî ise Berke'nin Sartak Han ile görüşme isteğini Müslüman olduğu için reddettiğini bildirmektedir¹⁷⁰. Cûzcânî'nin verdiği bilgidен Sartak Han'ın koyu bir Hristiyan olduğu anlaşılmaktadır.

Sartak Han 1256 yılı içinde öldü. Mustafa KAFALI onun hasta ve zayıf olduğu için öldüğünü, Cüveynî, Mengü Han'dan aldığı yarlıktan sonra geri dönerken yolda öldüğünü, Cûzcânî ise Berke Han'ın Müslüman olduğu için kendisiyle görüşme teklifini kabul etmemesi üzerine Sartak Han'a beddua etmiş ve bunun üzerine karın ağrısından öldüğünü bildirmektedir. Yani Sartak Han'ın hanlıkta bir seneyi dahi doldurmadan ölmüştü¹⁷¹.

¹⁶⁷ Ötemiş Hacı, *Cengizname*, s. 39; Genceli Kirakos, *Moğol İstilası 1220-1265*, haz. Fuat Hacısalıhoğlu- İlhan Aslan, 2018, s. 115; Cüveynî, *Cihan Güşa*, s.246; Nüveyrî, *Nihâyet'ül-Erep*, W. De. Tiesenhausen, *Altınordu Tarihine Ait Kaynaklar*, çev. İsmail Hakkı İzmirli, İstanbul 1941, s. 244; Kafalı, *Altın Orda Hanlığı*, s.53; Schamiloğlu, *agm.*, s.415.

¹⁶⁸ Kirakos, *Moğol İstilası*, s. 116; Cüveynî, aynı yer; Cûzcânî, *Tabakat-ı Nasırî*, s. 186; Rubruk, *Moğolların Büyük Hanı* s.56; Vardan, *Türk Fütühatı*, s. 231; Vernadsky, *age.*, s. 186.

¹⁶⁹ Kirakos, aynı yer.

¹⁷⁰ Cûzcânî, *Tabakat-ı Nasırî*, s. 185.

¹⁷¹ Cüveynî, aynı yer; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Erep*, s. 245; Cûzcânî, *Tabakat-ı Nasırî*, s. 186; Derin, *agm.*, s. 37; Vernadsky, *age.*, s.186; Kafalı, *Altınordu Hanlığı*, s. 53-54; Schamiloğlu, *agm.*, s. 415.

Sartak Han öldükten sonra yerine oğlu ya da kardeşi olan Ulakçı geçmiş ancak onunda hanlığı çok kısa sürmüştü. Ulakçı'nın hanlığı ve hayatı hakkında çok az bilgi vardı. Vernadsky'e göre, Ulakçı, Han olduktan sonra Rus knezlerinin beratlarını yenilemesi için saraya çağırılmış ve Hülâgû Han'ın Bağdat işgali için asker göndermişti. Ulakçı'nın ölümü hakkında Vernadsky, Berke tarafından zehirlenerek öldürüldüğünü yazmıştı¹⁷².

¹⁷² Vernadsky, *age.*, s. 95-189; Kafalı, *Altın Orda Hanlığı*, s. 53-54; Schamiloğlu, gös yer.

İKİNCİ BÖLÜM

BERKE HAN ve SURİYE-MISIR İLİŞKİSİ

I. Berke Han'ın Tahta Geçisi

Sartak ve Ulakçı Hanların erken ölümünden sonra Altın Orda tahtı bir süre boş kaldı. Bu durumda bazı devlet adamları ile beraber Batu Han'ın oğlu Toğan'ın (Toğan, Koğan)'ın hanımı Burakşın, oğlu Tuda Mengü'yü tahta geçirmek için İlhanlı hükümdarı Hülâgû Han'a mektup göndererek yardım istedi. Yazdığı mektubunda “oklukta ok kalmadığı gibi yayda da kiriş kalmadı” diyerek Altın Orda tahtının boş kaldığını bildirdi. Ayrıca gönderilen mektubun yanında yakasız gömlek ve kılıcsız kın göndererek hükümdarsız kaldıklarını başka bir şekilde belirtti¹⁷³.

Berke Han, hanlık için erken harekete geçerek Altın Orda tahtına oturdu. Berke Han'ın tahta geçme tarihi tam olarak belli değildi. Nüveyrî, *Nihâyetü'l Ereb* adlı eserinde tahta geçtiği tarih olarak 652 yılını yani 1254-1255 yılı olarak verirken Yakubovski 1257, Mustafa Kafalı 1256, İlyas Kamalov 1257 olarak vermektedir. Riyazeddin Fahreddin ise tarih vermezken, Ulakçı'nin ölümünden sonra Mengü Han tarafından tahta geçirildiğini yazmaktaydı¹⁷⁴.

A. Berke Han'ın Müslüman Oluşu

Altın Orda tahtına oturan Berke Han, diğer Moğol hanlarından farklı olarak Müslümanlığa inanmıştı. Berke Han'ın Müslüman olmasıyla ilgili Ötemiş Hacı ve Cûzcânî şunları söylemişti:

Ötemiş Hacı, Berke Han'ın doğduğu günden beri Müslüman olduğunu ve öz annesi dâhil diğer kadınların sütünü emmeyince Müslüman bir kadının ona sütannelik yaptığını bildirmekteydi¹⁷⁵.

¹⁷³ Kamalov, *Kafkasya Politikası*, s.39; aynı mf., “Altın Orda Devleti”, s. 101; aynı mlf., “Altın Orda Devleti”, *Doğu Avrupa Türk Tarihi*, İstanbul 2013, s. 584; Mustafa Akkuş, “Altınordu- İlhanlı İlişkilerinde Dinin Rolü”, *Türkish Studies Türkoloji Araştırmaları*, C.XI/S.11, s. 5; Abdülkadir Yuvalı, *İlhanlılar*, s. 95; Derin, *agt.*, s.237.

¹⁷⁴ Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, s. 249; Fahreddin, *Kazan Hanları*, s. 41; Kafalı, *Altın Orda Hanlığı*, s.54; Yakubovski, *age.*, s.39.

¹⁷⁵ Ötemiş Hacı, *Cengiz-name*, s. 14.

Cûzcânî ise *Tabakat-ı Nâsirî* adlı eserinde Berke Han, babası tarafından Müslüman yapıldığını bildirmişti. Bu yüzden babası göbek bağının bir Müslüman tarafından kesilmesini ve Müslüman bir sütanne bulunmasını istemişti. Ayrıca Berke Han'a eğitim ve terbiye vermesi için Müslüman bir imam görevlendirmişti. Cûzcânî, kuran eğitimini Hocend şehrindeki bir âlimden aldığını ve sünnet edildiğini bildirmişti¹⁷⁶.

Görüldüğü üzere hem Ötemiş Hacı hem de Cûzcânî, Berke Han'ın çocukluğundan beri Müslüman olduğunu söylediğinden onun çok genç yaştan beri Müslüman olduğu anlaşılmaktaydı.

Berke Han'ın Müslüman olmasında Kübrevî şeyhi Şeyh Necmeddin Kübrâ'nın Müridi Şeyh Seyfeddin Baherzi aracılık etti. Başta Ötemiş Hacı olmak üzere kaynaklar onun Buhara'daki şeyhin dergâhına giderek huzurunda Müslüman olduğunu bildirmektedir. Kalkaşandi, 1240'lı yıllarda Müslüman olduğunu bildirirken Ötemiş Hacı ve Abdülgaffar Kırımî'ye göre Berke Han Altın Orda tahtına geçinceye kadar şeyhinin yanında kalmış, Batu Han ölünce şeyhinin tavsiyesiyle tahta geçti¹⁷⁷.

Cûzcânî, Buhara'da Müslüman olduktan sonra halifeye elçi gönderdiğini bildirmektedir. Yani Berke Han Müslüman olduktan sonra Abbasi Halifesinin otoritesini kabul etmişti. Cûzcânî'ye göre, Berke Han'ın Müslüman olduktan sonra Sultan Celaleddin diye kendine hitap ettiğini, Riyazeddin Fahreddin ise İslâm'a girdikten sonra Berke ismini Bereke olarak değiştirdiğini ifade etmişti. Berke Han'ın Müslüman olup kuran okuma ve dini bilgileri öğrenmesinde en önemli kişilerden biri de Cüci Han'ın Harezşah ailesinden olan ve Sultan Muhammed'in kızlarından Han Sultan adlı hanımıydı. Jean Richard, Han Sultan'ın babasının Sultan Muhammed Harezşah olduğunu ve bu kadının da Berke Han'ın annesi olarak görmüşü¹⁷⁸. Buna

¹⁷⁶ Cûzcânî, *Tabakat-ı Nasirî*, s. 181.

¹⁷⁷ Ötemiş Hacı, *Cengiz-name*, s.41-42; Zekeriyâ Kitapçı, *Türk-Moğol Boyları Arasında İslamiyet*, Konya 2013, s.265-266; Mustafa Kafalı, *Altın Orda Hanlığı*, s. 54-55; Abdullah Gündoğdu, "Altın Orda Sahasında İslamlaşma ve Sonuçları", 2005, s.241-42; Telli Korkmaz, "Altın Orda Devleti'nin İslamlaşmasında Bilinmeyen bir Şahsiyet: Ebu Bekir Kalender Aksarayî ve Kalendername Adlı Eseri", *Akademi Tarih Düşünce Dergisi*, s. S.5 (16), s. 210, Jean Rechard, "Berke Han'ın İslama Girişi ve Altın Orda Hanlığında İslamın Yayılışı", çev. Abdülkadir Yuvalı, *Türk Kültürü*, S. 306, Ankara 1998, s. 635; Derin, agt., s.38, 237-238.

¹⁷⁸ Cûzcânî, *Tabakat-ı Nasir-i*, s.182-186; Nesevî, Harezşah, s.116-117; Fahreddin, *Kazan Hanları*, s. 41; Rechard, *agm.*, s. 637-641.

göre Berke Han hem anne tarafından hem de baba tarafından hükümdar ailesine mensuptu.

Berke Han, İslâm'a ve İslâmi esaslara çok bağlıydı. Ayrıca yalnız Berke Han değil ordusunda da kendisi gibi Müslümanlar bulunmaktaydı. Çünkü Cûzcânî'ye göre, Berke Han'ın ordusundaki askerler vakit namazlarını kılması için seccade taşımıştı. İçki içilmesini yasaklayan Berke Han devamlı âlim ve ulema ile birlikte vakit geçirmiş, sarayında da şeriat ilmi konuşulduğundan İslâmiyet yoğun olarak yaşanmıştı¹⁷⁹. Bu durum Berke Han'ın İslâm dinini hayatının her anında yaşadığı ve gönülden bağlı olduğunu göstermekteydi.

II. Memlük Tahtına Geçinceye Kadar Baybars'ın Hayatı

Tam adı *el-Melik ez-Zahir Rüküddîn es-Salihî el-Bundukdarî*¹⁸⁰ olan Bahrî Memlüklerin Sultanı Baybars köken olarak bir Kıpçak Türkü'ydü. İbn Tağrıberdî başta olmak üzere kaynaklar onun doğum tarihini 1223 yılı olarak verirken 1228 yılında doğduğuna dair de rivayetlerde mevcuttu. Baybars, Borçoğlu (Borlu, Borlu, Barçalı) adlı Kıpçak kabilesine mensuptu. Kaynaklar Baybars'ın doğum yeri olarak Dest-i Kıpçak bölgesini vermektedir. Bugün Kazaklar, Hazar Denizi'nin kuzeyinde ve Ural Nehri kıyısında bulunan Atrav şehrini Baybars'ın doğum yeri olarak göstermektedir¹⁸¹.

Baybars'ın mensup olduğu boy, 1240 yıllarında Ulak Meliki Anar Han'a müracaat ederek Moğol istilasından korunmak için yurt istedi. Anar Han önce bu isteği kabul ederek onları Azak Denizi'nin batısına yerleştirdi. Ancak Anar Han, Moğollardan önce harekete geçerek Baybars'ın kabilesine ani bir baskın düzenledi. İbn Tağrıberdî'ye göre, bu baskının tarihini 640 (1242-1243) yılıydı. Anar Han'ın

¹⁷⁹ Cûzcânî, *Tabakat-ı Nairî*, s. 182; Kitapçı, *age.*, s. 267.

¹⁸⁰ Süleyman Özbek bu ismi şöyle vermektedir; Baybars b. Abdullah es-Sultan el-Melikü'z-Zahir Rükne'd-Din ebu'l-Feth Baybars es-Salihî en-Necmî en-Bundukdarî et-Türkî'dir.

¹⁸¹ İbn Tağrıberdî, *en-Nücümü'z-Zahire (Parlayan Yıldızlar)*, çev. Ahsen Batur, İstanbul 2013, s. 40; Abdülkerim Durmaz, *Memlük Sultanı el-Melikü'z-Zahir Rükneddin Baybars ve Kilikya Ermenileri*, Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, s. 11-12, İnci Koçak, "Arap Kaynaklarında Türk Memlük Sultanı Baybars", *X. Türk Tarih Kongresine Sunulan Bildiriler*, C.III, Ankara 1991, s. 1101, Süleyman Özbek, *Moğolları Durduran Türk Memlük Sultanı Baybars*, Ankara 2018, s.7; Kazım Yaşar Kopruman, "I. Baybars", *DİA*, C.5, İstanbul 1992, s. 221; Fuat Köprülü, "Baybars I.", *İA.*, C.2, İstanbul 1979, s. 357.

baskınında esir alınanlar arasında Baybars ve kardeşi Bedreddin Beyserî’de vardı. İki kardeş önce Sivas’taki esir pazarına götürülmüş ve orada farklı kişilere satılarak birbirinden ayrılan iki kardeş daha sonra Halep’teki Kılıç Hanında tekrar bir araya geldi. Buradan Hama’ya götürülen Baybars 800 dirheme tacir İmadü’s-Sâik’e satılmasına rağmen gözündeki bir leke yüzünden iade edildi. Hama Meliki Melik Mansur, Baybars’ı almak istemiş ancak annesi tarafından beğenilmeyerek satın alınması engellendi. O sıralarda Hama kalesinde hapis olan Emir Alâeddin Aytekin el-Bundukdâr tarafından satın alındı. Bu efendisinden dolayı Baybars’ın ismine el-Bundukdâr unvanı eklendi. Efendisi Aytekin el-Bundukdâr’ın Eyyûbî hükümdarı el-Melikü’s-Sâlih Necmüddîn Eyyûb tarafından affedildikten sonra efendisiyle birlikte Kahire’ye gitti¹⁸².

Kahire’ye döndükten kısa bir süre sonra Alaeddin Aytekin Bundukdarî’nin mallarına el konulmasıyla başta Baybars olmak üzere birçok Memlükü, Eyyûbî Sultanı el-Melikü’s-Sâlih Necmüddîn Eyyûb kendi has birlikleri arasına alıp Nil Nehri üzerinde bulunan Ravza Adasına göndererek Bahrî Memlükler arasına kattı. Burada çalışkanlığı ve zekâsıyla kendini gösteren Baybars, Sultan el-Melikü’s-Sâlih Necmüddîn Eyyûb tarafından Camedariye sınıfının lideri yapıldı. El-Melikü’s-Sâlih Necmüddîn Eyyûb’ün (ö. 23 Kasım 1249 / 15 Şaban 647) öldüğü sırada VII. Haçlı seferi yapılmakta olup Fransa kralı IX. Louis komutasındaki Haçlılar Dimyat’ı ele geçirdi. Haçlılar Dimyat’tan sonra Kahire üzerine yürümeye başlayınca Melik Salih’in ölümünü gizli tutarak devletin yönetimini eşi Secerüddür ele aldı. Emrindeki 700-800 kişilik Bahrî Memlüklerle birlikte Haçlıları büyük bir yenilgiye uğratarak Fransa kralı IX. Louis’inde aralığında bulunduğu birçok kişi esir alındı. Bu zaferin kazanılmasında henüz 25 yaşında dahi olmayan Baybars’ın büyük etkisi olmuş ve bu da onun kahramanlığını her tarafa yayarak ünlenmesini sağladı¹⁸³.

¹⁸² Tağrıberdî, *en-Nücûm*, s. 40; Özbek, *Sultan Baybars*, s.7-8; İsmail Yiğit, *Siyasi, Kültürel, Sosyal İslam Tarihi: Memlükler (648-923 /1250-1517)*, İstanbul 1991, s.41; Gökbel, *age.*, s.107; Durmaz, *agt.*, s.10-11; Koçak, aynı yer; Koprıman, “*I. Baybars*” *mad.*, s.221; M. Fuad Köprülü, “Baybars I”, *İA. C.2*, İstanbul 1979, s.357.

¹⁸³ Tağrıberdî, *en-Nücûm*, s.41; İ.Yiğit, *Memlükler*, s.41; Ramazan Şeşen, *Sultan Baybars ve Devri*, İstanbul 2009, s.6-7; Özbek, *Sultan Baybars* s.9-10; Fatih Yahya Ayaz, *Memlükler*, İstanbul 2015, s. 26-27; Koçak, *agm.*, s. 1102; Kazım Yaşar Koprıman, “Mısır Memlükleri (1250-1517)”, *Türkler*, C.5, Ankara 2002, s. 100; Durmaz, *agt.*, 11-13.

Eyyübî tahtına Turanşah çıktıktan sonra Bahrî Memlûkler'e babası el-Melikü's-Sâlih Necmüddîn Eyyüb'un tersine kötü davrandı. Çünkü Turanşah onların kendine sadık olduklarına inanmamaktaydı. Bu yüzden onlardan kurtulmaya çalışmakta ve Bahrî Memlûk kökenli devlet adamlarını görevden almaya başladı. Örneğin, kendisine tahta geçtiği müjdesini getiren Fariseddin Aktay'a söz verdiği Hısn-ı Keyfa Atabeyliğini vermedi. el-Melikü's-Sâlih Necmüddîn Eyyüb'un eşi Secerüddür, Baybars, Kalavun, Aktay el-Camedar, Aybek et-Türkman'nin içinde olduğu bir grup Bahrî Memlûk tarafından 30 Nisan 1250'de düzenlemiş oldukları suikast ile Turanşah öldürüldü¹⁸⁴.

Turanşah'ın öldürülmesinden sonra Baybars ve arkadaşları el-Melikü's-Sâlih Necmüddîn Eyyüb'un Türk asıllı dul eşi Secerüddür'ü tahta geçirip İzzeddin Aybek et-Türkmanî'yi ona atabeg yaptı. Bahrî Memlûkler tarafından tahta geçirilen Secerüddür küçük yaşta ölen oğlu Halil'e izafeten fermanları "*Ümmü'l-Halil*" unvanıyla onaylamış, hutbelerde halifenin isminden sonra *Meliketü'l-Müslimin* (*Müslümanların Melikesi*) unvanını okuttu. Makrizi ve İbn Tağrîberdî gibi müellif ve tarihçiler onu ilk Memlûk hükümdarı olarak kabul etmektedir¹⁸⁵.

Secerüddür, bazı vergileri kaldırıp bazılarını da azalttı. Ayrıca IX. Louis başta olmak üzere esir Haçlıları yarısı peşin olarak 800.000 dinar fidye ödemesini ve 7 Mayıs 1250'de Dimyat'ı boşaltmalarını sağladı. Bu başarılarının yanında Abbasi Halifesi Müsta'sım Billâh'a bağlılığını göstermek için "*el-Mustasımıyye*" unvanını kullanması dahi kadın hükümdara alışkın olmadıkları için Secerüddür'ün hükümdarlığını kabul ettirmedi. Abbasi Halifesi Müsta'sım Billâh, Mısır emirlerine gönderdiği mektupta "*eğer sizde başınıza geçirecek bir erkek kalmadıysa bize haber verin size erkek gönderelim*" diyerek onlarla bir nevi dalga geçti. Es-Salih'in zevcesi unvanını kullanarak Eyyübî ailesinden olduğunu göstermesi de yeterli olmadı. Yaklaşık 3 ay (80 gün dolmadan) hüküm sürdükten sonra Suriye Eyyübîlerinden Halep hükümdarı Melik Nasır, Dımaşk'ı alarak el-Melikü's-Sâlih Necmüddîn Eyyüb'un

¹⁸⁴ Şeşen, *Baybars Devri*, s. 7; Özbek, *Sultan Baybars*, s.11-12; Durmaz, *agt.*, s.3-4.

¹⁸⁵ Tağrîberdî, *en-Nücûm*, s.19-20; Şeşen, *Baybars Devri*, s. 7; P.M. Holt, *Haçlılar Çağı*, 11. *Yüzyıldan 1517'ye Yakınoğu*, çev. Özden Arıkan, İstanbul 1999, s. 85-86; Durmuş, *agt.*, s. 13; İ. Yiğit, *Memlûkler*, s.19; aynı mlf., "Memlûkler", *DİA.*, C.29, Ankara 2004, s.90; Koprıman, "Mısır Memlûkleri", s. 102; aynı mlf., "Memlûkler", *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, C.6, İstanbul 1992, s.441.

memurlarını tutuklaması Secerüddür'ü tanımadığını gösterdi. Bu durumda devlet adamı ve emirler Atabek İzzeddin Aybek ile evlendirerek saltanatı ona bırakmasını sağlayıp onu sultanlıktan indirdi¹⁸⁶.

İzzeddin Aybek et-Türkmanî, el-Melikü's-Sâlih Necmüddîn Eyyûb'un memlûkü idi. Secerüddür'den sonra Memlûk tahtına 19 Rebiülahir 648 (31 Temmuz 1250)'de geçmesine rağmen beş gün sonra Emir Aktay el-Camedar ve Baybars liderliğindeki bir grup Bahrî Memlûk tarafından tahtan indirildi. Onun yerine el-Kamil'in torunu el-Eşref Musa'yı Aybek et-Türkmanî atabegliğinde Sultan ilan edildi. Çünkü Aybek et-Türkmanî, Eyyûbî ailesinden değildi. el-Eşref çocuk yaşta olduğundan devletin yönetimi başta Aybek et-Türkmanî ve Aktay el-Camedar gibi devlet adamlarının elindeydi. el-Eşref Musa'nın tahta geçmesi dahi Suriye Eyyûbîlerini yatıştırmadı. En-Nasır Yusuf komutasındaki Suriye ordusu Mısır üzerine yürüyünce iki tarafın ordusu 10 Zilkade 648 (3 Şubat 1251)'de Abase yakınlarında karşılaştı. Aybek et-Türkmanî'nin iyi komutanlığı ve Aktay'ın komutasındaki Bahrî Memlûklerin çabasıyla Suriye Eyyûbîleri yenilgiye uğratıldı. 1253 yılında yaklaşan Moğol tehlikesinden dolayı Abbasi Halifesinin araya girmesiyle iki taraf arasında barış anlaşması imzalandı. Buna göre Mısır ile Suriye arasında Ürdün Nehri sınır kabul edilmiş ve Kudüs ile sahil bölgesi Memlûklere bırakıldı¹⁸⁷.

Aybek et-Türkmanî, dış tehlikeleri bertaraf ettikten sonra nüfuzu artan ve Hama meliki el-Melik el-Muzaffer'in kızı ile nişanlanan Bahrî Memlûklerin lideri Farisuddin Aktay'dan kurtulması gerektiğine karar verdi. Farisuddin Aktay, sultan kızının şehirde normal insanların içinde oturmayacağını, dolayısıyla sultanların resmi ikamet yeri olan Kalatü'l-Cebel'de oturmasını istedi. Yani Farisuddin Aktay'ın gözü tahttaydı. Aybek et-Türkmanî, Farisuddin Aktay'ı Kalatü'l Cebel'e çağırarak önceden ayarladığı Kutuz, Bahadur, Sancer el-Gatmi ile beraber öldürdü. Farisuddin Aktay'ın

¹⁸⁶ Tağrıberdî, *en-Nücûm*, s.19-20; Holt, *age.*, s.85-86; Şeşen, *Baybars Devri*, s.7-8; İ. Yiğit, *Memlûkler*, s.19-20; Koprman, "Memlûkler", s. 441-443; aynı mlf., "Mısır Memlûkleri", s. 101-102; Durmuş, *agt.*, s.13-15; Tomar, *agt.*, s.65-67.

¹⁸⁷ Baybars el-Mansurî, *et-Tuhfetü'l Mulûkiyye Fid-Devleti't-Türkiyye, Türk Devletleri Konusunda Sultanlara Armağan*, Ankara 2016, s.22; Mahibeddin Ebu Hamid Makdîsî (el-Kudsî), *Mısır'daki İslam Devletleri ve Türk Memlûklerinin Faziletleri*, çev. Ramazan Şeşen, İstanbul 2019, s.31-32; Ramazan Şeşen, *Selahaddin'den Baybars'a Eyyubiler-Memlûkler (1193-1260)*, İstanbul 2007, s. 235-241; Holt, *age.*, s.86-87; Özbek, *Sultan Baybars*, s. 14-15; İ. Yiğit, *Memlûkler*, s.23-24; Ayaz, *Memlûkler*, s.31;Tomar, *agt.*, s. 69-72; Koprman, "Memlûkler", s.444-446.

kesik başı Kalatü'l-Cebel'in dışında bekleyen Baybars, Kalavun, Sungur el-Eşkar, Beyserî, Süküz, Baramuk gibi önde gelen Bahrî Memlüklerin önüne atıldı. Kendilerinin de öldürüleceğinden korkan Baybars ve yaklaşık 700 Bahri Memlük o gece Kahire'yi terk edip Dımaşk'a gitti. Aybek et-Türkmanî, Bahrî Memlükler'den kurtulduktan sonra el-Eşref Musa'yı azledip tekrar "el-Melik el-Muiz" unvanıyla tahta oturdu. Azledilen el-Eşref Musa önce Kalatü'l-Cebel'e hapsedilmiş, daha sonra Makrizi'nin bildirdiğine göre, Bizans şehri olan İznik'e sürgün edildi. Aybek et-Türkmanî, tahta oturup Bahrî Memlüklerden kurtulduktan sonra onların Kahire'de kalan mallarına da el koydu¹⁸⁸.

Seyfeddin Kutuz'un Memlük tahtına geçmesine kadar Baybars ve Bahrî Memlükler Suriye'de kalmıştı. 12 Nisan 1257'de Aybekt-Türkmanî'in ölümünden sonra yerine 15 yaşındaki oğlu Nureddin Ali, "el-Mansur" lakabıyla Memlük tahtına geçmişti. El-Mansur Nureddin Ali'nin naipliğini de önde gelen Memlük emirlerinden biri olan Kutuz üstlenmişti. Ancak Moğolların Bağdat'ı aldıktan sonra Abbasi Halifesi Müsta'sım Billâh'ı öldürüp Suriye üzerine yürümeleri yeni kurulmakta olan Memlük devleti için tehlike arz etti. el-Mansur Nureddin Ali'nin devlet işlerini idare edemeyecek kadar küçük ve Moğol tehdidine karşı duramayacak olmasından dolayı tahtan indirilerek 24 Zilkade 654'de¹⁸⁹ (12 Kasım 1259) "el-Melik el-Muzaffer" unvanıyla Kutuz, Memlük tahtına oturmuştu¹⁹⁰.

Memlük tahtına geçen Seyfeddin Kutuz, Aybek et-Türkmanî'nin Dımaşk'ta satın alıp Memlükleri arasına kattığı birisi olmasının yanında Harezm kökenli ve Harezmşahlar hanedanına mensup bir Memlük'tü. Onun annesi Celaledin Harezmşah'ın kız kardeşi, babası da amcazadesiydi. Seyfeddin Kutuz'un asıl adının Mahmud b. Mevdud (Memdud) olduğunu kendisi de dile getirmekteydi. Harezmşah

¹⁸⁸ Mansurî, *Tuhfetü'l-Mulûkiyye*, s.25-26; Özbek, *Sultan Baybars*, s. 15-18; Şeşen, *Selahaddin'den Baybars'a*, s. 243-245; Holt, *age.*, s.87; İ. Yiğit, *Memlükler*, s.25-26; Koprman, "Mısır Memlükleri", s. 102; aynı mlf., "Memlükler", s.447-448.

¹⁸⁹ Baybars Mansurî bu tarihi 4 Zilhicce olarak vermişti.

¹⁹⁰ Baybars Mansurî, *Tuhfetü'l-Mulûkiyye*, s. 34; Tağrıberdi, *en-Nücüm*, s. 32; Kesir, *en-Bidaye*, s. 382; İ. Yiğit, *Memlükler*, s. 28-29; Holt, *age.*, s. 89-90; Ali Aktan, "Sultan Kutuz ve Ayn Calut Zaferi", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S.10, s.190; Durmuş, *agt.*, s., 99; Koprman, "Mısır Memlükleri", s. 103; Hülya Karababa, *Memlük Sultanı Seyfeddin Kutuz'un Hayatı, Siyasi ve Askeri Kariyeri*, Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çankırı 2018, s.35-38.

ülkesi Moğollar tarafından istila edilince esir alınarak tacirler tarafından Dımaşk'a getirilerek satıldı¹⁹¹.

Seyfeddin Kutuz, tahta geçtikten kısa bir süre sonra (yaklaşık üç ay) Hülâgû Han tarafından, kendisine itaat etmesini aksi takdirde savaşıacaklarını ve kendisinden önce Moğollarla savaşan devletlerin akıbetleri ile kendi başarılarını anlatan bir tehdit mektubu gönderildi. Kutuz, hemen devlet adamı ve emirlerini toplayarak bir istişare yapmış, buradan çıkan karara göre, Moğollara teslim olmayarak savaşıcakları yönündeydi. Hülâgû Han'ın gönderdiği elçilere de idam kararı verilerek biri At Pazarında, biri Babü'z-Züveyle'de, biri Babü'n-Nasır'da, diğeri de Reydaniye'de önce asılıp sonra kafaları kesilerek halka teşhir edildi. Beşinci elçi ise daha çocuk yaşta olduğu için canı bağışlandı¹⁹². Seyfeddin Kutuz'un Moğol elçilerini öldürerek düşmandan korkmadıklarını ve bu şekilde hem ordunun hem de halkın moralini yüksek tutup cesaretlerini arttırmak için yaptığı söylenebilir. Çünkü Moğollar daha önce ele geçirmiş oldukları ülkelerde yaptıkları zulümlerle büyük bir korkuya sebep oldu. Bu korku da onların yenilmez olduğu inancını ortaya çıkardı. Kutuz böyle yaparak bu inancı ve korkuyu yıkmak istedi.

Seyfeddin Kutuz, vakit geçirmeden savaş hazırlıklarına başlamış ve ordunun masrafları için ilave vergiler koymuştu. Buna Mısırlılardan kişi başı bir dinar, mal mülk sahiplerinden birer aylık peşin vergi, bir yıllık zekâtları, ailelerinden miras kalan malların üçte birini, çarşı ve Pazar girişlerinden bir aylık vergiler alınmıştı. Bu şekilde toplanan paranın miktarı 600.000 dinar kadar olmuştu. Ayrıca ordusunu güçlendirecek bir karar daha vermişti. O da Aybek et-Türkmanî döneminde Suriye'ye kaçmak zorunda kalmış ve halen orada kalan Baybars ve Bahrî Memlüklerin Mısır'a dönmesine 22 Rebiülevvel 658 (8 Mart 1260)'de izin vermişti. Ordusunu bu şekilde daha da güçlendiren Seyfeddin Kutuz, Baybars'a Kalyob şehrini ikta olarak verip Moğolları yenmeleri dâhilinde Halep naipliğini vereceğini de vaat etmişti¹⁹³.

¹⁹¹ İ. Yiğit, *Memlükler*, s. 30; aynı mlf., "Kutuz", *DİA.*, C.26, Ankara 2002, s.500; Aktan, *agm.*, s. 187-188; Karababa, *agt.*, s.33-34.

¹⁹² Makdîsî, *Türklerin Faziletleri*, s.33-34; Kuşçu, *agm.*, s.368; Koprıman, "Memlükler", s. 452; Aktan, *agm.*, s.190-194; Durmuş, *agt.*, s. 15, 17-18; Karababa, *agt.*, s.39-41.

¹⁹³ Şeşen, *Baybars Devri*, s.14; aynı mlf., *Selahaddin'den Baybars'a*, s. 260; Özbek, *Sultan Baybars*, s. 25; Aktan, *agm.*, s. 193; Karababa, *agt.*, s.41.

Seyfeddin Kutuz ve Memlûk ordusu Kahire'den 15 Şaban 658 (26 Temmuz 1260)'de hareket ederek Salihîyye'ye doğru ilerledi. Salihîyye'ye vardıklarında Moğollarla savaşma konusunda tereddüt edenlere “*yıllardır devletin ekmeğini yiyorsunuz, ben savaşmaya gidiyorum, istemeyen dönsün, Müslümanların vebali geri dönenlerin boynunadır*” diyerek hem savaşmakta kararlı olduğunu hem de zafere olan inancını gösterdi. Baybars'ı da burada öncü kuvvetlerin başına tayin ederek gönderdi. Baybars, Gazze'ye vardığındaki Baydara komutasındaki Moğol birliğini püskürterek şehri ele geçirdi. Bu sıralarda Müslümanlar lehine olan bir olay oldu. O da Mengü Han ölmüş ve Hülâgû Han'da ordusunun büyük bir kısmını alarak geri döndü. Baydara'da Hülâgû Han'ın yerine bıraktığı Ketboğa'ya giderek Memlûk ordusunun geldiğini haber verdi. Sultan Kutuz, Moğollarla savaşırken arkalarından vurulmamak ve iki ateş arasında kalmamak için Haçlılar yani Frenklerle anlaşma yapıp onların tarafsız kalmalarını sağladı. Baybars Mansurî, Moğol ordusunun sayısını 12.000 kişi olarak verirken Memlûk ordusunun onlardan daha kalabalık olduğunu haber vermekteydi. Baybars öncü kuvvetlerle beraber Filistin'deki Nablus ile Beysan arasında bulunan Aynicâlût'a geldiklerinde Moğolların burada olduğunu Seyfeddin Kutuz'a bildirdi. 25 Ramazan 658 (3 Eylül 1260)'de Seyfeddin Kutuz'unda gelmesiyle şiddetli bir savaş başladı. Müslüman ordusunun sol kanadı bozulmaya başlayınca merkezde bulunan Sultan Kutuz oraya giderek bizzat kılıç kılıca muharebe yaptı. Baybars ile Seyfeddin Kutuz'un gayretiyle düşman bozguna uğramış ve geri çekilerek Beysan tarafında yeni bir savunma hattı oluşturmak istemişse de Baybars komutasındaki Bahrî Memlûkler tarafından bir kez daha bozguna uğratıldı. Kaçan Moğolların takip edilmesi için Baybars ve öncü kuvvetler görevlendirilmiş ve tekrar toplanıp saldırılarının önüne geçilerek Baydara komutasındaki çok az Moğol'un Fırat'ın doğusuna çekilmesi sağlandı¹⁹⁴.

¹⁹⁴ Tağrıberdi, *en-Nücüm*, s. 36-37; Kesir, *el-Bidaye*, s.388-389; Baybars Mansurî, *Tuhfetü'l-Mulûkiyye*, s. 35-36; Makdîsî, *Türk Memlûklerin Faziletleri*, s. 33-35; Şeşen, *Baybars Devri*, s. 17; aynı mlf., *Selahaddin'den Baybars'a*, s. 267-268; İ. Yiğit, *Memlûkler*, s. 36-38; aynı mlf., “Kutuz” *mad.*, s.500; Aktan, *agm.*, s. 195-196; Özbek, *Sultan Baybars*, s. 26-27; Karababa, *agt.*, s.42-44; Nuray Ergün, *Ayn Calut Savaşı ve Neticeleri*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1999, s. 41-49; Abdülkerim Özaydın, “Aynicâlût”, *DİA.*, C.4, İstanbul 1991, s.275-276.

Aynicâlût'da esir alınanlar arasında Moğol ordusunun komutanı Ketboğa, oğlu Kutlu Kımış, kardeşi Kabacık, eşi olmak üzere birçok önde gelen Moğol vardı. Ketboğa, Seyfeddin Kutuz'un önüne elleri bağlı şekilde getirilince tehditler savurmaktan geri durmayarak Hülâgû Han'ın ordusuyla geleceğini ve kendisinin intikamını alacağını söylemesi idam edilmekten kurtarmadı. İbn Kesîr ve Tağrîberdî'ye göre, Ketboğa'yı Emir Cemaleddin Akkuş eş-Şemsî öldürdü. Aynicâlût zaferinden sonra ordusuyla Dımaşk'a giren Seyfeddin Kutuz buradaki Moğol işgaline son verip halkın sevinç gösterileri arasında şehre girdi. Burada Emir Sencer el-Halebî (el- Emir Alemuddin Sencer el-Halebî el-Salihî)'yi Dımaşk, Halep'e de Musul hâkimi Bedreddin Lülü'nün Alaaddin Ali b. el-Melik er-Rahim'i naip atadıktan sonra Halep'e gitmeyerek Mısır'a dönmek için yola çıktı¹⁹⁵.

Seyfeddin Kutuz, Salihyye yakınlarındaki Kusayr mevkîine geldiğinde otağ kurmuş ve önünden geçen bir tavşanı avlamak için oradan ayrıldı. Halep naipliğini kendisine vermeyen Seyfeddin Kutuz'a kinli olan Baybars onu öldürüp yerine geçmek için planlar yapmaktaydı. Böylece aradığı fırsat ayağına gelen Baybars, Seyfeddin Balaban er-Reşidî, Seyfeddin Bahadurel-Muizzî, Bedreddin Bektut el-Çevgendar, Seyfeddin Baydoğan el-Ruknî, Alaeddin Anas el-İsfahanî, Seyfeddin Balaban el-Harûnî, Alaeddin Savn adlı arkadaşlarını yanına alıp Seyfeddin Kutuz'un peşinden gitti. Seyfeddin Kutuz, otağ'dan yeterince uzaklaştıktan sonra Baybars ve el-İsfahanî bir istekte bulunmak için yanına geldi. Baybars, Aynicâlût savaşında esir alınan bir Moğol kadınının kendisine verilmesini istedi. İsteği Kutuz tarafından kabul edilen Baybars, el öpmek için elini tuttuğunda suikast için harekete geçildi. Baybars elini tutunca Anas el-İsfahanî, Kutuz'un omzuna vurduğu kılıç darbesiyle yere düşürdü. Bedreddin el-Çevgendar, Kutuz'a kılıçla vurup Bahadır el-Muizzî'de ona ok atarak öldürdü (15 Zilkade 658/ 22 Ekim 1260). Baybars ve arkadaşları Seyfeddin Kutuz'u gömdükten sonra otağa giderek Atabeğ Fariseddin Aktay'a durumu anlattı. Atabeğ Fariseddin Aktay, onu kimin öldürdüğünü sorduğunda Baybars'ında "ben öldürdüm"

¹⁹⁵ Tağrîberdî, *en-Nücûm*, s. 37-39; Kesîr, *el-Bidaye*, s.389-391; Baybars Mansurî, *Tuhfetü'l-Mulûkiyye*, s.36-37; Makdisî, *Türk Memlûklerin Faziletleri*, s.35; Şeşen, *Selahaddin'den Baybars'a*, s. 268-270; aynı mlf., *Baybars Devri*, s.17-18; İ.Yiğit, *Memlûkler*, s.38; aynı mlf., "Kutuz" *mad.*, s.500; Özbek, *Sultan Baybars*, 26-27; Özaydın, "Aynicâlût" *mad.*, 275-276. Aktan, *agm.*, s., 196-197; Kuşçu, *agm.*, s.370; Tomar, *agt.*, s. 110; Durmuş, *agt.*, s.19.

diye cevap vermesi üzerine Atabeğ’de ona “*Sultanı öldüren Sultan olur*” deyip onu sultanlık makamına oturttu. Önce kendi biat etmiş ardından diğer emirlerinde biat etmesini sağladı. Fariseddin Aktay, Kahire’deki sultanların ikametgâhı olan Kalatü’l-Cebel’de tahta oturmadığı sürece henüz tam sultan olmadığını söyleyince hemen yola çıktı. Seyfeddin Kutuz için süslenen cadde ve sokaklardan geçerek Kalatü’l-Cebel’e ulaştı. Burada Baybars’ı Seyfeddin Kutuz’un Naibü’s-Saltanat olarak bıraktığı İzzeddin Aydemir Hillî (Hallî) karşıladı. Durumu öğrenen İzzeddin Aydemir Hillî biat ettikten sonra tahta oturmasını sağladı. Böylece 19 Zilkade 658 (26 Ekim 1260)’de resmen Memlük Sultanı oldu. Baybars tahta oturduktan sonra “*el-Melikü’l-Kâhir*” lakabını aldı. Ancak Vezir Zeynüddin Yakup b. Zübeyr’in bu lakabı alanlara uğursuzluk getirdiğini belirtmesi üzerine “*Melik ez-Zahir*” olarak değiştirdi. Baybars, bundan sonra şehirde “*Kutuz’a rahmet okuyun Baybars’a dua edin*” diye ilan ettirerek yeni hükümdarın kendisi olduğunu duyurdu. Halktan gelebilecek tepkilerin önüne geçmek içinde Seyfeddin Kutuz’un Moğollarla savaşmak için koydurmuş olduğu vergileri kaldırtmış, halka para saçıp af ilan ederek hapisteki mahkûmları serbest bıraktı¹⁹⁶.

A. Sultan Baybars’ın Kahire’de Abbasi Halifeliği’ni Tekrardan Tesis Etmesi

Şubat 1258’de Bağdat Moğollar tarafından ele geçirilip yağmalandıktan sonra son Abbasi Halifesi Müsta’sım Billâh başta olmak üzere Abbasi Hanedanlığının nerdeyse tamamı öldürüldü. Müsta’sım Bilâh’ın amcalarından ve Halife ez-Zâhir’in oğullarından Ebu’l-Kasım Ahmet, Moğollar şehre girdiğinde hapiste olduğundan dolayı katliamdan kurtuldu. Moğolların hapishaneleri boşaltmasıyla özgürlüğüne kavuşarak şehirden kaçma fırsatı buldu. Bağdat’tan kaçan Ebu’l-Ahmed Dımaşk’a giderek orada bulunan Benû Muhenna Araplarının yanına sığındı. Baybars Memlük tahtına geçince Dımaşk Naibi Emir Alaaddin Tayberis el-Vezizî ile beraber yazdığı

¹⁹⁶ Tağrıberdi, *en-Nücüm*, s. 39-44; Kesir, *el-Bidaye*, s.392-293; Baybars Mansurî, *Tuhfetü’l-Mulûkiyye*, s.37-39; Makdisî, *Türk Memlüklerin Faziletleri*, s.35-37; Şeşen, *Baybars Devri*, s. 22-25; Özbek, *Sultan Baybars*, s. 26-30; İ. Yiğit, *Memlükler*, s. 39-41; aynı mlf., “Kutuz” *mad.*, s.500; Holt, *age.*, s. 90-91; Koprıman, “Mısır Memlükler”, s. 103-105; aynı mlf., “Memlükler”, s.456-458; Aktan, *agm.*, s.197-199; Tomar, *agt.*, s.110-111; Durmuş, *agt.*, s.19-20; Durmaz, *agt.*, s.8-9; Karababa, *agt.*, s.43-44; Ergün, *agt.*, s. 52-54.

mektupla yanına gelmek istediğini ilettili. Bu habere çok sevinen Sultan Baybars hemen onu Kahire'ye davet etti¹⁹⁷.

8 Recep 659 (9 Haziran 1261)'de Ebu'l Ahmed Kahire'ye ulaştığında Memlük Sultanı Baybars onu şehrin dışında karşıladı. Sultan Baybars'ın yanında vezir Bahaeddin b. Hınna, Tacüddin b. Bent el-Azz gibi şehir ayanları ve eşrafının yanında Müslüman halk ile Hıristiyan ve Yahudiler kendi kutsal kitaplarını sallayarak Ebu'l-Ahmet'i karşıladı. İbn Kesîr ve Tağrîberdî'ye göre, çok gösterişli ve şaşalı bir karşılama töreniyle Ebu'l-Ahmed ve beraberindekiler zafer kapısından şehre girdi. Ebu'l-Ahmed'in Kahire'ye gelişinden 5 gün sonra Recep ayının 13. günü baş kadı Tacüddin b. Bent nesebini tespit edip onayladıktan sonra yeni halifeye önce kendisi sonra sırasıyla Sultan Baybars, veziri ve diğer devlet adamları biat etti. Ebu'l-Ahmed, kardeşi Müstansır'ın da lakabı olan "Ebu'l-Kasım Müstansır Billâh" lakabını alarak halife ilan edildi. Ebu'l-Ahmed b. Ebul Kasım Müstansır Billâh 38. Abbasi Halifesi oldu¹⁹⁸.

Yeni Abbasi Halifesi Ebu'l-Ahmet Müstansır Billah'da Sultan Baybars'a Mısır ve Suriye'nin yönetimini verdi. Sultan Baybars'ın beline kılıç bağlayıp Abbasi Halifeliği'nin rengi olan siyah bir hilat giydirerek hükümdarlığını meşrulaştırdı. Buna ek olarak Suriye, Irak, Diyarbakır ve Fırat'ın geçtiği toprakları fethetme ve oralarında yönetme yetkisini verdi. Ayrıca halife, Sultan Baybars'a bütün İslâm âlemini yönetme ve liderlik yapma yetkisini de vererek hem İslâm dünyasının lideri hem de halifenin vekilli oldu. Halife Ebu'l-Ahmet Müstansır Billah, Baybars'a "Kasımü'l-emirü'l-Mü'minin" unvanı da vermiş, bu da yeniden ihdas edilen halifeliğin dünyevî ve siyasi yetkilerinin elinden alındığını göstermekteydi. Halife Ebu'l-Ahmed b. Müstansır

¹⁹⁷ Tağrîberdî, *en-Nücüm*, s. 46; Kesîr, *el-Bidaye*, s.404; Baybars Mansurî, *Tuhfetü'l-Mulûkiyye*, s.40; Şeşen, *Baybars Devri*, s. 34; M. Çağatay Uluçay, *İlk Müslüman Türk Devleti*, İstanbul 1977, s.128; Philip K. Hitti, *Kültürel İslam Tarihi*, çev. Salih Tuğ, İstanbul 1980, s. 1094; Steven Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, C.3, çev. Fikret İşıltan Ankara 2008, s.269; Andre Clot, *Kölelerin İmparatorluğu Memlüklerin Mısır'ı (1250-1517)*, çev. Turhan Ilgaz, İstanbul 2005, s. 39; Süleyman Özbek, "El-Melikü'z-Zahir Rüknu'd-Din Baybars Zamanı Memlük Devletinin Dini Siyaseti", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C.9, s.292-293; Samira Kortantamer, "Memlüklerde Devlet Yönetimi ve Bürokrasi", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C.11, s. 29; Şehabettin Tekindağ, "Memlük Sultanları Tarihine Toplu Bir Bakış", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, S.25, s. 10; Koçak, *agm.*, s., 1102-1103; Murad Mustafa Akın, *Memlük Devletinde Abbasi Halifeleri*", Ankara Üniversitesi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2018, s. 56.

¹⁹⁸ Tağrîberdî, *aynı yer*; Kesîr, *aynı yer*; Baybars Mansurî, *aynı yer*; Clot, *age.*, s. 39-40; Şeşen, *Baybars Devri*, s. 34; Özbek, *agm.*, s. 293; Holt, *age.*, s. 95; Tekindağ, *agm.*, s. 10; Akın, *agt.*, s. 57.

Billâh tüm bunları bir berata yazıp düzenlenen törende okuduktan sonra Sultan Baybars'a verdi. Sultan Baybars'da bu beratla beraber merasim alayı düzenleyerek şehirde dolaştı. Ayrıca halifeninde isminin hutbelerde okunmasını, paralara da isminin yazılmasını emretti¹⁹⁹.

Sultan Baybars'ın Abbasi Halifeliği'ni tekrar kurmasıyla ilgili olarak bir Arap şairi olan İbni İlyas şunları yazmıştır:

“Ey Türk aslanı ve ey onların desteği!

Ey korku ve endişeden sonra intikam alıcı!

Azginları bozguna uğrattın, bizi selamete çıkardın

Fırat'ı geçtin hilafete ulaştın”²⁰⁰

Yeni Abbasi Halifesi Ebü'l-Ahmed b. Müstansır Billâh, Kahire'de fazla kalmayarak kısa zaman sonra Bağdat'ı Moğollardan geri almak için Sultan Baybars'tan izin ve yardım istedikten sonra beraber Dımaşk'a kadar gitti. Sultan Baybars buradan sonra Süleyman Özbek'e göre 300 kişilik, Andre Clot'a göre Bedevi ve Türkmenlerden kurulu 3.000 kişilik bir askeri birlik verdikten sonra Kahire'ye geri döndü. Halife Ebü'l-Ahmed b. Müstansır Billâh ise 19 Ekim 1261'de Dımaşk'tan ayrılarak Bağdat'a doğru hareket etti. Yolda kendisine Hama hâkimi İzzeddin Aytekin'in gönderdiği 30 kişilik süvari birliği ve kendisi gibi Bağdat'ta Moğol katliamından kurtulan Abbasi ailesinden el-Hâkim Biemrillah Ebu'l-Ahmed 700 kişiyle katıldı. İbn Tağrıberdî'ye göre, Hâkim Biemrillah Ebü'l-Abbas'ı Halep'te bulunan Baranlı Emir Akkuş b. Abdullah gönderdi. Bağdat'taki Moğol birliğinin komutanı Kara Boğa ve Şahne Bahadır Ali el-Harezmi (Havarizmi) Kahire'de ilan edilen yeni Abbasi Halifesi'nin üzerine geldiğini duyunca hemen harekete geçerek Hit civarında 28 Aralık 1261 (Muharrem 660)'de pusuya düşürdü. Burada halife başta olmak üzere hilafet ordusunun nerdeyse tamamı öldürüldü. Bu askeri hezimetten kurtulmayı başaran Hâkim Bimrillah Ebu'l-Ahmed, Kahire'ye Sultan Baybars'ın

¹⁹⁹ Tağrıberdî, *en-Nücûm*, s. 46; Kesîr, *el-Bidaye*, s.405-406; Baybars Mansurî, *Tuhfetü'l-Mulûkiyye*, s.407; Makdisî, *Türk Memlûklerin Faziletleri*, s.35;Clot, *age.*, s. 39-40; Hitti, *age.*, s. 109; Holt, *age.*, s. S.95; Runciman, *age.*, s.269; Kamuran Gürun, *Türkler ve Türk Devletleri Tarihi*, İstanbul 1986, s.436; Kontantamer, *agm.*, s. 29; Özbek, *agm.*, s. 293; Akın, *agt.*, s. 57-59.

²⁰⁰ Koçak, *agm.*, s.1103.

yanına gitti. Bunu duyan Sultan Baybars 19 Ocak 1262’de şehir dışında Hâkim Biemrillah Ebu’l-Ahmed’i karşılamış ve 22 Kasım 1262’de nesebi tespit edildikten sonra 22 Kasım 1262’de “*Hâkim b. Emrillah*” adıyla halife ilan edildikten sonra biat edildi. İbn Tağrıberdî’ye göre, Sultan Baybars yeni halifeyi Kahire’deki el-Kebş sarayına yerleştirerek bir miktar para ile hassa askeri verdi. Burada zorunlu ikamet etmesini ve dolayısıyla Kahire’den çıkmamasını sağladı²⁰¹.

Ebü’l-Abbas Hâkim biemrillah’dan sonra halifeler, halifelik yetkisi olmayıp sadece adı olan bir konumdaydı. Paraların üzerine isimlerinin yazılması, Suriye ile Mısır’daki hutbelerde adlarının okunması, yeni sultanın cülüs töreninde bulunup sultanlığını onaylamaktan başka bir görevi olmayan konumda yer aldı²⁰².

III. Berke Han-Sultan Baybars İlişkisi

A. Berke Han’ın Hülâgû Han ile Mücadelesi ve Sultan Baybars ile İttifakın Başlaması

Berke Han ile Sultan Baybars arasındaki ilişkilerin başlamasındaki en önemli etkenlerden biri Hülâgû Han ile Berke Han’ın mücadelesiydi. Çünkü İlhanlı hükümdarı Hülâgû Han, hem Berke Han ile hem de Memlük Sultanı Baybars ile mücadele etmekteydi. Yani Altın Orda ve Memlüklerin düşmanları ortaktı. Berke Han, Altın Orda tahtına geçtikten kısa süre sonra akrabası Hülâgû Han ile savaşmasının sebeplerini şu şekilde sıralayabiliriz:

Büyük Han Mengü öldükten sonra Hülâgû Han, Kubilay’ı desteklerken Berke Han’da Arık Böge’yi desteklemişti. Bu hanlık mücadelesini Hülâgû Han’ın desteklediği Kubilay kazanmıştı. Berke Han’ın Arık Böge’yi desteklemesinin sebebini Bertold Spuler, göçebe hayatından dolayı olduğunu söylerken Hülâgû Han’ın da Kubilay’ı desteklemesinin sebebini ikisinin de eskiden beri aralarındaki dostluk ve eski medeniyet bölgelerini yönetmesini göstermişti²⁰³.

²⁰¹ Baybars Mansurî, *Tuhfetü’l-Mülûkiyye*, s. 41-43; Kesîr, *el-Bidaye*, s. 406-409; Tağrıberdî, *en-Nücûm*, s. 47-49; Clot, *age.*, s. 40; Hitti, *age.*, s. 1095; Holt, *age.*, s. 95; Gürün, *age.*, s.436; Özbek, *agm.*, s. 293-296; Koçak, *agm.*, s. 1103; Akın, *agt.*, s. 59-65.

²⁰² Şeşen, *Baybars Devri*, s. 35-36.

²⁰³ Önder Güler- Aydın Çelik, “Altın Ordu İmparatorluğu”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, S. 188, İstanbul 2010, s.142; Yuvalı, *İlhanlılar*, s. 97; Kamalov, *Kafkasya Politikası*, s. 40; Spuler, *age.*, s. 72.

İlhanlılar ile Altın Orda Hanlığı arasındaki sınırların tam olarak belli olmaması iki taraf arasındaki husumetin bir diğer nedeniydi. Mengü Han, *Büyük Han* olduktan sonra verdiği yarlık ile Kafkasya, Tebriz, Meraga gibi yerlerin vergilerini Altın Orda Hanlığı'nın toplayıp bölgede asker bulundurmasından Hülâgû Han pek hoşnut değildi. Ona göre Altın Orda Hanlığı ile aralarındaki sınır Kafkas Dağları ve Derbent geçiydi. Bu yüzden kurduğu devletin başkenti olarak Tebriz şehrini seçti. Berke Han ise İran ve Bağdat'ın fethinde göndermiş oldukları Altın Orda askerlerine karşılık bu bölgenin kendisine verilmesini istedi²⁰⁴.

Hülâgû Han Cengiz yasasına göre, fethettiği topraklardan aldığı ganimetin Batu Han ve Berke Han'ın hissesine düşen kısmını göndermedi. Yani Cengiz yasasına göre batıda fethedilen topraklardan alınan ganimetin üçte birini Büyük Han, üçte birini Batu Han, üçte birisini de kendisi alacaktı. Hülâgû Han, İran ve Irak fetihlerinden sağladığı gelirin üçte birini Berke Han'a göndermedi²⁰⁵.

Hülâgû Han, Müslüman ülkelerini işgal edip katliamlar yapması, Batu Han zamanında İlhanlı ordusunda görev yapan Altın Orda şehzadelerinin şüpheli bir şekilde ölümleri, Hemedan başta olmak üzere İran'da bulunan Altın Orda tacir ve memurlarından 700 kişinin Berke Han taraftarı diye öldürülmesi diğer savaş sebepleri²⁰⁶.

Berke Han ile İlhanlı hükümdarı Hülâgû Han arasındaki en önemli savaş sebeplerinden biri de Memlük Sultanı Baybars'ın Berke Hanı, Hülâgû Han'a karşı kışkırtmasıydı. Sultan Baybars yazdığı mektuplarda Müslümanların kâfirlerle cihat

²⁰⁴ Yakubovski, *age.*, s. 40; Kamalov, *Kafkasya politikası*, s.41; Kafalı, *Altın Orda Hanlığı*, s. 56; Çelik-Güler, *agm.*, s. 4-5; Ayşe Beyza Büyükçınar, “Güney Kafkasya Üzerindeki Berke-Hülâgû Mücadelesi” *Bakı Avrasya Üniversitesi Elmi Nezeri Journal Civilizasiya*, C.7, S.4, s.108; Khelejani, *İlhanlı-Altınordu*, a. 42.

²⁰⁵ Vasılı, *Müferricü'l-Kurup*, W. De Tiesenhausen, *Altın Ordu Tarihine Ait Kaynaklar*, çev. İsmail Hakkı İzmirli, İstanbul 1941, s. 151; Abdülkadir Yuvalı, “XIII. Yüzyılda Önasyadaki Siyasi Bloklama”, *Türk Kültürü*, S. 262, Ankara 1985, s. 115; aynı mlf., *İlhanlılar*, s. 96; Büyükçınar, *agm.*, s.108.

²⁰⁶ Fazlullâh, *Camiü't-Tevarih*, s. 60; Yuvalı, *İlhanlılar*, s.96; Kamalov, *Kafkasya Politikası*, s. 49-51; Yakubovski, *age.*, s. 41; Khelejani, *agt.*, s.106-107; Büyükçınar, *agm.*, s.108; Güler, *agt.*, s. 104; Enver Konukçu, “Berke Han”, *DİA.*, C.5, İstanbul 1992, s. 506.

etmesi gerektiğini ve bunun da dinî bir vecibe olduğunu söyleyerek mücadeleye teşvik etti²⁰⁷. Bu konuyla ilgili aşağıda ayrıntılı bilgi vereceğiz.

Tüm bu sebeplerden dolayı iki taraf birbiriyle savaşmak için hazırlıklara başladı. Berke Han, Altın Orda içindeki kavimlerden 30.000 kişilik bir ordu hazırlayıp Yegeni Nogay komutasında İlhanlılar üzerine gönderdi. Nogay'ın ordusu Derbent'i geçerek Şirvan civarında ordugâh kurdu. Bunu duyan Hülâgû Han'da İlhanlı yaylağı olan Aladağ'dan ordusunu toplayıp hareket etti. İbn Vasılı, Berke Han'ın gönderdiği elçiyi Hülâgû Han'ın kafasını keserek öldürdükten sonra ordusuyla hareket ettiğini bildirmekteydi. İki taraf arasında ilk çarpışma Aralık 1262'de oldu. Bu çarpışmalarda hem Nogay'ın komutasındaki askerî birlik Derbent yakınlarında hem de Berke Han'ın komutasındaki birlik Kür Irmağı kuzeyinde İlhanlı ordusuyla yaptığı savaşta ağır bir yenilgi alarak çekilmek zorunda kaldı. Bu sonuçla Altın Orda askerleri kuzeye doğru çekilmek zorunda kaldı. İlhanlı hükümdarı Hülâgû Han, Elken Noyan, Tudaun Bahadır, Batu Noyan, Seldjiday, Çagan, Bulargu, Doguz gibi önde gelen komutanlarına Berke Han'ın ordusundan geri kalanları takip etme görevi verdi. Terek Nehri'ni geçen İlhanlı ordusu Altın Orda arazisinde ilerlemeye başladı. Buralarda koyun, at, inek başta olmak üzere birçok ganimet ele geçirip burada zafer kazandıklarını sanarak eğlence düzenledi. Bunu haber alan Berke Han, hemen ülkesinde seferberlik ilan ederek topladığı orduyla zafer kazandığını sanan İlhanlı ordusuna saldırdı. Ocak 1263'de meydana gelen bu savaşta nehri geçen İlhanlı askerleri öldürüldükten sonra Abaka komutasındaki düşman ordusu Terek Nehri'ni geçerken buzların kırılması sonucu birçoğu ya Altın Orda askerleri tarafından ya da su da donarak öldü. Hülâgû Han çok az bir askerle Nisan 1263'de Tebriz'e dönebildi. Hülâgû Han ve İlhanlıların Aynicâlût savaşından sonra aldığı bu ağır yenilgi *Derbent* ya da *Demirkapı* savaşı olarak kayıtlara geçti. Savaş alanında İlhanlı askerlerinin ölümlerini gören Berke Han “Allah Hülâgû'yü cezalandırsın! Moğolları Moğollara karşı kıskırttı. Eğer aramızda savaş olmasaydı Moğollar tüm dünyayı fethederdi”

²⁰⁷ Kafalı, *Altınorda Hanlığı*, s. 57; Ömer Subaşı, *Gürcü Moğol İlişkisi Güney Kafkasya 1220-1346*, İstanbul 2015, s. 10; Güler, *agt.*, s.103; V.V. Barthold, “Berke”, *İ.A.*, C.2, İstanbul 1979, s. 554.

diyerek haklılığını ortaya koymaya çalıştı. İbn Kesîr'de Berke Han'ın Cengiz yasasına uymadığı için savaştığını bildirmekteydi²⁰⁸.

Derbent savaşı, Aynicâlût savaşından iki sene sonra yapılmasından dolayı İlhanlı ordusunun Memlükler'den intikam olarak Mısır'ın istila edilmesini önlemişti. Ayrıca İlhanlı ordusunun büyük bir kısmının bu savaşta imha edilmesi hem Memlükler'i rahatlatmış hem de İlhanlı ordusunun daha da güç kaybetmesini sağlamıştı. Eğer Berke Han bu savaşı kaybetseymiş hem İlhanlı ordusunun Aynicâlût savaşında kaybettikleri moral ve itibarlarını geri kazanacaklar hem de büyük bir orduyla Memlüklerin üzerlerine gitme fırsatı bulacaklardı.

B. Sultan Baybars'ın Berke Han'a ilk Mektubu Göndermesi

Memlük Sultanı Baybars, Hülâgû Han'a karşı mücadele eden Berke Han'ın Müslüman olduğunu duyması üzerine ona bir mektup göndererek onu İlhanlı hükümdarına karşı kışkırtmıştı. Bu mektubun gönderilme tarihi olarak Rükneddin Baybars 659 (1260-1261), İbni Abdüzzahir 660 (1261-1262) Nüveyri 661 (1262-1263), Barthold ise ilk giden eçilik heyetinin tarihini 660 (26 Teşrinisani1261- 14 Teşrinisani 1262) olarak vermişti. Buna göre muhtemelen Sultan Baybars tahta geçtiği sıralarda Berke Han'ın Müslüman olduğunu öğrenip mektup göndermeye karar vermişti. Memlük Sultanı Baybars, Alanlı tacirler vasıtasıyla bir mektup göndererek onu ortak düşmanları Hülâgû Han'a karşı kışkırtmış ve onunla savaşmanın cihat olduğunu, cihadında tüm Müslümanlara vacib olduğunu bildirmişti. Alanlı tacirler vasıtasıyla göndermesinin sebebi Berke Han'ın ne cevap vereceğinin tam olarak tahmin edilememesinden dolayı resmi bir elçilik heyetiyle gönderilmemişti. Bu şekilde hem iş resmiyete dökülmemiş hem de olumsuz cevap alınırca Sultan Baybars'ın gururu kırılmadığı için devletlerarası bir sorun olmayacaktı. İbn Abdüzzahir'e göre, Sultan Baybars'ın gönderdiği mektupta, Berke Han'ı Hülâgû Han'a karşı kışkırtmış ve kâfir Moğollarla cihad etmenin dini bir görev olduğunu bildirmişti. Ayrıca Hülâgû Han'ın akrabası olmasından dolayı cihad konusunda tereddüt etmemesi gerektiğini, çünkü Hz. Peygamberinde akrabaları ile cihad ettiğini

²⁰⁸ Nüveyrî, *Nihayetü'l-Ereb*, s. 250-251; Vasılı, *Müferricü'l-Kulup*, s. 150-154; Fahreddin, *Kazan Hanları*, s.43; Kamalov, "*Altın Ordu Devleti*", s. 585-586; aynı mlf., *Kafkasya Politikası*, s.57-60; Yuvalı, *İlhanlılar*, 97-100; Mustafa Akkuş, *agm.*, s. 6-7; Kafalı, *Altınordu Hanlığı*, s.57-59; Ömer Subaşı, *age.*, s. 105-108; Büyükçınar, *agm.*, s.109-110; Durmuş, *agt.*, s. 37-39; Derin, *agt.*, s.240-242.

de dile getirmişti. Sultan Baybars göndermiş olduğu mektubunda Hülâgû Han'ın karısının dini olan Hıristiyanlığı ön planda tuttuğunu ve Müslüman yurtlarında bu dini koruduğunu da söylemişti²⁰⁹. Bu mektubun benzerini Rükneddin Baybars'da eserinde vermişti²¹⁰.

C. Berke Han'ın Sultan Baybars'a Gönderdiği İlk Mektup

Sultan Baybars'ın gönderdiği mektubun üzerinden fazla zaman geçmeden bir mektupta Berke Han göndermişti. Bu mektubun geliş tarihini Rükneddin Baybars 661 (1262-1263), Baybars Mansurî 662 (1263-1264), İbn Kesîr 661 (1262-1263), Zehebî ve İbn Mufaddal 661 Recep olarak vermişti. Modern araştırmacılar ise elçilerin Kahire'ye ulaşma tarihi olarak Mayıs 1263 olduğunu belirtmektedir. Berke Han'ın gönderdiği bu elçilik heyetinde Kadıoğlu Emir Celaleddin ve Şeyh Nureddin elçi olarak bulunmuştu. İbn Mufaddal, İzzeddin Türkmanî adında bir denizcinin de elçilik heyetinde olduğunu yazmıştı. Sultan Baybars bu elçilik heyetini Kerek seferi dönüşünde kabul etmişti. Berke Han, göndermiş olduğu mektubunda kendisinin Müslüman olduğunu, ailesinden de birçok kişinin Müslümanlığı seçtiğini bildirmişti. Berke Han, Hülâgû Han ile Cengiz yasasına uymaması, zalimce insan öldürmesi ve İslâm beldelerini tekrar kurtarıp Müslümanların intikamını almak için kardeşleriyle beraber savaştığını yazmıştı. Ayrıca Berke Han bu mektubunda Memlük Sultanı Baybars'tan Türkiye Selçuklu Sultanı II. İzzeddin Keykavus'a askerî olarak yardım etmesini de istemişti²¹¹.

Berke Han'ın gönderdiği mektupla ilgili bilgi veren bir diğer önemli kaynak Rükneddin Baybars'ın *Baybars Tarihi* adlı eseridir. Rükneddin Baybars'ın verdiği

²⁰⁹ Abdüzzahir, *Siretülmelik*, s.111.

²¹⁰ Abdüzzahir, aynı yer; Vasılı, *Müferricü'l-kurub*, s. 151; Rükneddin Baybars, *Baybars Tarihi*, s.159; Nüveyrî, *Nihayetü'l-İreb*, s. 251-252; Kesîr, *el-Bidaye*, s.416; Yuvalı, *İlhanlılar*, s.97; aynı mlf, "XIII. Yüzyılda Önasya'daki Siyasi Bloklaşma", *Türk Kültürü*, S.262, Ankara 1985, s.115-116; Mustafa Özsaray, *Çerkeslerin İslamlaşması*, İstanbul 2012, s.155; Özbek, *Sultan Baybars*, s.80-81; Fatma Akkuş Yiğit, "İktidar ve İzdivaç: Memlük-Altın Orda-İlhanlı Üçgeninde Siyasi Evlilikler", *Karadeniz Araştırmaları*, S.49, s.105; Mustafa Akkuş, *agm.*, s.7; İlyas Kamalov, "Altın Orda-Bizans Münasebetleri (1261-1453)", *Balkan, Kafkas, Doğu Avrupa ve Anadolu İncelemeleri Dergisi*, C.I / S.4, Çorum 2005, s.5-6; Özbek, *agm.*, s.297-298; Çalık, *agt.*, s. 44; Barthold, "Berke", *mad.*, s.554.

²¹¹ Abdüzzahir, *Siretü'l-Melik*, s.123, Mufaddal, *Nehcü's-sedid*, s.325; Rükneddin Baybars, *Baybars Tarihi*, s.161, 230-232; Zehebî, *Tarihü'l-İslâm*, W. De Tiesenhausen, *Altın Ordu Tarihine Ait Kaynaklar*, çev. İsmail Hakkı İzmirli, İstanbul 1941, s.351-353; Nüveyrî, *Nihayetü'l-İreb*, s.251-252; İbn Kesîr, *en-Bidaye*, s.416, Baybars Mansurî, *Tuhfetü'l-Mülukiyye*, s.44; Kafalı, *Altınordu Hanlığı*, s. 57; Özsaray, *age.*, s. 156-157; Yuvalı, *İlhanlılar*, s. 97-98; aynı mlf., "Siyasi Bloklaşma", s. 116; F. A. Yiğit, *agm.*, s. 105-106; Kanat, *agt.*, s. 35-36.

mektuba göre, Berke Han kendisinin Müslüman olduğunu, Hülâgû Han ile kâfir olduğundan cihad için savaştığını ve bu savaşı anlatması için Gazi İbn Şehabı göndermişti. Ayrıca Berke Han bu mektubunda şu kişilerinde Müslüman olduğunu Memlûk Sultanı Baybars'a bildirmişti: “*Büyük küçük kardeşlerimiz oğulları, kızları, Budakiir evladı da bütün hadem ve haşem (Hadem= Temizlikçi, Haşem= hizmetçi) ve evlatlarıyla Müslüman oldular. Pulatkükacur, Yisünoğay ve memleketlerinde olanlarıyla, Kudago, Karaçar, Tenuşukbuğa, Şıramun, Bozbakü, Mengkadar bütün askerleriyle köyleriyle Bek kadar, Baynal, Dokuz Oğul, Kutluktemir, Acı bütün oğul ve kızlarıyla, Durbay, Horasan'a gönderilen on bin askeriyle, Baynal Noyan, Aykoko gibi Baycu'nun maiyetindekilerin hepsi İslam'a girdiler*”. Berke Han, Memlûk elçileriyle beraber Arboğa, Örtemir ve Önamas adlarında ulak ve elçi göndermiş ve Abbasi Halifeliği'ni tekrar kurduğu için de Sultan Baybars'a teşekkür etmişti. Rükneddin Baybars bu mektubu götürüp geri getiren kişi olarak Türk Emir Seyfeddin Kuşerbek ile Fakih Mecdeddin Ruzraverî 'nin olduğunu bildirmişti²¹².

Berke Han'ın ailesinden ve devletin yöneticilerinden birçok kişinin Müslüman olduğunu bildirmesi Altın Orda Hanlığı'nın nerdeyse bir İslâm Devleti olduğunu göstermiştir. Yine bu mektupta Berke Han'ın ortak düşmanları Hülâgû Han'a karşı kazandıkları Derbent savaşını haber vermişti. Berke Han, savaşa katılan Gazi İbn Şehab'ı göndererek hem savaşın önemini ve büyüklüğünü anlatsın hem de Altın Orda askerlerinin kahraman olduğunu, İlhanlı ordusunun sanıldığı kadar güçlü olmadığını bizzat savaş gazisinden duymasını istemişti.

Sultan Baybars, bu elçilik heyetini çok iyi karşılamış ve Berke Han'ın gönderdiği bu mektubu iki kere okutmuştu. Mektubun ilk okunması Cebel kalesindeki Divanhane-i Hümayunda Memlûk devlet adamları ve ümerasının huzurunda diğeri de büyük hümayunda halifenin huzurundaydı. Burada elçilerin halifeye biat etmesinden sonra Cuma hutbesi okunmuştu. Kahire'de elçilerin işleri bittikten sonra dönüş için yapılan hazırlıklarla bizzat Sultan Baybars ilgilenmişti. Onlara ihtiyaçları olan

²¹² Rükneddin Baybars, *Baybars Tarihi*, s. 161-162; Kesîr, *el-Bidaye*, s. 421; Özсарay, *age.*, s. 157-158; Yuvalı, *İlhanlılar*, s. 97.

yiyeceklerini verdikten sonra gemilerine bindirerek 661 Muharrem'inde (1262) bizzat yolcu etmişti²¹³.

Memlük Sultanı Baybars, Berke Han'ın elçileriyle beraber bir elçilik heyeti daha gönderdi. İbn Abdüzzahir'e göre, gönderilen elçiler Fakih Mecdettin ve Emir Seyfeddin Kuşerbeği ile birlikte kendisine sığınan iki tane Vafidi'ydi²¹⁴. Sultan Baybars bu mektubunda halifenin Hz. Muhammed'e dayanan nesebini gönderip biat edilmesini istedi. İbn Abdüzzahir'e göre, bu heyet Bizans üzerinden Altın Orda ülkesine deniz yoluyla gitti. Ancak yolda Fakih Meceddin hastalıktan ölmüş ve Şeyh Nureddin Ali ile Emir Kuşerbek birlikte Altın Orda ülkesine ulaşmıştı²¹⁵.

Memlük Sultan Baybars, Berke Han'la olan ilişkisine çok önem vermişti. Sultan Baybars, iki tarafın Müslüman olmasından ötürü ilişkilerini İslâm'a bağlamış ve Kahire'de ki halifeyide değerlendirmişti. Ayrıca Berke Han'ı halifeye biat ettirerek kendisine bağlı olan halifenin otoritesinden yararlanmak suretiyle onu da dolaylı olarak kendisine bağlamış ve İslâm dünyasına liderlik yaptığını göstermek istemişti.

1. Berke Han'ın Kahire'deki Abbasi Halifesi İle İlişkisi

Berke Han'ın elçileri Kahire'ye varınca Sultan Baybars'ın yanında Abbasi Halifesi el-Hâkim Biemrillah'ı da ziyaret etti. İbn Abdüzzahir, Altın Orda elçilerinin Abbasi Halifesi el-Hâkim Biemrillah Ebul-Abbas'a biat etmelerini şu şekilde anlatmaktadır: *“661 (1262) senesi muharreminin ikinci Perşembe günü Sultan umumi bir meclis açtı. Bu mecliste bütün kalk, Irak'tan gelen Tatar Heyeti (Vafidiler) ve Berke Han'a gidecek Sultan'ın elçileri toplanmışlardır. İmam Hâkim Biemrillah'da hazır bulunmuştu. Baş kadı Taceddin halifenin nesebini okuduktan sonra Sultan, beyler ve bütün halk ile birlikte Irak'tan gelen Tatar askerler ile Berke'ye gidecek olanlar halifeye tekrar biat etmişlerdi. Bu kutlu biat tamamlanınca Berke Han'a elçilerin gönderilmesine dair söz açılmıştı. Sonra halifenin huzurunda ikinci defa mektup okundu. İkinci Cuma günü halk toplandı. Berke Han'a gidecek olan elçilerde hazır bulundu. Halife hutbeyi okudu, halka Cuma namazı kıldırdı. Bir sonraki gece Berke*

²¹³ Abdüzzahir, *Siretü'l-Melik*, s. 115-116.

²¹⁴ İlhanlı ordusundan kaçıp Memlüklere sığınan Altın Orda askerleridir, bu konuyu ilerde Vafidiler olarak ele alacağız.

²¹⁵ Abdüzzahir, *Siretülmelik*, s.113; Özсарay, *age.*, s. F. A.Yiğit, *agm.*, s. 105.

*Han'ın elçileri Kalatü'l-Cebel'e geldiler. Onlara halife tarafından elbise giydirildi ve onlara layık olan elbiseler verdi. Şaban'ın 28. Cuma günü (1263) halife, Berke Han'ın elçilerinin de hazır olduğu bir Cuma günü bir hutbe daha okudu. Hutbede Sultan'a ve Berke Han'a dua etti. Halife namaz kıldırdı. Müslüanlığın mühim olan hususları hakkında Sultan ve elçilerle içtimada bulundu*²¹⁶ diyerek halifenin de Berke Han'ın elçilerine iyi muamelede bulunduğunu anlatmaktaydı.

Berke Han'ın elçilerini karşılama törenlerinde halifenin bulunmasını muhakkak Sultan Baybars istemişti. Böylece Sultan Baybars'ın hem elçilere hem de Berke Han'a ne kadar çok değer verdiğini göstermişti. Ayrıca Altın Orda elçileri halifeye biat ederek onun manevi otoritesini kabul ettirmişti.

İbn Abdüzzahir'in dışında Rükneddin Baybars'da Berke Han'ın Memlük Sultanı Baybars'a göndermiş olduğu mektupta Abbasi Halifeliği'ni tekrar kurup koruma altına aldığı için teşekkür ettiğini haber vermişti.

Halife el-Hâkim Biemrillah, Berke Han'ın elçilerine Fütüvve unvanı vererek onları bu teşkilata aldı. Futüvve teşkilatı Abbasi Halifesi Nâsır Lidînillâh tarafından kurulduktan sonra bir dönem başta Anadolu olmak üzere İslâm coğrafyasında kullanılan bir sistemdi. Sultan Baybars ve el-Hâkim Biemrillah tarafından tekrar kurulup etkin hale getirilmeye çalışıldığı için Altın Orda elçileri de bu teşkilata alındı. Altın Orda elçilerine Fütüvve unvanı verilip teşkilata alınması Sultan Baybars'ın Berke'yle olan dostluğuna ne kadar çok önem verdiğini gösteren bir başka işaretti. P. Holt, Halife el-Hâkim Biemrillah'ın, elçileri Fütüvve teşkilatına alma merasimini 7-12 Temmuz 1263 (28 Şaban- 4 Ramazan 661) olarak vermektedir²¹⁷.

D. İlhanlı Ordusundan Memlüklere Sığınan Altın Orda Askerleri: Vafidiler

Batu Han zamanında Hülâgû Han'ın İran ve Orta Doğu fetihleri için Tutara (Tatar), Balaka ve Kuli adındaki üç Altın Orda şehzadesi komutasında İlhanlı ordusuna yardımcı kuvvet göndermişti. Genceli Kiragos, bunlara Menghan, Katagan isimlerinde iki şehzade daha eklemişti. Berke Han'ın Hülâgû Han ile arası bozulunca savaş

²¹⁶ Abdüzzahir, *Siretü'l-Melik*, s. 119.

²¹⁷ Holt, *Haçlılar*, s. 96,161-162.

kaçınılmaz hale gelmişti. Berke Han ile Hülâgû Han'ın arasını bozan en önemli sebeplerden biri de bu şehzadelerin şüpheli bir şekilde ölümü teşkil etmişti²¹⁸.

Altın Orda şehzadelerinin ölümü hakkında Reşîdüddin Fazlullâh'a göre, Cüci Han'ın oğlu Şiban'ın oğlu Bulgan toyda aniden ölmüştü. Tutara adlı şehzade sihir ve büyüyle suçlanmıştı. Hülâgû Han ise suçunu itiraf ettirip Berke Han'a göndermiş ancak Cengiz yasasına göre o da cezalandırması için geri göndermişti. Kuli'nin de ölmesi üzerine bu şehzadelerin maiyetleri Derbent yolu ve Hazar Denizi üzerinden Kıpçak ülkesine dönmüştü²¹⁹. Reşîdüddin Fazlullâh'ın verdiği bilgilerden Memlûklere sığınan Vafidiler olduğu kadar, Altın Orda ülkesine kaçmayı başaran İlhanlı ordusundaki Altın Orda askerlerinin olduğunu da anlaşılmaktadır.

Altın Orda şehzadelerinin öldürülmesiyle ilgili bilgi veren bir diğer kaynak Genceli Kirakos'tu. O, Hülâgû Han'ın ordusuna katılan şehzadelerin isimlerini verdikten sonra onun emriyle bu şehzadelerin çocuklarıyla beraber ihtiyarlarında katledildiğini, kaçmayı başaranlarında Berke Han ve akrabalarının yanına gittiğini bildirmişti²²⁰. Berke Han'ın akrabalarının yanına gitti denilen de muhtemelen Memlûk Sultanı Baybars'ın yanına gidenleri kastetmişti. Çünkü Berke Han, Baybars'a kızını vererek akrabalık tesis etmişti.

Modern araştırmacılardan İlyas Kamaloğlu'na göre, Balakan'ın kendisine karşı entrikalar içinde olduğunu öğrenen Hülâgû Han onu tutuklatarak Berke Han'a cezalandırması için göndermişti. Berke Han'da suçunu tespit edince, cezalandırması için Hülâgû Han'a geri göndermiş, o da suçluyu idam ettirmişti. Balaka'nın idamından kısa sonra Tutara ve Kuli (Kulu) da sebebi bilinmeyen bir şekilde ölmüştü²²¹.

Bu bilgilerden anlaşıldığına göre, Berke Han suç işleyen şehzadelerin öldürülmesinden ziyade suçsuz yere ve neden öldüğü bilinmeyen şehzadelerden dolayı Hülâgû Han'dan şüphelenmişti. Çünkü İlhanlı ordusunda bulunan komutanlar ve

²¹⁸ Genceli Kirakos, *Moğol İstilasası*, s. 147; Kamalov, *Kafkasya Politikası*, s.50.

²¹⁹ Fazlullâh, *Camiü't-Tevarih*, s. 60.

²²⁰ Kirakos, aynı yer.

²²¹ Kamalov, aynı yer.

askerlerin can güvenliği kalmamıştı. Ayrıca Hülâgû Han ile arasındaki sınır anlaşmazlığı ve diğer sorunlardan dolayı savaşın kaçınılmaz olduğu görülmüştü.

Berke Han, İlhanlı ülkesinde bulunan asker ve komutanlarına gönderdiği haberde bir fırsatını bulup Kafkasya'ya gelmelerini, eğer gelemiyorlarsa Memlük Sultanı Baybars'a sığınmalarını emretti. Onlarda bu haberi aldıktan sonra Kafkasya'ya kaçamayanlar Memlük ülkesine giderek Sultan Baybars'a sığındı. Memlük ülkesine sığınan Altın Orda askerlerine Vafidiler veya Vafidiye denildi. Vafidiye veya Vâfiûn kelimeleri “*dışarıdan gelen göçmenler*” anlamına gelir. Ayrıca Vafidi'nin dışında bunlar için “*güvenlik, koruma arayan*” anlamında “*Müste'minûn*” ya da “*Müste'mine*” kelimeleri de kullanıldı²²².

Kaynaklar, Vafidilerin Memlük ülkesine sığınmasıyla ilgili olarak geniş bilgiler vermektedir. Kaynakların verdiği bilgiye göre, Sultan Baybars onların iyi karşılanması ve her türlü ihtiyaçlarının tedarik edilmesi için emir vermişti. Şafi'ibni Ali, *Hüsnü'l-Menakıb* adlı eserinde Berke Han'ın emri üzerine İlhanlı ordusundaki askerlerinin Mısır'a gittiğinde Sultan Baybars tarafından iyi karşılandığını, halifenin biat merasimine katıldıklarını ve 661 Muharrem (1262) de elçilik heyetiyle ülkelerine gönderildiğini yazmıştı²²³. Burada gönderildi olarak söylenen Vafidiler, Berke Han'a gönderilen elçilik heyetinde bulunan iki tane Vafidiydi.

Nüveyrî üç grup halinde toplam 1.300 Vafidi'nin geldiğini bildirirken Rükneddin Baybars 1.000 Vafidi'nin geldiğini bildirmişti. Bu gelen Vafidiler Memlük Sultanı Baybars'ın emriyle iyi bir şekilde karşılanmış ve her türlü ihtiyaçları temin edilmişti. Sultan Baybars'ın emriyle bu gelen Vafidiler için Lok mahallesinde meskenler yapıp oraya yerleştirilmişti. Gelen Vafidiler Müslüman olup sünnet edildikten sonra Memlük Devleti'nin hizmetine girmişler ve kendilerine hediyeler ile tımarlar verilmişti²²⁴.

²²² George Vernadsky “Mikhael Paleoloğ Devrinde Altınordu, Mısır ve Bizans Devletleri Mütakabil Münasebetleri”, *Ülkü Halkevleri Dergisi*, XII/72, 1939, 529; Kamalov, *Kafkasya politikası*, s.50; Holt, *age.*, s. 96; Yuvalı, *İlhanlılar*, s. 98; aynı mlf., “Siyasi Bloklaşma”, s. 117; F. A.Yiğit, *agm.*, s. 105; Durmuş, *agt.*, s. 39; Kanat, *agt.*, s. 37; Khelejani, *agt.*, s.107;

²²³ Şafi'ibni Ali, *Hüsnü'l-Menakıb*, W. De Tiesenhausen, *Altınordu Devleti Tarihine Ait Metinler*, çev. İsmail Hakkı İzmirli, İstanbul 1941, s. 239.

²²⁴ Nüveyri, *Nihayetü'l-Ereb*, s. 292; Rükneddin Baybars, *Baybars Tarihi*, s.166; Özsaray, *age.*, s.160.

Memlük Sultanı Baybars'a sığınan önemli Vafidi emirleri şunlardır:

- “*Keremün Ağa (Keremon Ağa)*
- *Amtağya Ağa*
- *Nukâ Ağa (Nukiye)*
- *Cebrak Ağa*
- *Kayan Ağa*
- *Nasağya Ağa*
- *Tabşur Ağa*
- *Nabato (Nabatu)*
- *Sancı*
- *Hoclen*
- *Uckurka (Uçkurka)*
- *Urkuk Soloğya (Urkuk)*
- *Menkadim*
- *Çuhlan*
- *Kiray*
- *Solagay*
- *Soragan*”²²⁵

Sultan Baybars'ın vafidileri kabul etmesinin en önemli sebeplerinden biri Berke Han ile olan ilişkisini ve dostluğunu pekiştirmektir. Vafidileri kabul ederek hem onların hayatını kurtarmış hem de onlardan Hülâgû Han ve İlhanlı ordusu hakkında bilgi alma fırsatı yakaladı. Bu bilgilerle İlhanlı ordusunun güçlü ve zayıf yanlarını öğrenerek muhtemel bir savaşta uygulama imkânı bulabilecekti. Bu yüzden Vafidilerin kabul edilmesinin bir diğer önemi ve faydası da buydu.

Rükneddin Baybars, vafidilerin gelişiyi ilgili şu şiiri vermektedir:

“*Ümmetler için mahz-ı salâh ve felâh olan dünya padişahı!*

Adl ile bizdeki zulüm karanlıklarını yok eden padişah!

²²⁵ Nüveyrî, aynı yer.; Rükneddin Baybars, aynı yer.

Kendisine, Tatarlar ganimet olarak koyun gibi sürülen padişah!

Tatarlar senin kılıçlarından korktular, çünkü kılıçların onları ukubete sürükler

Artık hepsi kapına geldiler, oradan hareme sığınıyorlar.

Burada korktukları belâlardan, hastalıklardan emin oldular

*Cenabı Hümayyununu kalkan, atlarının toprağını müstelem
(selamlamak) kıldılar.*

Barişıklık elini uzattılar ki çok kere o el kanlara boyanır

Sen onlara Müellefe-i Kulub²²⁶ payını verdin.

Ey Padişahlar padişahı! Zaman senin hadimin olsun²²⁷.

İbn Kesîr, 660 yılının Zilhicce ayında bir grup Moğol'un Sultan Baybars'a sığındığını ve onunda bunları iyi bir şekilde karşılayarak ikramlarda bulunduğunu bildirmişti. İbni Mufaddal'a göre, 660 (1262)'in Zilhicce ayında, Moğollardan 200 atlı ile yayanın kadın ve çocuklarıyla birlikte gelmişti. Ayrıca bu gelenler Mengü Han'ın öldüğünü, yerine Arığ Böge'nin geçtiğini, Berke Han'ın da Arığ Böge'yi desteklerken Hülâgû Han'n buna kızarak Kubilay'ı desteklediğini, bunu da Vafidilerin Sultan Baybars'a haber vermişti²²⁸.

Vafidilerin Memlûklere sığınma talebi Sultan Baybars'a ulaştığında başta Şam Naibi olmak üzere Suriye'de ki naiplerine haber göndererek onlara zahire tedarik edilerek ihtiyaçlarının karşılanmasını ve iyi bir şekilde ağırılanmasını, hatta Sultan Baybars, vafidilerin hayvanlarına verilecek yemlerinin dahi karşılanmasını istemişti. Sultan Baybars ve devlet erkânı onları Kahire'nin girişinde karşılamış ve bu karşılama törenine halk dahi katılmıştı. Bu gelen Vafidiler Müslüman olup devlet hizmetine girerek vafidi komutanlarına önemli görevler verilmişti. Örneğin Saraghan Ağa'ya

²²⁶ İslama ısındırmak için gayrimüslimlere verilen zekât

²²⁷ Rükneddin Baybars, *Baybars Tarihi*, s. 166-167.

²²⁸ Kesîr, *el-Bidaye*, s. 409; Mufaddal, *Nehcü's-Sedid*, s. 321.

yüzler emirliği, Kermun Ağa ve yanındakilere tablhane²²⁹ emirliği ve iktalar verilmişti²³⁰.

E. Altın Orda Hanlığı- Memlükler Arasındaki Evlilikler

1. Berke Han'ın Kızını Sultan Baybars'a Vermesi

Altın Orda hükümdarı Berke Han ile Memlük Sultanı Baybars arasındaki dostluk ilişkisi siyasi alandaki mektuplaşmayla sınırlı kalmamıştı. Berke Han, kızını²³¹ Baybars'a vererek iki hükümdar arasında akrabalık tesis edilmişti. Ancak Berke Han'ın Sultan Baybars'a verdiği kızın ismi kayıtlara geçmemişti. Berke Han'ın erkek çocuğu olmamış ve soy secerelerinde de kız çocuklarının ismi verilmediğinden bu kızının ismi bilinmemekteydi. Muhtemelen her iki hükümdar tahta geçmeden irtibata geçerek bu evlilik gerçekleşmişti. Arap kaynaklarına göre, bu evlilikten 1260'ın Ocak veya Şubat ayında Kahire yakınlarında bulunan Uş'ta bir çocuk doğmuş ve Sultan Baybars da bu çocuğa Berke ismini vermişti. Sultan Baybars, bu çocuğu veliaht etmişti.²³²

Berke Han'ın kızının faaliyetleri, Sultan Baybars hayattayken çağdaş Memlük kaynaklarında yansımamıştı. Sultan Baybars'tan sonra oğlu Melik Said Berke zamanında İbn Mufaddal, Sultan Baybars öldüğünde vezir olan Bilik el-Haznedar'ı öldürdüğünü söylerken kızın ismini vermemişti. İbn Tağrıberdî, Sultan Baybars'tan sonra tahta geçen Melik Said Berke'nin anne tarafından dedesinin Altın Orda hükümdarı Berke Han olduğunu yazarken yine annesinin ismini yazmamıştı. Ayrıca Şafi İbni Ali, *Hüsnü'l-Menakıb* adlı eserine göre, Melik Said Berke'nin sünnet düğününe Altın Orda elçilerinin de katıldığını ve onları burada güzel bir şekilde ağırladıktan sonra görüşmelerin yapıldığını ifade etmişti²³³.

²²⁹ Talbhane Tablhâne (mehterhâne, nevbethâne, nakkârehâne) coşku ve kahramanlık duygularını ifade eden müziği, bunu icra edenleri ve bunların bulunduğu yeri ifade eder (Ayrıntılı bilgi için bk. "Talbhanne", *DİA.*, C.39, İstanbul 2010, s.333-334).

²³⁰ Kamalov, *Kafkasya Politikası*, s. 50; Şeşen, *Sultan Baybars*, s. 37; Yuvalı, *İlhanlılar*, s. 98; F. A. Yiğit, *agm.*, s.108-109; Önder Güler, *agt.*, s.105;

²³¹ Fatma Akkuş Yiğit, Bu kızın Altın Orda Hükümdarı Berke Han'ın kızı değil Eyyübî Hükümdarı Necmeddin Eyyub zamanında Eyyubilere sığınan Harezşah komutanı Emir Hüsameddin Berke'nin kızı olabileceğini bildirmektedir. Ayrıntılı bilgi için bakınız, *agm.*, s.107.

²³² F. A. Yiğit, *agm.*, s.106-107.

²³³ Şafi İbni Ali, *Hüsnü'l-Menakıb*, s. 241; Tağrıberdî, *en-Nücüm*, s. 54; F. A. Yiğit, *agm.*, s. 107-108.

2. Sultan Baybars'ın Vafidi Komutanlarının Kızlarıyla Evliliği

Sultan Baybars'ın Altın Orda mensuplarıyla evliliği Berke Han'ın kızıyla sınırlı kalmadı. İlhanlı ordusundan Berke Han'ın emriyle kendisine sığınan Vafidi komutanlarının kızlarıyla da evlendi.

Önde gelen Vafidi komutanları ve emirlerinden olan Kermün Ağa'nın 6 Ağustos 1266'daki ölümünden sonra onun üçüncü ve en küçük kızıyla Sultan Baybars evlendi. Ancak bu evlilik fazla uzun sürmediğinden kısa süre sonra boşandılar. Sultan Baybars'ın boşandığı Vafidi kızıyla daha sonra Naibü's-Saltanat görevinde olan Konduk evlendi. Memlük Sultanı Baybars, Kermün Ağa'nın dışında Emir Seyfeddin Nogay et-Tatarî, Emir Seyfeddin Giray et-Tatarî, Emir Seyfeddin Tammacı gibi önde gelen Vafidilerin kızlarıyla da evlendi. Sultan Baybars, Memlük tahtına geçtikten sonra ki evliliklerinin tamamını Moğol kökenli kadınlarla yaptı²³⁴.

Kermün Ağa'nın kızlarından biriyle evlenen bir diğer önde gelen Bahrî Memlük daha sonra Memlük tahtına geçecek olan Kalavun'du. Kalavun'da Sultan Baybars gibi hem Kıpçak Türkü, hem de Bahrî Memlüklerdendi. Kalavun Memlük Sultanlığı yaptığı sırada, Kermün Ağa'nın kızından doğan Ali adlı oğlunu veliaht tayin etti²³⁵.

Memlük Sultanı Baybars, Vafidi komutanlarının kızlarıyla evlenerek hem onları daha çok devlete bağlamış hem de hizmetine alarak askeri ve siyasi gücünü pekiştirmişti. Bu şekilde yaparak Memlük Devleti'nin Türk ve Kıpçak Devleti olduğunu göstermişti.

F. Sultan Baybars'ın Berke Han'a Yeni Elçilik Heyeti Göndermesi

Memlük Sultanı Baybars, Berke Han'ın elçilerini gönderdikten sonra yeni bir elçilik heyeti hazırlattı. Bu elçilik heyetinde Emir Farisüddin Akkuş Mesudi ve Şerif İmameddin (İmamüddin) Hasimi'yi elçi olarak görevlendirdi. İbn Abdüzzahir'e 70 sayfalık bir mektup yazdırarak bu elçilik heyetiyle gönderdi. Bu mektupta, Berke Han'ı Hülâgû Han'a karşı cihada teşvik ederken mektuba cihad konusunda ayet ve hadisleri de ekledi. Bunların dışında Berke Han'a dua okunan şehirler, yurtlar, ziyaret

²³⁴ F. A.Yiğit, *agm.*, s. 109.

²³⁵ F. A.Yiğit, aynı yer; İsmail Yiğit, "Kalavun", *DİA.*, C.24, İstanbul 2001, s. 227.

yerleri, ona övgüler, Mısır askerlerinin çok olduğu, hepsinin Müslümanlığa yardım ve hizmet isteğinde oldukları yazılıydı. Mektup, Sultan Baybars ve emirler huzurunda okunup eklemeler yapıldıktan sonra tamamlandı. Bu mektupla birlikte birçok değerli hediyeler de Sultan Baybars tarafından Berke Han'a gönderildi²³⁶.

Berke Han'a giden elçilere halife tarafından Fütüvvet şalvarı da giydirilmişti. Bu elçilerle beraber İbn Abdüzzahir'e göre, birçok okçu, neft atanlar, çarha atanlar (mancınık ile ok veya neft atanlar) ile birlikte bir yıllık zahire verilmişti²³⁷. Memlük Sultanı Baybars, bu elçilik heyetini gönderdiği sırada Mekke, Medine ve Kudüs'e gönderdiği mektupta hutbelerde kendi isminden sonra Berke Han'ında isminin okunmasını, camilerde ona dua edilmesini ve aynı zamanda Altın Orda Hükümdarı adına umre yapılmasını da istemişti²³⁸.

1. Memlük Sultanı Baybars'ın Berke Han'a Gönderdiği Hediyeler

Memlük Sultanı Baybars, Berke Han'a gönderdiği mektubun yanında birçok değerli ve çeşitli hediyeler de göndermişti. İbn Abdüzzahir, İbn Mufaddal, Nüveyrî, Rükneddin Baybars gibi müellifler bu hediyelerin neler olduğu hakkında bilgi vermekteydi.

İbn Abdüzzahir, Nüveyrî ve Rükneddin Baybars'a göre Sutan Baybars, Berke Han'a Osman b. Affan yazısıyla yazılan bir Mushaf gönderdi. Ayrıca İbn Abdüzzahir gönderilen bu kuran'ın sırma ve canfes kablı (iki renk gibi görünen kumaş), gümüş kakmalı ve gümüş kilitli fildişinden yapılan rahlesi (masa) ile birlikte gönderildiğini haber vermekteydi²³⁹.

İbn Mufaddal'a göre, fil, zürafa, maymun, Mısır eşekleri ve deve gibi canlı hayvanların yanında elbise, mücevher, gümüş şamdan, kumaşlar, Çin kapları ve birçok şekerleme gönderdi²⁴⁰.

²³⁶ İbn Abdüzzahir, *Siretü'l-Melik*, s. 124; Mufaddal, *Nehcü's-Sedid*, s. 325; Rükneddin Baybars, *Baybars Tarihi*, s. 163; Özbek, *Sultan Baybars*, s. 85; Özsaray, *age.*, s.159.

²³⁷ İbn Abdüzzahir, *Siretü'l-Melik*, s.126.

²³⁸ İbn Abdüzzahir, aynı yer; Bahattin Keleş, *Bahrî Memlükler, İktisadî ve Ticari Hayat*, İstanbul 2018, s.277.

²³⁹ İbn Abdüzzahir, *Siretü'l-Melik*, s. 124; Nüveyrî, *Nihayetü'l-Ereb*, s.252; Rükneddin Baybars, *Baybars Tarihi*, s. 162; Özbek, *Sultan Baybars*, s. 85.

²⁴⁰ Mufaddal, *Nehcü's-Sedid*, s. 325.

Nüveyrî'ye göre, seccade, Akdeniz kumaşı, kılıç, altın yaldızlı topuz, kalkan, fanus, şamdan, ayakları altın olan çift el kandili, değerli taşlarla süslenmiş yularlar, süngü, kargı, kazanlar, gülle ve neft atmak için yaylar, değerli taşlarla süslenmiş lambaların yanında Arap atları, merkep, maymun ve geyikle beraber aşçı kadın gönderdi²⁴¹.

Rükneddin Baybars'a göre seccade, Venedik bezleri, ipek kumaş, halılar, kılıçlar, altın saplı topuzlar, tulga ve altın yaldızlı kalkanlar, fanus, şamdan, kandiller, eğerler, oklar, mızraklar, süngüler, kargılar, değerli taştan yapılmış tencerelerin yanında maymun, geyik ve Arap atıyla beraber aşçı kadınlar göndermişti²⁴².

İbn Abdüzzahir, gönderilen hediyeleri daha ayrıntılı olarak anlatmaktadır: *“Mükemmel Venedik bezleri, namazlıklar, renk renk seccadeler, şarkta yapılan birçok çeşit ipek kumaşlar, döşemeler, deri halılar, perdeler (sahtiyan döşemeler, seradık derisinden kalıcalar orijinal), gümüş kakmalı kılıçlar, şamdanlar, altın kakmalı uçları demirden olan topuzlar, boyna geçirilen yerleri gümüşten olan Venedik Tulgaları, altın yaldızlı kalkanlar, örtüler, Venedik fenerleri, asmak için mızrak şeklinde kıfayet miktarı sıırıklar, ayakları kaplamalı çift el kandilleri, gümüş ile bezenmiş bir şerit ile başları işlenmiş kaplamalı birçok at oyanları, bezenmiş gümüş levhalar, bezenmiş koşunlar, keçeler, Harezm eğerleri, onlara ait haşalar, şerit ile gümüş pullar ile işlemeli Bulgar torbaları, kirişleri ipekten olan Şam'ın halkalı okları, kirişleri ile beraber gülle atan oklar, neft atan oklar, mızraklar, ucu Arap demiri olan süngüler, deri sandıklar içinde eşsiz kargılar, bürme denilen taş çömlekler, altın ile yaldızlanmış gümüş zincirleriyle beraber büyük lambalar, siyah hademe aşçı kadınlar, erkek geyikler, Arap atları, develer, binek hayvanlar, eğitilmiş maymunlar, zincirli yularlar, binek hayvanların yününden yapılan maymunlar için çullar, kırmızımtırak zürafa çulları ve zürafalar. Bunların hepsinden pek çok gönderildi. Bunlardan başka da görülmemiş şeyler şaşılacak hediyeler, büyük padişahların hazinesinde bulunmayan armağanlarda vardı. Bunlarla beraber bu hayvanlara bakacak insanlarda vardı”*²⁴³.

²⁴¹ Nüveyrî, *Nihayetü'l-İreb*, s. 252.

²⁴² Rükneddin Baybars, *Baybars Tarihi*, s. 162-163.

²⁴³ İbn Abdüzzahir, *Siretü'l-Melik*, s. 125-126.

Sultan bu hediyeleri hazırlattıktan sonra Berke Han'a götürmeleri için elçilerine teslim etti²⁴⁴.

Kaynakların bildirdiğine göre, Sultan Baybars'ın hediye olarak gönderdiği hayvanların birçoğu Altın Orda coğrafyasında bulunmayan deve, maymun, zürafa gibi hayvandı. Bunları göndererek Memlük ülkesinin çok zengin bir ülke olduğunu, altın ile gümüş kaplamalı hediyeler göndererek Memlük hazinesinin dolu ve zengin olduğunu göstermek istemişti.

G. Altın Orda Han'ı Berke Han'a Gönderilen Memlük Elçilerinin İstanbul'da Zorla Tutulması

Memlük Sultanı Baybars'ın göndermiş olduğu Memlük elçilik heyeti İstanbul'a vardığında Bizans İmparatoru VIII. Mikhail Palaiologos tarafından tutuklandı. Çünkü Memlük elçilik heyeti İstanbul'a ulaştığında Hülâgû Han'ın göndermiş olduğu İlhanlı elçilik heyeti de oradaydı. Bizans İmparatoru VIII. Mikhail Palaiologos, Hülâgû Han'dan korktuğundan iki tarafın elçilerinin bir araya gelmemesi için Memlük elçilik heyetini tutuklattı. VIII. Mikhail Palaiologos aynı zamanda İstanbul'da bulunan Berke Han'ın elçilerini de gözaltına aldı²⁴⁵.

Elçilerinin durdurularak hapsedildiğini duyan Memlük Sultanı Baybars çok sinirlendi. Sultan Baybars, Mısır'da bulunan Hıristiyan din adamlarını toplayıp Bizans İmparatoru VIII. Mikhail Palaiologos'un ahdini bozduğunu, bunun gereği olarak onlardan imparatorun aforoz edildiğini belirten bir yazı aldı. Sultan Baybars, aforoz yazısını aldıktan sonra İmparator VIII. Mikhail Palaiologos'a bir mektup yazarak Yunan filazofu rahip ile bir keşiş eşliğinde gönderdi. Sultan Baybars yazmış olduğu mektupta şunları söyledi: *"eğer elçilerimin alıkonmasına sebep Berke (Bereke) Han ile aranun bozuk olması, onun askerlerinin yurduna tecavüzde bulunması ise ben ikinizin arasını düzeltebilirim"* diyerek sorunu barışçıl yollarda çözmeye çalıştı. Çünkü Altın Orda ile irtibatını boğazlar üzerinden sağladığından bunun kopmasını

²⁴⁴ İbn Abdüzzahir, *Siretü'l-Melik*, s.126

²⁴⁵ İbn Abdüzzahir, *Siretü'l-Melik*, s. 127; İbn Mufaddal, *Nehcü's-Sedid*, s. 326; Özbek, *Sultan Baybars*, s. 65-66; Yuvalı, *İlhanlılar*, s. 98; İlyas Kamalov, "Osmanlı Öncesi Avrupa'daki Türk Hakimiyeti: Altın Orda", *Avrasya Fatihi Tatarlar*, İstanbul 2007, s. 83; Vernadsky, *agm.*, s. 531.

istememedi. Ayrıca heyette bulunan Fariseddin Akkuş Mesudi'ye sulh için araya girmesini de emretti²⁴⁶.

İbn Mufaddal'a göre, elçiler İstanbul'da bir yıl üç ay tutulduktan sonra imparatora “*ya bizim yolumuza devam edip Berke Han'a gitmemize izin ver ya da bizi Mısır'a geri gönder*” demeleri üzerine VIII. Mikhail Palaiologos elçilerden sadece Şerif'in dönmesine izin vermiş, diğeri ise iki sene daha Bizans başkentinde kalmıştı²⁴⁷.

H. Türkiye Selçuklu Hükümdarı II. İzzeddin Keykavus'un Bizans İmparatoru Mihael Paleoloğ'a Sığınması ve Daha Sonra Hapsedilmesi

İmparator VIII. Mikhail Palaiologos tarafından alıkonulan sadece Memlük elçileri değildi. Türkiye Selçuklu hükümdarı II. İzzeddin Keykavus, Hülâgû Han'ın desteklediği kardeşi IV. Rükneddin Kılıçarslan ve Anadolu'daki Moğollarla yaptığı mücadeleyi kaybettikten sonra başkent Konya'yı bırakarak Antalya'ya çekildi. Antalya'da bulunduğu sırada Memlük Sultanı Baybars'a Nasıreddin Nasrullah b. Güç Arslan ile Hacip Sadreddin Ahlatî'yi elçi göndererek yardım istemiş ve eğer tahtını tekrar kazanması durumunda ülkesinin yarısını vereceğini vaad etti. Sultan Baybars'da cevabi olarak iki ülkenin birleşip ittifak kurduklarını bildiren mektubu gönderdi. Zaten bu ittifakın kurulmasını ve İzzeddin Keykavus'a yardım için Anadolu'ya askeri bir sefer düzenlemeyi Berke Han'da Sultan Baybars'dan istedi. Çünkü II. İzzeddin Keykavus'un halası Berke Han'ın eşiydi. Bu şekilde Berke Han ile Sultan Baybars'ın kurmuş olduğu ittifaka II. İzzeddin Keykavus'da katılmış oldu. Memlük Sultanı Baybars komutanlarından Emir Nâsıreddin Oğulmuş el-Silahdar'a askeri birlik vererek II. İzzeddin Keykavus'a yardıma gönderdi. Ayrıca Halep ve Suriye naiplerine de bu sefere katılma emrini verdi. Antalya'da bulunan II. İzzeddin Keykavus, kardeşi IV. Kılıçarslan ve veziri Süleyman Pervane ile Alıncak Noyan'ın kalabalık bir Moğol ordusuyla geldiğini duydu. Esir düşmemek için Sultan Baybars'ın gönderdiği askeri kuvvetin gelmesini beklemeden annesini, karısını, çocuklarını, Hıristiyan dayıları Kir Haye, Kir Kedid ve Ali Bahadır gibi bazı emirlerini yanına alarak bir gemiyle İstanbul'a dostu VIII. Mikhail Palaiologos'un yanına sığındı. Buraya gelmesinin

²⁴⁶ İbn Abdüzzahir, *Siretü'l-Melik*, s. 127; Özbek, *Sultan Baybars*, s.66.

²⁴⁷ İbn Mufaddal, *Nehcü's-Sedid*, s. 326.

sebebi, VIII. Mikhail Palaiologos tahta geçmeden önce II. İzzeddin Keykavus'a sığınmıştı²⁴⁸.

VIII. Mikhail Palaiologos, II. İzzeddin Keykavus'u çok iyi karşılamış, onun başkentte istediği gibi gezmesine izin verip hükümdarların giydiği kırmızı çizme giymesine müsaade etmişti. Hatta ona tahta çıkmasında yardımcı olacağına dair de söz vermişti. İmparator VIII. Mikhail Palaiologos, onun maiyetinde gelen kadın ve çocukları İznik'e göndermiş, sefere çıktığı zamanda II. İzzeddin Keykavus'u yanında götürmüştü. Böyle yapmasının sebebi onun herhangi bir ayaklanma yapmasını engelleyerek kontrol altında tutmaktı. Pachmeres, II. İzzeddin Keykavus'un Bizans'ta tembelce yaşayıp günlerini ziyafetle ve içerek geçirdiğini söylemekteydi. Bir süre sonra İmparator VIII. Mikhail Palaiologos, İlhanlı hükümdarı Hülâgû Han'dan korktuğu için tutuklatıp II. İzzeddin Keykavus'u, oğulları Mesud ile Rükneddin Keyümers'i ve yanında bulunan bazılarını Meriç Nehri ağzında bulunan Enez (Enos) kalesine hapsetmişti²⁴⁹.

II. İzzeddin Keykavus'un yanında gelen Emir-i Ahur Uğurlu'nun gözlerine mil çekilmiş, Ali Bahadır'da öldürülmüştü. Diğerleri de Ayasofya'ya götürülerek devlet adamları ve din adamları huzurunda Hıristiyan olmaları istenmiş, kabul etmeyenler öldürülmüş veya gözlerine mil çekilirken kabul edenlerde kurtulmuştu. Ayrıca II. İzzeddin Keykavus'un küçük oğlu da Hıristiyan yapılarak Melik Konstantin ismini almıştı²⁵⁰.

I. Berke Han'ın Hem Memlük Elçilerini Hem de II. İzzeddin Keykavus'u Kurtarması

Altın Orda hükümdarı Berke Han hem II. İzzeddin Keykavus'u hem de Memlük elçilerini kurtarması için en iyi komutanlarından olan Nogay komutasında

²⁴⁸ Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul 1998, s. 493-497; Ali Sevim-Erdoğan Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi, Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, Ankara 1995, s. 477-478; Georges Pachymeres, *Bizanslı Gözüyle Türkler*, çev. İlcan Bihter Barlas, İstanbul 2009, s. 35; Kerimüddin Mahmud Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, çev. Mürsel Öztürk, Ankara 2000, s. 56; Kamalov, "Altın Orda-Bizans", s.7; Mehmet Suat Bal, "Türkiye Selçukluları, Mısır Memlükleri ve Altın Orda Devleti'nin İlhanlılara Karşı Kurduğu İttifak", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S.17, s.299-300; Faruk Sümer, "Keykavus II.", *DİA.*, C. 25, Ankara 2002, s. 355.

²⁴⁹ Pachmeres, *Bizanslı Gözüyle Türkler*, s. 39; Turan, *age.*, s. 497-499; Sevim-Merçil, *age.*, s. 478; Sümer, aynı yer; Bal, *agm.*, s. 301.

²⁵⁰ Turan, *age.*, s. 499; Sümer, aynı yer.

20.000 kişilik ordu hazırlatarak Balkanlar üzerinden İstanbul'a gönderdi. Nogay, Bulgar İmparatoru Konstantin Tih'in de kendisine katılmasıyla Bizans topraklarını istila ederek İstanbul'a kadar ilerledi. Bizans İmparatoru VIII. Mikhail Palaiologos, Nogay ile arabuluculuk yapması için esir tuttuğu Memlük elçisi Farisüddin Akkuş el-Mesudî'yi gönderip kendisi de şehirden kaçtı. Farisüddin Akkuş el-Mesudî, Nogay'a giderek İstanbul'da zorla tutulmadıklarını, burada kendi istekleriyle kaldıklarını ve Bizans İmparatoru VIII. Mikhail Palaiologos kendilerini engellemediğini söyledi. Altın Orda komutanı Nogay kendisini garantiye almak için olsa gerek Farisüddin Akkuş el-Mesudî'nin bu söylediklerini yazarak kendisine vermesini istedi. İbn Mufaddal'ın verdiği bilgiye göre, Şerif İmameddin Haşimî'nin gönderilmesinden iki sene sonra Farisüddin Akkuş el-Mesudî kurtarıldı. Buna göre, Memlük elçilik heyeti üç sene üç ay İstanbul'da tutuldu. Bu sürede Memlük Sultanı Baybars'ın göndermiş olduğu hayvanlar ve hediyeler de telef oldu²⁵¹.

Altın Orda komutanı Nogay, Memlük elçilerinin yanında Türkiye Selçuklu Devleti'nin eski Sultanı II. İzzeddin Keykavus'u da kurtardı. Pachymeres, Altın Orda askerlerinin Enes kalesini kuşatıp kaledekilere teslim olmaları için tehdit ettiklerini haber vermekteydi. II. İzzeddin Keykavus'un hapis tutulduğu Enes kalesinde Bizans İmparatoru VIII. Mikhail Palaiologos'un hazinesi de vardı. Çünkü hazineyi koruyanlar bu kaleye önceden kaleye sığındı. Kaledeki Bizans önde gelenleri hazinenin korunmasına çok önem verdi. Altın Orda askerleri saldırı hazırlığı yaparken Nogay kaledekilere haber göndererek II. İzzeddin Keykavus ve yanındakileri vermeleri halinde geri döneceklerini bildirdi. Pachymeres'e göre, kale kuşatılarak saldırıya başlandı. Kaledeki Bizanslılar daha fazla dayanamayacaklarını anlayınca Altın Orda komutanına haber gönderdi. Bizanslılar teslim olmak için kutsal şeylere yemin edilmesini şart koştu. Bunun için dindar biri olan Bulgar İmparatoru Konstantin Tih, piskopos önünde yemin ettikten sonra II. İzzeddin Keykavus ile yanında bulunanları alarak kuşatmayı kaldırıp geri döndü²⁵². Böylece Nogay komutasındaki Altın Orda

²⁵¹ Mufaddal, *Nehcü's-Sedid*, s. 326; Kamalov, *Kafkasya Politikası*, s. 54; aynı mlf, "Osmanlı Öncesi Avrupa", s. 83; aynı mlf, "Altın Orda- Bizans", s.6; Turan, *age.*, s., 500; Sevim-Merçil, *age.*, s. 478-479; Vernadsky, *agm.*, s. 531.

²⁵² Pachymeres, *Bizanslı Gözüyle Türkler*, s. 49.

askerleri Berke Han'ın kendisine verdiği görevleri yerine getirerek ülkelerine döndü²⁵³.

II. İzzeddin Keykavus'la beraber oğulları Gıyaseddin Mesud ve Rükneddin Keyümers'de kurtarıldı. Altın Orda Han'ı Berke Han, II. İzzeddin Keykavus'u çok iyi karşılayıp misafir etti. Onlara Suğdak (Sudak) ve Solhad (Sulhat- Kırım'da) vilayetlerini ikta olarak verdi. Ayrıca Berke Han, II. İzzeddin Keykavus'u kızı Orbay (Urbay) Hatun'la evlendirerek aralarında akrabalık ve ittifakı sağlamlaştırdı. Bundan sonra II. İzzeddin Keykavus 677 (1278-1279)'deki ölümüne kadar kendisine verilen ikta arazisinde kaldı²⁵⁴.

İbn Şeddâd, II. İzzeddin Keykavus'u Berke Han'ın çok iyi bir şekilde karşıladığını bildirmektedir. Berke Han'ın İzzeddin Keykavus'a ordu vererek Bizans İmparatoru VIII. Mikhaıl Palaiologos'un üzerine göndermek istemiş fakat Memlük elçisi Fariseddin Akkuş Mesudî araya girerek İmparator ile Sultan Baybars'ın dost olduğunu ve buna gerek olmadığını söylemesiyle yeni bir savaşın çıkmasına engel oldu²⁵⁵.

İ. Berke Han'ın Memlük Elçilerini Kabul etmesi

Nogay'ın Bizans üzerine düzenlediği seferden sonra İstanbul'da zorla tutulan Memlük elçileri kurtarılıp yollarına devam ettirildi. Elçilerin Berke Han'a gitmeleri ve kabul edilmeleriyle ilgili İbn Abdüzzahir ve İbn Mufaddal önemli bilgiler vermekteydi. Berke Han Memlük elçisi Fariseddin Akkuş Mesudî'ye neden geç geldiğini sorduğunda Bizans İmparatoru tarafından zorla tutulduğunu söyledi. Bunun üzerine Nogay, kendisine verdiği yazılı notu göstermesiyle Fariseddin Akkuş Mesudî'nin yalan konuşarak iki yüzlü bir tavır takındığı ortaya çıktı. Berke Han hem yalan söylemesine hem de Sultan Baybars'ın kendisine gönderdiği hediyelere sahip

²⁵³ Pachymeres, *Bizanslı Gözüyle Türkler*, s. 47-49; Mufaddal, *Nehcü's-Sedid*, s. 326; İbn Şeddâd, *Baybars Tarihi*, C.II, İstanbul 1941, s. 32; İbni Bibi, *Anadolu Selçuklu Devleti Tarihi, İbni Bibi'nin Farsça Muhtasar Selçuknamesinden*, çev. M. Nuri Gençosman, Ankara 1941, s. 268; Merçil-Sevim, *age.*, s. 479; Kamalov, "Osmanlı Öncesi Avrupa", s. 83-87; aynı mlf., *Altın Orda-Bizans*, s. 7-8; Bal, *agm.*, s. 302-303;

²⁵⁴ İbni Bibi *Anadolu Selçuklu Devleti*, aynı yer; Aksarayî, *Ahbar*, s. 56-57; Kamalov, *Kafkasya Politikası*, s. 59; aynı mlf., "Osmanlı Öncesi Avrupa" s. 85-86; Bal, *agm.*, s.303-304; Faruk Sümer, "İzzeddin II.", *mad.*, aynı yer.

²⁵⁵ Şeddâd, *Baybars Tarihi*, s. 32-33.

çıkamayıp onların telef olmasına ve kaybolmasına çok kızdı. Fakat Memlûk Sultanı Baybars ile olan dostluğundan dolayı onu cezalandırmadı. Fariseddin Akkuş Mesudî Cemaziyelahir 665 (Mart 1267)'de Mısır'a döndüğünde Memlûk Sultanı Baybars'ın gözündeki itibarını da kaybetti. Ayrıca Bizans İmparatoru VIII. Mikhail Palaiologos, Nogay'ın seferinden sonra Berke Han'a yılda 300 atlas elbise göndermeyi de kabul etti²⁵⁶.

İbn Abdüzzahir'e göre, heyet İstanbul'dan sonra Kırım'da bulunan Definsiya şehrine ulaşmasının ardından Kırım adındaki bir kasabada vali tarafından karşılandı. Kırım'dan ayrıldıktan sonra 20 günde İtil Nehri kenarında olan Berke Han'ın başkenti Saray şehrine vardıklarında kendilerini vezir Şerafeddin Kazvinî karşıladı²⁵⁷. İbni Abdüzzahir'in anlattıklarından Berke Han'ın payitahtı olan Saray şehrinin İtil Nehri kenarında olduğu ve Karadeniz sahillerinden çok uzakta olduğu anlaşılmaktaydı. Ayrıca Vezir Şerafeddin Kazvinî'nin karşılaması Memlûk elçilerine çok değer verildiğinin göstergesiydi.

İbni Abdüzzahir elçilerin karşılanması ve kabul edilmelerini şu şekilde anlatmaktadır: “*Berke (Bereke) Han'ın huzuruna çıktılar. Huzurunda yapılacak merasimi öğrenmişlerdi. Yani sol taraftan girilir, kendilerinden mektup alınınca sağ tarafa geçilir, iki diz üzerine oturulur. Hiç kimse otağa ne kılıç ile ne bıçak ile ne topuz ile giremez. Ayagıyla otağın eşiğine basamaz, topuzu ancak sol tarafına çıkarır, yayı kuburda bırakmaz, kirişini ayırır idi. Terkisinde hiçbir kargı bırakmaz, kar yemez elbisesini yıkamaz idi. Berke (Bereke) Han dokuz yüz kişi alır, büyük bir otağda bulunuyordu. Otağ ak keçeden olup, içi ipek hitai kumaş ile dokunmuş mücevherat ve inci ile bezenmiş idi. Berke Han tahtında oturuyor. Yanında en büyük kadını bulunuyor idi. Huzurunda elli veya altmış emir otağdaki sedir üzerinde oturuyorlar idi. Otağa merasim için girdiler. Berke Han vezirine mektubun okunmasını emretti. Sonra onları sol taraftan sağ tarafa geçirdiler. Berke Han onlara Nil hakkında, işittim ki bir adam oğlunun kemiği Nil üzerinde uzatılmış, halk üzerlerinden geçerlermiş dedi, onlar da biz böyle bir şey görmedik diye cevap verdiler. Huzurda bulunan baş kadı (kadılar*

²⁵⁶ Mufaddal, *Nehcü's-Sedid*, s.326-327; Kamalov, *Kafkasya Politikası*, s. 54-55; aynı mlf, “Osmanlı Öncesi Avrupa”, s. 83-84; Holt, *Haçlılar*, s. 162.

²⁵⁷ İbni Abdüzzahir, *Siretü'l-Melik*, s. 133-134; Mufaddal, *Nehcü's-Sedid*, s. 327.

kadısı) mektubu tercüme etti. Asıl mektubu Han'a gönderdi. Sultan'ın mektubu huzurda bulunanlara Türkçe olarak okundu. Hep sevindiler". Ayrıca İbni Abdüzzahir, Berke Han'ın elçilere mektubun cevabını verdikten sonra gönderdiğini ve onlarında Bizans üzerinden döndüğünü haber vermişti²⁵⁸.

İbni Abdüzzahir'in vermiş olduğu bilgilerden Berke Han'ın otağının çok büyük olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca çadırın ipek kumaş ile dokunup mücevher ve inci ile süslenmesi Altın Orda hazinesinin çok zengin olduğunu göstermektedir. İbn Abdüzzahir'in verdiği bilgilerden öğrendiğimiz diğer önemli konu ise Berke Han'ın mektubu tercüme ettirip Türkçe okutması, Altın Orda sarayında Türkçe konuşulduğunu göstermektedir.

Elçilerin kabul edilmesiyle ilgili bilgi veren bir diğer kaynak İbn Mufaddal'ın *Nehcü's-Sedid*'dir. İbn Mufaddal'a göre, burada vezir tarafından karşılandıktan sonra ikramlarda bulunmuş ve huzura nasıl girecekleri ile neler yapacakları öğretildi. İbni Abdüzzahir'in verdiği bilgilere benzer ama biraz ayrıntılı olarak devamında şunları anlatmaktadır: *"Elçiler Huzura Sol taraftan girerek ellerinden mektuplar alınınca sağ tarafa geçerler, diz üstü otururlar. Hiçbiri otağa ne kılıç ne bıçak ne silahıyla giremez. Ayağıyla otağın eşiğine basamaz, silahını çıkardığı zaman sol yanına çıkarır. Yayını kuburdan çıkarır, yayın kirişini ayırır, okluk da ok bırakmaz, ordu da kar yemez, elbisesini çıkarmaz, yıkamak lazım ise gizlice yıkar. Berke (Bereke) Han beş yüz atlı sığar beyaz keçe ile içi örtülü içi ipek kumaşlarla, Hatayi denilen ipek ile astarlı, mücevherat ve inci ile donatılmış büyük bir otağ da taht üzerinde nikris hastalığından dolayı üzerinde yastık bulunan bir sandalyede idi. Bundan başka onun çiçek Hatun ile Güher Hatun adlı iki karısı var idi, oğlu yok idi. Ondan sonra veliahd gösterilen kardeşinin oğlu Mengü Temur Sartak oğlu, Tudan oğlu, küçük emir demek olan emir oğul Mengü Temur'dur. Elçiler huzura girince elçilik merasimini ifa eylediler. Bu hal onun pek hoşuna gitti. Berke Han mektubu alıp vezire okumasını emretti. Sonra elçileri sağına geçirmesini emretti. Huzurunda bulunan emirlerin arkasındaki otağın yanına oturttu²⁵⁹".* Kabul ve mektubun okunma merasimi bittikten sonra kımız, balık ve et ikram ettikten sonra Berke Han, elçileri eşi Çiçek Hatun'un otağına gönderdi. Ertesi

²⁵⁸ İbni Abdüzzahir, *Siretü'l-Melik*, s. 134

²⁵⁹ Mufaddal, *Nehcü's-Sedid*, s.327-328.

günde elçilere Çiçek Hatun otağında ziyafet verdi. Altın Orda başkentinde kaldığı sürede ara sıra Berke Han ile elçiler bazı kısa görüşmeler daha yaptı²⁶⁰.

İbn Mufaddal'ın verdiği bilgilerden Memlük elçilerinin kabul töreninde Berke Han'ın eşininde olduğunu ve sonra onlara otağında ziyafet verdiğini öğrenilmektedir. Buna göre, Altın Orda Hanlığı'nda kadının devlet yönetiminde etkin olduğunu, kendisine ait bir otağının bulunduğunu ve burada elçi ağırlanması gibi önemli devlet işlerinin yapıldığı anlaşılmaktadır.

İbn Mufaddal, Memlük elçilerinin 20 gün kaldığını ve gitme vakti geldiğinde Berke Han'ın onlara bir miktar Bizans altını verdiğini, karısının da onlara kaftan giydirdiğini bildirekteydi²⁶¹.

1. İbn Mufaddal'ın Berke Han'ı Tasvir Etmesi

İbn Mufaddal, Memlük elçilerinin kabul edilip ağırlanması yanında Berke Han'ın fiziki özellikleri hakkında da çok önemli bilgiler vermektedir. İbn Mufaddal Berke Han'ı şu şekilde tasvir etmektedir: “*Berke Han bu tarihte 56 yaşında idi. Berke Han seyrek sakallı, büyük yüzlü, sarı renkli saç kulaklarına kadar taranmış idi. Kulağında sekiz köşeli mücevherat bulunan altın halka üzerinde hatayî kaftan, başında kalpak, belinde yeşil Bulgar kayışı ile cevahirlenmiş altın kemer, ayaklarında kırmızı, savri denilen deriden yapılmış çizme, belinde kılıç bulunmayıp kemerinde altına batırılmış eğri siyah boynuzlar vardı. Yanında elli emir otağında sedirler üzerinde oturuyordu*”²⁶².

İbn Mufaddal'ın verdiği bilgilerden Berke Han'ın yaşının 56 olduğu anlaşılmaktadır. Elçilerin Mısır'dan İbni Abdüzzahir'e göre, elçiler 661 (1262-1263) çıkmış ve Mufaddal'a göre, Bizans başkentinde 3 yıl bekletilmişti. Buna göre İbn Mufaddal'ın Berke Han'ı tasvir ettiği tarihin 664 (1265-1266) olduğu ortaya çıkmaktaydı. Bu yüzden Berke Han miladi 1208-1209 yıllarında doğmuştu. Yani

²⁶⁰ Mufaddal, aynı yer.

²⁶¹ Mufaddal, aynı yer.

²⁶² Mufaddal, *Nehcü's-Sedid*, s. 328-329; Yakubovski, *age.*, s. 40; Barthold, “Berke” *mad.*, s. 554.

Cengiz Han öldüğünde Berke Han 18-19 yaşlarında genç bir delikanlıydı. Ayrıca Cüveynî, Berke Han ve Berkecer'in 1227'deki kurultaya katıldığını bildirmektedir²⁶³.

J. Berke Han'ın Memlûk Elçileriyle Beraber Gönderdiği Elçilerin Mısır'a Ulaşması

Memlûk elçilik heyeti Altın Orda ülkesinde 20 gün kaldıktan sonra geri dönmek için yola çıktı. İbn Mufaddal'a göre, Berke Han'ın Memlûk elçileriyle beraber Ertemir, Erbuga ve Onamas'ı elçi olarak gönderdi. Şafi İbni Ali ve İbn Abdüzzahir'e göre, elçilik heyeti Memlûk ülkesine vardığında askerler tarafından geçit töreniyle karşılandı. Elçiler top oyunu (Çevgan) izleyip, Sultan Baybars'ın oğlu Melik Said Berke'nin sünnet düğününe katıldı. Şafi İbni Ali'ye göre, Sultan Baybars'ın onları iyi bir şekilde ağırladığını, onlardan Berke Han'ın ahvali, ülkeleri ve arasındaki mesafe hakkında bilgi aldı. Altın Orda elçilerinin getirdiği mektupta selam ve sevgi ifadelerinin yanında bağlanma, dostluğu koruma ve Hülâgû Han'a karşı birlikte hareket etme isteği vardı²⁶⁴.

Nüveyrî'ye göre, Berke Han'a Sultan Baybars tarafından Dayaoğlu Hacip Secaaddin'i elçi olarak gönderildi. Dayaoğlu Hacip Secaaddin'le birlikte Mekke'de Berke Han için yapılan umreyi bildiren mektubu ve zezem suyu ile Mısır'da yapılan Helsan yağı da gönderdi²⁶⁵.

K. Berke Han'ın Son Seferi ve Ölümü

İlhanlılar'da Hülâgû Han'ın ölümünden sonra yerine oğlu Abaka 1265 yılında tahta çıkmıştı. Abaka, hanlığının ilk yıllarında Berke Han ile anlaşmaya varmış ve Altın Orda Hanı ondan tavizler dahi koparmıştı. El-Ömerî'ye göre, bu tavizler Tebriz'de bir cami yaptırma, üzerine Berke Han'ın isminin yazılması ve bir de kumaş fabrikasının yaptırılmasıydı. Bu fabrika Berke Han ile Abaka Han savaşına kadar üretime devam etmişti²⁶⁶.

²⁶³ Cüveynî, *Cihan Güşa*, s. 187; Rechard, *agm.*, s. 640-641.

²⁶⁴ İbn Abdüzzahir, *Siretü'l-Melik*, s. 134; Nüveyrî, *Nihaytü'l-Ereb*, s.294; Mufaddal, *Nehcü's-Sedid*, s. 329; Şafi İbni Ali, *Hüsnü'l-Menakıb*, s. 241.

²⁶⁵ Nüveyrî, aynı yer.

²⁶⁶ El-Ömerî, *Mesâlikü'l-Ebsâr*, s. 384; Kemalov, *Kafkasya Politikası*, s. 61; aynı mlf, "Altın Orda Devleti", s. 103; Faruk Sümer, "Abaka", *DİA.*, C.1, İstanbul 1988, s.8.

Berke Han ile Abaka arasındaki bu durum fazla uzun sürmeyerek kısa süre sonra iki Moğol Hanlığı arasında savaş çıkmıştı. Reşîdüddin Fazlullâh, bu savaşın sebebini Hülâgû Han döneminde öldürülen Altın Orda şehzadesi Tutar'ın intikamını almak için Nogay'ın kalabalık bir ordu ile saldırması olarak vermişti. Bu savaşın sebepleri arasında şüphesiz Hülâgû Han döneminde saydığımız sebepler de yer almıştı. Berke Han ve Nogay 300.000 kişilik orduyla harekete geçip Derbent, Şirvan, Arran, Mugan ve Güney Azerbaycan'ı ele geçirmeye çalışmıştı. Berke Han ve Altın Orda ordusunun geldiğini duyan Abaka Han, önce kardeşi Yeşmut'u 19 Temmuz 1266'da göndermişti. Yeşmut emrindeki orduyla Kür Irmağını geçip Aksu civarındaki Çağanmuran yakınlarında Nogay'ın komutasındaki Altın Orda ordusuyla savaşmıştı. Meydana gelen muharebe sonucu iki taraf ağır kayıplar vermiş, hatta Nogay'ın gözüne de bir ok saplanmıştı. Reşîdüddin Fazlullâh'a göre, Nogay, ağır hezimete uğrayarak geri çekilmişti. Abaka Han'da ordusuyla Kür Nehri'nin kenarına geldiğinde ilk olarak nehir üzerindeki köprüleri yaktırarak, bu şekilde Altın Orda askerlerinin kendi taraflarına geçmesini engellemişti. İki taraf 14 gün boyunca nehri geçemeyince karşılıklı birbirlerine ok atmıştı. Berke Han Tiflis'teki köprülerden karşı kıyıya geçmek için oraya yönelmişti. Berke Han Tiflis'e giderken yolda beklenmeyen bir şekilde ölünce cenazesi başkenti Saray şehrine götürülerek orada defnedilmişti. Abdülgaflar Kırımî'ye göre, Berke Han Kulunç hastalığından ölmüştü²⁶⁷.

İbn Kesîr, Berke Han'ın Abaka ile mücadele ettiği sırada Bağdat'ta öldürülen son Abbasi Halifesi Müsta'sım Billâh'ın Ali adındaki oğlu İlhanlıların elinden kaçıp Dımaşk'a giderek Memlûklere sığınmıştı. Dımaşk'taki Memlûk naibi halifenin oğlunu iyi bir şekilde karşılayıp ikramlarda bulunmuştu²⁶⁸.

Berke Han'ın ölüm haberi Sultan Baybars'a 666 (1267-1268)'da ulaştığında hemen elçilik heyeti hazırlatarak Mengü Timur'a gönderdi. Bu gönderilen heyet, hem Berke Han'ın ölümü için taziyede bulunacak, hem yeni hanı tebrik edecek hem de

²⁶⁷ Fazlullâh, *Camiü't-Tevarih*, s. 84; Subaşı, *age.*, s. 112-113; Kamalov, *Kafkasya Politikası*, s. 61-63; aynı mlf., "Altın Orda Devleti", s. 103-104; Kafalı, *Altın Orda Hanlığı*, s. 58-59; Mustafa Akkuş, *agm.*, s. 58; Konukçu, "Berke" *mad.*, s. 506; Durmuş, *agt.*, s. 39; Sümer, "Abaka" *mad.*, aynı yer; Derin, *agt.*, s.192-193.

²⁶⁸ Kesîr, *el-Bidaye*, s. 428.

Berke Han zamanında kurulan ittifak ve dostluğun devam etmesini isteyecekti²⁶⁹. Memlük Sultanı Baybars, Kahire'deki bir cami olan Camii Salih'de Berke Han adına bir vaaz da düzenletti²⁷⁰.

IV. Altın Orda Hükümdarı Mengü Timur- Memlük Sultanı Baybars

İlişkisi

Berke Han kendisinden sonra tahta geçecek erkek evlat bırakmadığından dolayı Batu Han'ın oğlu Toğan (Tokugan)'ın beş oğlundan ikincisi olan Mengü Timur tahta oturmuştu. Mengü Timur kendinden önceki Altın Orda Hanlarından farklı olarak bastırdığı paralarda *Büyük Han'ın* ismini değil yalnızca kendi ismini yazdırmıştı. Bu da artık kendisinin büyük handan tamamen bağımsız olduğu anlamına gelmekteydi. 665 (1266) yılında Kırım'da bastırmış olduğu paralarda "*Mengü Timur Han el-Âdil*²⁷¹" şeklinde ismi yazılmıştı²⁷².

Memlük Sultanı Baybars, Berke Han'ın öldüğünü duyduktan sonra hemen hem baş sağlığı hem de yeni Altın Orda Hanı'nı tebrik mektubu gönderdi. Sultan Baybars bu mektubunda Berke Han'a olduğu gibi Mengü Timur'u da İlhanlı hükümdarı Abaka Han'a karşı mücadeleye davet etti. Bu elçilik heyeti Saray şehrine Safer 666'da (Kasım 1267) ulaştı. Bu şekilde Sultan Baybars, Berke Han ile kurulan dostluğu devam ettirerek Abaka Han'a karşı Altın Orda ile ittifakı sürdürdü²⁷³.

Memlük Sultanı Baybars'ın gönderdiği elçiye Mengü Timur'da elçi göndererek cevap verdi. Bu elçilerle Mengü Timur, Sultan Baybars'tan İlhanlılara karşı ittifak talep etti. Sultan Baybars, Berke Han'ın elçilerine yaptığı gibi Mengü

²⁶⁹ Baybars Mansurî, *Tuhfetü'l-Mulûkiyye*, s. 52; Özbek, *Sultan Baybars*, s. 87-88; Şeşen, *Baybars ve Devri*, s. 51.

²⁷⁰ Koçak, *agm.*, s. 1111.

²⁷¹ Bu ismin Moğolca şekli Mönke-Timur olarak yazılmışken kaynaklar Mengü Timur olarak kaydetmiştir. (Ayrıntılı bilgi için bk. "Mengü Timur", *İ.A.*, s. 718; "Mengü Timur", *DİA.*, s. 138.

²⁷² Abdülkadir Yuvalı, "Mengü Timur", *DİA.*, C. 29, Ankara 2004, s. 138; R.R.A. " Mengü Timur", *İ.A.*, C.7, İstanbul 1988, s.718; Kafalı, *Altın Orda Hanlığı*, s.59; Merve Sürücü, *Altın Orda Devleti'nin İlhanlılar ve Memlüklerle Dini Münasebetleri*, Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum 2019, s. 19-20.

²⁷³ Şahinaz Yıldırım, *Bahri Memlukler Zamanında Memluk- Altın Orda Münasebetleri*, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2019, s.41-42; Kadri Kardeş, *Altın Orda Devleti'nin Siyasi Tarihi (1241-1502)*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum 2015, s.48-49; Yuvalı, "Mengü Timur" *mad.*, aynı yer.

Timur'un elçilerini²⁷⁴ de iyi bir şekilde ağırladı. Şafi İbni Ali ve İbni Vasılı bu mektubun gönderilme tarihi olarak 668 (1269-1270)'i vermektedir²⁷⁵.

A. Yisün Nogay'ın Sultan Baybars'a Mektubu

Berke Han'ın akrabalarından ve en iyi komutanlarından biri olan Nogay, Memlük Sultanı Baybars'a bir mektup gönderdi. Nogay bu mektubunda Müslüman olduğunu ve Sultan Baybars ile dostane ilişkileri devam ettirmek istediğini bildirdi. Nogay'ın göndermiş olduğu mektubunda Sultan Baybars için iyi dileklerde bulunup dua ederek dostluklarının baki olmasını diledikten sonra şunları söyledi: “*biz Erboga'dan duyduk ki o, babamız Berke Han'a (Bereke Han) olan ahbine sadık olup evladından, hısımlarından ve onların içinden İslâm'a gelenlerden haber almak istemiştir. Biz bu haberi alınca ahbine vefakâr olan Melik Zahir'e karşı sevgimiz halis oldu, biz haber soruşturmasını ancak İslâm'daki hamiyetinden, ahitleri yenilemek hususundaki gerçek niyetinden ileri geldiğini bildik. Bu mektubu yazıp Ertemir, Tokbuga ile gönderdik. Maksadımız şunu bildirmektir ki biz İslâm dinine girdik, Allah'a ve onun tarafından gelene ve Allah'ın peygamberine inandık, dediğimize itimat etsin, biz babamız Berke Han'ın (Bereke Han) gittiği yolu tutuyoruz. Hakka tâbi olup batıldan kaçınıyoruz. Mektup göndermek hususu inkitaa uğramasın. Biz senin ile elin parmakları gibiyiz. Sana uygun olana bizde uygun oluruz, karşı gelene de karşı geliriz*”²⁷⁶. Görüldüğü üzere Berke Han döneminde kurulan dostluk ve ittifakın devam ettirilmesini Sultan Baybars'tan istedi. Altın Orda komutanı Nogay bu mektubu 1 Muharrem 669 (20 Ağustos 1270) gönderdi²⁷⁷.

Altın Orda Hanlığı'nın en iyi komutanlarından biri olan Nogay'ın gönderdiği mektuba Memlük Sultanı Baybars yazdığı cevabî mektupta, dostluğundan memnun olduğunu bildirip iyi ve güzel dileklerde bulunduktan sonra şunları söyledi: “*Biz onun mazmununu, itikadın sahih olması ve dindeki içtihadın da ve Tanrıya şerik koşanlar ile cihatta Berke Han'ın (Bereke Han) izinde gitmesi hususlarını anlatmağa maksur*

²⁷⁴ Kaynağın çevirisinde “*Berke (Bereke) Han'ın elçileri Hülâgü ordusuna karşı birleşme teklifinde bulundu*” diye yazmaktadır. Lakin bu devirde Berke Han ve Hülâgü Han hayatta olmadığı için buradaki isimler Mengü Timur ve Abaka Han'dır.

²⁷⁵ İbni Vasılı, *Müferricü'l-Kurub*, s. 156; Şafi' İbni Ali, *Hüsni'l-Menakıb*, s. 241; Yıldırım, *agt*, s.241.

²⁷⁶ Rükneddin Baybars, *Baybars Tarihi*, s. 169.

²⁷⁷ Rükneddin Baybars, aynı yer; Yıldırım, *agt*, s. 42.

*bulduk. Bu keyfiyet bizim katımızda da lazım olan bir husustur ki muktezası asla terk ve ihmal olunamaz. Biz Allahu Teala'nın sözünü okuduk. Kendisiyle Müslüman cemaatini çoğaltıp onları o tarafta kâfirler ile vuruşmağı yüreğine bağladığından naşi oğan Tanrıya hamdüsenâ ettik. Malûmdur ki peygamber en yakın aşiretiyle cihatta bulunmuş, oturanlar ile birlikte olmağa razı olanları tayip eylemiştir. Maksudımız bunu hatırlatmak, o korunası tarafta bulunup oğan Tanrı, gönül gözünü nurlandırarak hak yolunu ihtida cihatta Berke Han'a (Bereke Han), Tanrı ondan hoşnut olsun, iktida eden Tanrı'nın kâfirlerin şevketini kırmak için batı tarafındaki ecrini de bizlere, doğu tarafındaki ecrini de kendilerine takdir ettiği cihada devam eden kişiye selam ve dua eriştirmektir. Kâfirler, bu dünyadaki sonun kimin olacağını bileceklerdir. Tanrıya şerik koşanların yardımcıları perişan olacaktır, zalimlerin hiçbir yardımcısı yoktur”*²⁷⁸.

Sultan Baybars ile Altın Orda komutanı Nogay'ın mektuplaşmasından anlıyoruz ki Berke Han zamanında kurulan ittifak ve dostane ilişkiler devam ettirilmeye çalışılmıştı. Bu yolla da Berke Han'ın akrabası olan Noğay ile karşılıklı mektuplaşmış ve birbirleriyle dost oldukları bildirilmişti.

Nogay, Altın Orda ordusunda komutan olmasının yanında Cüci Han'ın oğlu Bo'ul (Moğul)'un oğluydu. Ancak Altın Orda Hanlığı'nın yönetimi Batu Han'ın soyundan gelenlere tahsis edilmesine rağmen Nogay'a da yurtluk verilerek yönetimi ona devredildi. Nogay, güneyde Demirkapı geçidinden kuzey doğuda Özi Irmağı'na kadar olan bölgeyi yöneterek Tuna kıyısındaki Isakçı kasabasında ikamet etti. Altın Orda Hanı Mengü Timur'dan bağımsız olarak elçi göndermesi artık onun bağımsız hareket etmeye başladığını göstermekteydi²⁷⁹.

B. Altın Orda Hanı Mengü Timur'un Memlük Sultanı Baybars İle Diğer Mektuplaşmaları

Zilkade 670 (Mayıs-Haziran 1272)'de Altın Orda Hanı Mengü Timur, Memlük Sultanı Baybars'a elçi gönderdi. Bu elçilik heyeti Bizans sınırından geçip yollarına devam ederken Marsilyalı Frenkler (İbni Şeddâd'a göre Pisalılar/ Bişanlılar)

²⁷⁸ Rükneddin Baybars, *Baybars Tarihi*, s. 169-170; Kamalov, *Kafkasya Politikası*, s. 67-68; Yıldırım, *agt.*, s.42.

²⁷⁹ Kafalı, *Altın Orda Hanlığı*, s. 60-61; Yıldırım, *agt.*, s. 42-43.

tarafından esir alınarak Akka'ya götürüldü. Akka'ya götürülenler arasında Mengü Timur'un elçilerinden başka Sultan Baybars'ın göndermiş olduğu tercüman da vardı. Ayrıca Marsilyalılar gemide bulunan hediyeler başta olmak üzere tüm mallara el koydu. Memlûk Sultanı Baybars, Akkalılar ile yaptığı anlaşmaya dayanarak elçilik heyetinin serbest bırakılmasını istedi. Akkalılar, elçilik heyetinde bulunan Memlûk tercümanını serbest bırakırken Altın Orda elçilik heyetini serbest bırakmadı. Çünkü Altın Orda elçilik heyetinin tutulması Sultan Baybars ile yapılan ticari anlaşmayı kapsamamaktaydı. Çünkü elçiler anlaşmaya dâhil olmayan ülke sularında esir alındı. Bunun üzerine Memlûk Sultanı Baybars, başta İskenderiye olmak üzere ülkesindeki Marsilyalıları gözaltına alarak elçilerin serbest bırakılıp malları iade edilmediği sürece gözaltına alınanların serbest bırakılmayacağını bildirdi. Bunun üzerine Akkalılar, Altın Orda elçilerini yanlarındaki mallarla birlikte Dımaşk'a gönderdi. Serbest bırakılan Altın Orda elçileri, Sultan Baybars tarafından çok iyi bir şekilde karşılandı. İbn Mufaddal'a göre, Mengü Timur bu mektubunda, Sultan Baybars'tan İlhanlılara karşı ittifak etmeği ve ele geçirilen yerleri de Baybars'a vermeyi vaad etti. Mengü Timur'un bu elçilik heyetini gönderme sebebi ise İlhanlılar ile Memlûkler arasında olası bir barış anlaşmasının önüne geçmekti²⁸⁰.

Mengü Timur 671 (1272-1273) yılında Sultan Baybars'a bir elçi göndermiş, fakat bu elçinin neden geldiğine dair kaynaklarda²⁸¹ bilgi yer almamıştı. Sultan Baybars ise 1273'ün Mart ayında Mihmandar Seyfeddin el-Savvâbi ile Hacib Bedreddin b. Aziz'i elçi olarak Mengü Timur'un elçileriyle birlikte yollamıştı. Sultan Baybars, göndermiş olduğu bu mektupta ortak düşmanları İlhanlılara karşı yaptığı Birecik savaşı hakkında bilgi vermişti²⁸².

20 Şaban 671(12 Mart 1273) yılında Sultan Baybars, Bedreddin Aziz el-Kürdî ve Seyfeddin adlarındaki iki elçisini, gelen Altın Orda elçileriyle beraber gönderdi.

²⁸⁰ Mufaddal, *Nehcü's-Sedid*, s. 344; Rükneddin Baybars, *Baybars Tarihi*, s. 173; Şeddad, *Baybars Tarihi*, s. 7-8; Zehebî, *Tarihü'l-İslam*, s. 357; Şeşen, *Baybars Devri*, s. 137-138, 158, 164; Kamalov, *Kafkasya Politikası*, s.69; Yıldırım, *agt.*, s. 43-44; Kanat, *agt.*, s. 38.

²⁸¹ Kaynakta gelen elçilerin Berke Han (Bereke Han) elçileri olduğu söylenmektedir, ancak bu dönemde Altın Orda tahtında Berke Han değil Mengü Timur bulunmaktadır.

²⁸² Vasili, *Müverricü'l-Kurup*, s. 156; Şeşen, *Sultan Baybars Devri*, s.164; Yıldırım, *agt.*, s. 44.

Tıpkı Berke Han'a olduğu gibi Mengü Timur'a da eğerler, cevherler, kılıçlar ve çeşitli kumaşları hediye olarak gönderdi²⁸³.

İlhanlıların Birecik'i kuşattığını haber alan Baybars hemen ordusunu toplayıp hareket etti. Fakat İlhanlı ordusu Sulttan Baybars yetişmeden kuşatmayı kaldırdı. Memlük Sultanı Baybars 18 Recep 674 (7 Ocak 1276)'de Mengü Timur başta olmak üzere Yemen, Bizans, Cenovalılar ve Alanların da içinde bulunduğu 25 ülkenin elçisini Birket el-Cüb'te kabul etti. Ayrıca 675'de (1276-1277) Sultan Baybars'ın oğlu Melik Said'in düğününde Altın Orda ve Frenk elçileri de bulundu. Memlük Sultanı Baybars tarafından elçiler burada iyi bir şekilde ağırlanıp misafir edildi²⁸⁴.

Altın Orda Hanı Mengü Timur ve Memlük Sultanı Baybars birbirleriyle mektuplaşıp dostane ilişkilerin sürdürmelerinin ana sebebi ortak düşmanları İlhanlılara karşı ittifakın devam etmesi içindi. Her iki tarafta Berke Han döneminde kurulan ilişkilerin devam etmesi için karşılıklı elçi ve mektup gönderdi²⁸⁵.

V. Berke Han ve Mengü Timur'un Sultan Baybars İle Ticari

İlişkileri

Berke Han ve Mengü Timur dönemlerinde, Memlük Sultanı Baybars ile siyasi ilişkilerin yanında ticari olarak da karşılıklı ilişkilerde bulunuldu.

Memlükler ile Altın Orda arasında yapılan ticaretteki en önemli unsur Memlük sisteminin temelini oluşturan köle ticaretiydi. Dest-i Kıpçak ile yapılan bu köle ticareti Memlük Devleti öncesine kadar dayanmaktaydı²⁸⁶. Pachymeres bu köle ticaretinin sebebini şu şekilde açıklamaktaydı: “*Yeryüzünün iki noktası kuzey ve güney karşı karşıyaydı. İkisi arasında hem güç hem de karakter bakımından farklılıklar bulunmaktaydı. Bu farklılıklar sadece insanlar arasında değildi. Birçok alanda farklılıklar vardı. Mesela kuzeyde hayvanlar beyaz, güneyde ise siyah renktedir. Kuzeydekiler beceriksiz, güneydekiler ise yeteneklerle doludur. Kuzeydekiler mantık bilimlerinden, doğadan, bilgelikten, yaşam düzeninden, sanat çalışmalarından ne de*

²⁸³ Yıldırım, *agt.*, s. 44.

²⁸⁴ Yıldırım, aynı yer.

²⁸⁵ R.R.A, aynı yer.

²⁸⁶ Özbek, *Sultan Baybars*, s. 80.

insanların kendini gösterebilecekleri faaliyetlerden anlamazlar. Ancak çok ataktırlar, dövüşte hızlıdırlar, cesaretlidirler, kendilerinden geçecek kadar sarhoş olurlar. Mars Tanrısı şerefine yerlere şarap dökerler. Güneyde ise durum tam tersidir, insan çok yeteneklidir, zekidir, siyasette ve sanatta mükemmeldir, bilgilidir. Ancak girişimde yavaştır, dövüşte korkaktır, çoğu işsiz gezer ve hiçbir şeyle çok uğraşmaktansa az ilgilenmeyi tercih ederler”²⁸⁷. Buna göre, kuzey insanların ilim ve bilimde zayıfken çok iyi bir savaşçı olduklarını dile getirmişti.

El-Ömerî ise Memlük ordusu yani Mısır ordusundaki Kıpçak kölelerin, Türklerin en iyisi olduğunu, gelişkin, yakışıklı olmalarının yanında zulmetmeyi sevmeyen cesur insanlar olarak tabir etmişti²⁸⁸.

Memlükler, Dest-i Kıpçak’tan aldıkları kölelere askeri eğitim vererek onları ordusunda kullanmıştı. Memlük Sultanı Baybars’da Dest-i Kıpçak’tan köle olarak getirilmiş ve burada önce iyi bir asker ve komutan olmuş sonrasında sultanlığa kadar yükselmişti. Memlükler’in köle olarak aldığı insanlar Altın Orda coğrafyasında yaşayan Türk, Rum, Çerkes, Leskî ve Türk’e benzeyen ırklardandı. Altın Orda ülkesinden Memlük ülkesine köle taşıyan tacirlere “*Tacirü’l-Memalik*” ismi verilmiş ve bunlar sadece köle alıp satmıştı. Memlük Sultanı Baybars, köle ticaretinin kesilmemesi için Tacirü’l-Memalikleri ödüllendirerek bu işi yapmaları için bir nevi teşvik etmişti. Altın Orda Hanlığı ve Memlükler arasındaki köle ticaretine o kadar önem verilmekteydi ki, Sultan Baybars’ın köle getirmesi için para verdiği bir tacir, köle getirmeyip Moğol ülkesinde kalması üzerine Mengü Timur bu taciri buldurup Sultan Baybars’a göndermişti. Köle ticaretinin yanında deri, kürk, keçe, misk, bal, demir, bakır, altın, gümüş ve ham maddeler alan Memlükler karşılığında gül suyu, mercan, ipek, baharat, kıymetli taşlar ve mamul sanayi malları satmıştı²⁸⁹.

²⁸⁷ Pachymeres, *Bizanslı Gözüyle Türkler*, s. 40-41.

²⁸⁸ Yıldırım, agt., s. 65.

²⁸⁹ Pachymeres, *Bizanslı Gözüyle Türkler*, s. 41; Özbek, *Türk Sultanı Baybars*, s. 80-81; Bahattin Keleş, “Memlükler’de Ticaret”, *Türkler*, C.5, Ankara 2002, s.439; aynı mlf., *Bahrî Memlükler*, s. 276; Abdülkadir Yuvalı, “XIII. Yüzyıl da Karadeniz Ticareti”, *İkinci Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi (1-3 Haziran 1988) Bildirileri*, Samsun 1990, s. 234; Yasemin Göktürk, *Altın Orda Devletinde Ekonomik Hayat*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya 2019, s. 102; Yıldırım, agt., s.67.

Altın Orda Hanlığı'ndan başta köleler olmak üzere satın alınan diğer mallar özellikle deniz yoluyla Memlük ülkesine taşınmıştı. Bu taşımacılığı da Haçlı seferleri sırasında ve sonrasında Karadeniz ve Akdeniz'de etkinliğini arttıran İtalyan şehir devletlerinden Venedikliler ile Cenevizliler yapmıştı. Altın Orda ve Memlükler arasındaki ticarete en etkin devlet Venediklilerdi. Böylece Altın Orda-Memlük ittifakına Venediklilerde katılmıştı. Cenevizliler ise hem Memlükler hem de İlhanlılar ile ticaret yapmıştı. Çoğunluğunu Venedikliler olmak üzere Cenevizlilerle beraber Memlükler için önemli olan köleleri İstanbul ve Çanakkale boğazları üzerinden Akdeniz kıyısındaki Dimyat ve İskenderiye limanlarına ulaştırmıştı²⁹⁰.

Mısır Memlükleri, Kırım yarımadasındaki Kefe'de bir ticaret merkezi inşa ettirdi. Sultan Baybars buradaki ticaret merkezlerinde bir cami ve medrese de yaptırdı. Ayrıca aradaki ticaretin kesilmemesi için Bizans İmparatorluğu ile ticaret anlaşmaları da yapıldı. Buna göre, Bizans İmparatoru VIII. Mikhail Palaiologos ile Sultan Baybars arasında yapılan ticaret anlaşmasıyla Memlük tacirleri gösterdiği belgeyle rahatça boğazlardan geçebildi. Ayrıca senede iki defa kölelerin Bizans sınırından geçmesine engel olunmadı²⁹¹.

Memlükler ile Altın Orda arasındaki tacirler deniz ticaret yolu yanında kullandığı bazı kara yolları da mevcuttu.

Altın Orda Hanlığı ve Memlükler arasında yapılan kara ticaretinde en önemli kavşak Anadolu topraklarıydı. Bu yollardan biri İstanbul-İzmit-İznik-Eskişehir-Akşehir-Konya-Ulukışla-Adana-Halep-Şam üzerinden Mısır'a ulaşan ticaret yoluydu. Bunun yanında Antalya-Alaiye-Konya-Ankara-Çankırı-Kastamonu-Sinop üzerinden Kırım'a giden ticaret yolu da vardı. Ayrıca Suriye-Irak yolu Elbistan-Kayseri-Sivas-Tokat-Sinop-Samsun üzerinden Suğdak'a ulaşılmaktaydı. Bu yollar üzerinde Anadolu Selçuklu Sultanları hem tacirlerin güvenliğini sağlaması hem de ihtiyaçlarının karşılanması için birçok kervansaray yaptırdı. Bu şekilde İskenderiye-Antalya-Sinop

²⁹⁰ Keleş, *Bahri Memlükler*, s.276-277; aynı mlf., "Memlüklerde Ticaret", s. 439; Yücel Öztürk, "XIII. ve XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Ticareti", *Türk Dünyası Araştırmaları*, S.97, 1995, s. 117-118; Subhî Lebib, "Eyyubiler Memlükler Devrinde Mısır'ın Ticaret Politikası", çev. Altan Çetin, *Nüsha*, S.4, 2002, s. 142; Yuvalı, "Karadeniz Ticareti", s.237.

²⁹¹ R.R.A, aynı yer; Yıldırım, *agt.*, s. 67-68.

ticaret yolunu kullanan Mısırlı tacirlerin güven içinde Güney Rusya'yla ticaret yapması sağlandı²⁹².

Anadolu'da Altın Orda Hanlığı ile Memlük tacirlerinin kullandığı Kuzey-Güney ticaret yolunun yanında İlhanlı ve Bizans gibi devletlerin kullandığı Doğu-Batı ticaret yolu da vardı. Suriye ve Mısır yani diğer bir deyişle Kuzey-Güney ticaret yolunu kullanan tacirler yine aynı yolla geri döndü. Böylece Anadolu milletlerarası bir ticaret merkezi durumuna geldi. Anadolu'daki en önemli pazar Anadolu-Suriye ticaret yolu üzerinde bulunan Kayseri-Elbistan arasındaki Yabanlu pazarıydı. Yabanlu pazarı her yıl baharın başında kurularak 40 gün boyunca etmiş ve Türk ile Rum köleler, at, katır, atlas, kumaş ve kürkler satılmaktaydı. Anadolu'daki bir diğer önemli ticaret merkezi Sivas şehriydi. Karadeniz'in kuzeyinden alınan kürk, köle, cariye gibi önemli mallar Trabzon ve Samsun limanlarından Sivas'a götürülerek satılmıştı. Sivas'ta satılan Kıpçak, Rus, Çerkez köleler Mısır'a götürülerek ordu ile sarayda önemli mevkilere gelmekteydi²⁹³.

VI. Memlük Sultanı Sultan Baybars'ın Şahsiyeti ve Ölümü

Türkiye Selçuklu Devleti'nin önde gelen emirlerinden olan Müineddin Süleyman Pervane olmak üzere birçok devlet adamı kendilerini İlhanlı tahakkümünden kurtarması için Memlük Sultanı Baybars'ı Anadolu'ya davet etti. Anadolu seferine çıkan Sultan Baybars, Nisan 1277'de Elbistan'da İlhanlı ordusunu ağır bir mağlubiyete uğrattı. Muzaffer olarak Kayseri'ye giren Sultan Baybars burada fazla kalmayarak ülkesine döndü. Sultan Baybars, Antakya üzerinden Şam'a döndüğü bir sırada hastalandı. İbn Tağrıberdî ve Baybars Mansurî, dibinde zehir kalan bir kâseden kırmızı içtikten sonra rahatsızlandığını bildirmektedir. Dımaşk'ta hekimlerin yaptığı ilaçlarla ve tüm müdahalelerine rağmen iyileşmeyen Sultan Baybars'ın ateşi ve rahatsızlığı giderek arttı. Sultan Baybars 14 gün hasta yattıktan sonra Baybars Mansurî'ye göre 20 Muharrem 676 (23 Haziran 1277) İbn Tağrıberdî'ye göre, 27

²⁹² Ahmed Tabakoğlu, *Türk-İktisat Tarihi*, İstanbul 1986, s. 150; Keleş, *Bahri Memlükler*, s. 264-266; Durmuş, *agt.*, s.48; Göktürk, *agt.*, s. 98-99.

²⁹³ Keleş, *Bahri Memlükler*, s. 274; Yuvalı, "Karadeniz Ticareti", s.237-238; Safran, *agm.*, s. 460; Tabakoğlu, *age.*, s.156; Göktürk, *agt.*, s. 99-100.

Muharrem 676 (30 Haziran 1277)'da vefat etti. Böylece Sultan Baybars, 17 yıl boyunca Memlûk tahtında oturup sultanlık yaptı²⁹⁴.

Memlûk Sultanı Baybars, vasiyeti üzerine Şam'da yaptırdığı türbesine defnedildi. Ordu Mısır'a ulaşip yeni sultan başa geçinceye kadar Sultan Baybars'ın ölümü gizli tutuldu. Bu yüzden çadır da hasta yattığı izlenimi vermek için sürekli çadırına hekimler gelip üç öğün yemek getirildi. Memlûk ordusu Kahire'ye vardığında Emir Bilik el-Haznedar tarafından veliaht el-Melik el-Saîd Muhammed Berke'ye Sultan Baybars'ın öldüğünü söyleyerek onun tahta geçmesini sağladı. El-Melik el-Saîd Muhammed Berke'nin tahta geçişi 676 yılının Rebiülevvel'inde (Temmuz-Ağustos 1277) oldu²⁹⁵.

İbn Tağrıberdî, cenazenin tahnit edilerek Kahire'ye götürüldüğünü ancak oğlu Said Muhammed Berke tarafından Dimaşk'a gönderilerek orada defnedildiğini bildirmektedir²⁹⁶.

Samimi bir Müslüman olan Sultan Baybars dört büyük Sunni mezhebe mensup kâdilkudâd tayin ederek bu mezheplere mensup insanlara yardımcı olmaya çalıştı. Şeriat ile beraber Cengiz yasasını da uygulayan Sultan Baybars silah yapımı ve posta teşkilatını geliştirerek ülkesinde kontrolü büyük oranda sağladı. Memlûk Sultanı Baybars, bir Kıpçak Türkü olmasından dolayı hem Türk geleneklerine hem de Moğol geleneklerine değer verdiği için Berke Han'ın kızıyla evliliğinden olan oğlunu veliaht tayin etti. 12.000 Memlûk'e sahip olan Sultan Baybars çok iyi bir asker ve komutan olmasının yanında aceleci ve sert bir karakter yapısına sahipti. Çevgan oynamayı çok seven Sultan Baybars'ın cami, mescit gibi birçok hayır hasenat yapmayı ihmal etmedi²⁹⁷.

Memlûk Sultanı Baybars, eğlence ve israftan uzak durmaya çalışırken tedbiri de hiçbir zamanda elden bırakmadı. Sultan Baybars iyi bir Müslüman olmasından

²⁹⁴ Baybars Mansurî, *Tuhfetü'l-Mülûkiyye*, s.76-77; Tağrıberdî, *en-Nücum*, s. 56; İ. Yiğit, *Memlûkler*, s. 54; Ayaz, *Memlûkler*, s. 35; Koçak, *agm.*, s. 1112; Durmaz, *agt.*, s. 27-28; Köprülü, *agmd.*, s.360; Kopruman, "Baybars" *mad.*, s.222.

²⁹⁵ Mansurî, *Tuhfetü'l-Mülûkiyye*, s.77; Tağrıberdî, aynı yer; İ. Yiğit, *Memlûkler*, s. 54; Kopruman, "Mısır Memlûkleri", s. 106; Durmaz, *agt.*, s. 29.

²⁹⁶ Tağrıberdî, gös yer.

²⁹⁷ Ayaz, *age.*, s.35;Kopruman, "Baybars" *mad.*, s.222; aynı mlf., "Mısır Memlûkleri", s.106; Köprülü, *agmd.*, s.360; İ.Yiğit, *Memlûkler*, s.55-56.

dolayı ülkesinde fuhuş ve içkiyi yasaklamışken ilim ve bilginlere de çok önem verdi. Çok adil bir hükümdar olmaya çalışan Sultan Baybars öldüğünde geride üçü erkek olmak üzere on çocuk bıraktı²⁹⁸.

²⁹⁸ İ. Yiğit, *Memlükler*, s. 54-56; Koprıman, “Baybars” *mad.*, aynı yer.

SONUÇ

İlhanlıların Aynicâlûd savaşında yenilgiye uğratılmasıyla Mısır ve Suriye'nin istila edilmesi engellenmiş ve böylece İslâm dünyası büyük bir tehlikeden kurtuldu. Aynicâlûd savaşı kadar önemli olan ve İslâm dünyasını büyük bir istiladan koruyan bir diğer savaş Derbent savaşıdır. Çünkü İlhanlı ordusunun Aynicâlûd savaşındaki yenilgisinden sonra Altın Orda Han'ı Berke Han'a Derbent savaşında da yenilmesi topyekûn Memlûk ülkesine saldırılmasını engelledi. Bu yüzden Derbent savaşı İlhanlı ordusunun daha da güç kaybederek Mısır ve Suriye'nin işgal edilmesini engellediği için Aynicâlûd savaşının tamamlayıcı oldu.

Memlûk Sultanı Baybars, İlhanlı hükümdarı Hülâgû Han'a intikam alma fırsatı vermemek için aradığı ittifakı düşmanları ortak ve aynı zamanda Müslüman bir Moğol olan Berke Han ile buldu. Berke Han'a yazdığı mektupta Müslümanlara cihadın farz olduğunu belirterek ortak düşmanlarına karşı mücadeleye teşvik etmesi iki hükümdar arasındaki ittifakın başlangıcı oldu. Böylece iki tarafta güçlü düşmanları Hülâgû Han ile birebir karşı karşıya gelmedi.

Berke Han'ın emriyle İlhanlı ordusundan Memlûklere sığınan Vafidilere Sultan Baybars sahip çıktı. Böylece Sultan Baybars hem Berke Han ile dostluğunu geliştirme hem de İlhanlı ordusunu daha yakından tanıma imkânı yakaladı.

Berke Han, Sultan Baybars'dan Anadolu Selçuklu Sultanı II. İzzeddin Keykavus'a askeri yardım yapmasını isteyerek İlhanlıların Anadolu'dan atılmasını istedi. Bunun sebebi Memlûkler ile Altın Orda Hanlığı arasındaki hem İlhanlı hem de Bizans tehdidini ortadan kaldırmak içindi.

Berke Han öldükten sonra Altın Orda tahtına geçen Mengü Timur'a hemen mektup yazan Sultan Baybars hem taziye ve başsağlığı dileklerinde bulunmuş hem de Berke Han döneminde kurulan ittifakın devam etmesini isteyerek İlhanlılara karşı onu kıskırttı. İlhanlılar, Memlûk Sultanı Baybars için olduğu kadar Altın Orda için de bir tehlike oluşturduğundan kurulan ittifak Mengü Timur döneminde de devam ettirildi.

BİBLİYOGRAFYA

KAYNAKLAR

Alaaddin Atamelik Cüveyni, *Tarih-i Cihan Güşa*, çev. Mürsel Öztürk, TTK yay., Ankara 2013.

Aknerli Grigor, *Okçu Milleti Tarihi*, çev. Hrant Andresyan, Yeditepe yay., İstanbul 2012.

Baybars el-Mansurî, *et-Tuhfetü'l Mulûkiyye Fîd-Devleti't-Türkiyye, Türk Devletleri Konusunda Sultanlara Armağan*, çev. Hüseyin Polat, TTK yay., Ankara 2016.

Celaiddin Suyûtî, *Târîhu'l-Hulefâ Halifeler Tarihi*, çev. Onur Özatağ, Ötüken Yayınevi, İstanbul 2015.

Ebu Abdullah Muhammed İbni Battuta Tanci, *İbni Battuta Seyahatnamesi*, C.I, çev. A. Sait Aykut, Yapı Kredi yay., İstanbul 2004.

Ebü'l-Ferec-İbnü'l-İbrî, *Tarihi Muhtasarüddüvel*, çev. Şerafeddin Yaltkaya, Maarif Matbaası, İstanbul 1941.

El-Ömerî, *Mesalikü'l-Ebsar*, W. De Tiesenhausen, *Altınordu Devleti Tarihine Ait Metinler*, çev. İsmail Hakkı İzmirli, Maarif Matbaası, İstanbul 1941.

Ez-Zehabî, *Tarihü'l İslâm*, W. De Tiesenhausen, *Altın Ordu Tarihine ait Kaynaklar*, çev. İsmail Hakkı İzmirli, Maarif Matbaası, İstanbul 1941.

Genceli Kirakos, *Moğol İstilası 1220-1265*, haz. Fuat Hacısalıhoğlu- İlhan Aslan, POST yay., Ankara 2018.

Georges Pachymeres, *Bizanslı Gözüyle Türkler*, çev. İlcan Bihter Barlas, İlgî Kültür Sanat yay., İstanbul 2009.

Gregory Abûl-Farac, *Abûl Farac Tarihi*, çev. Ömer Rıza Doğrul, TTK yay., Ankara 1987.

İbn Şeddâd, *Baybars Tarihi*, C.II, çev. Şerafeddin Yaltkaya, TTK yay., İstanbul 1941.

İbni Bibi, *El Evamirü'l Ala'ie Fi'l-Umuri'l-Ala'ie (Selçukname)*, C.I çev. Mürsel Öztürk, T.C Kültür Bakanlığı yay., Ankara 1996.

İbn Kesîr, *En-Bidaye ve'n-Nihaye, Büyük İslam Tarihi*, çev. Mehmet Keskin, C.13, Çağrı yay., İstanbul 1995.

İbn Tağrıberdî, *En Nücûmu'z-Zahire (Parlayan Yıldızlar)*, çev. Ahsen Batur, Selenge yay., İstanbul 2013.

İbnü'l-Esir, *İslam Tarihi, El-Kamil Fi't-Tarih*, C.XII, çev. Ahmet Ağırakça-Abdülkerim Özeydin, Türkiyat Matbaacılık, İstanbul 1987.

İbnü't-Tıktaka, *El-Fahrî (Devlet İdaresi, Halifeler, Vezirleri Tarihi, 632-1258)*, çev. Ramazan Şeşen, Bilge Kültür Sanat yay., İstanbul 2016.

Kerimüddin Mahmud Aksarayî, *Musameretü'l Ahbâr*, çev. Mürsel Öztürk, TTK yay., Ankara 2000.

Mahibeddin Ebu Hamid Makdîsî (el-Kudsî), *Mısır'daki İslam Devletleri ve Türk Memlüklerinin Faziletleri*, çev. Ramazan Şeşen, Yeditepe yay., İstanbul 2019.

Minhac-ı Sirac el-Cüzcani, *Tabakat-ı Nasirî (Moğol İstilasına Dair Kayıtlar)*, çev. Mustafa Uyar, Ötüken yay., İstanbul 2016.

Müverrih Vardan, *Türk Fütühat Tarihi (889-1269)*, çev. Hrant Andresyan, İstanbul 1934.

Nesevî, Celâlüttin Harezemşah, çev. Necip Asım, Devlet Matbaası, İstanbul 1934.

Nüveyrî, *Nihayet'ül-Erep*, W. De. Tiesenhausen, *Altınordu Tarihine Ait Kaynaklar*, çev. İsmail Hakkı İzmirli, Maarif Matbaası, İstanbul 1941.

Ötemiş Hacı, *Cengiz-nâme*, haz. İlyas Kamalov, TTK yay., Ankara 2014.

Plano Carpini'nin Moğolistan Seyahatnamesi (1245-1247), çev. Ergin Ayan, Gece Kitaplığı yay., Ankara 2014.

Reşîdüddin Fazlullâh, *Camiut-Tevarih (İlhanlılar Kısmı)*, çev. İsmail Aka, Mehmet Ersan, Hesamipour Khelejani, TTK yay., Ankara 2013.

Riyazeddin Fahreddin, *Altın Ordu ve Kazan Hanları*, çev. İlyas Kamalov, Kaknüs yay., İstanbul 2003.

Shafi'ibni Ali, *Hüsni'l-Menakıb*, W. De Tiesenhausen, *Altınordu Devleti Tarihine Ait Metinler*, çev. İsmail Hakkı İzmirli, Maarif Matbaası, İstanbul 1941.

Simon de Saint Quentin, *Bir Keşişin Anılarında Tatarlar ve Anadolu*, çev. Efendiz Özbayaoğlu, Doğu Akdeniz Kültür ve Tarih Araştırmaları Vakfı yay., Antalya 2006.

Temir, Ahmed *Moğolların Gizli Tarihine göre Cengiz Han*, TTK yay., Ankara 1989.

Vasili, *Müferricü'l-Kurup*, W. De Tiesenhausen, *Altın Ordu Tarihine ait Kaynaklar*, çev. İsmail Hakkı İzmirli, Maarif Matbaası, İstanbul 1941.

Wilhem Von Rubruk, *Moğolların Büyük Hanına Seyahat*, çev. Ergin Ayan, Ayışığı Kitapları yay., İstanbul 2001.

ARAŞTIRMALAR

“Baliş”, *DİA.*, C.5, Türkiye Diyanet Vakfı yay., İstanbul 1992, s.22.

Ağaldağ, Sebahattin, “ Moğol Devleti”, *Türkler*, C.8, Yeni Türkiye yay., Ankara 2002, s.433-455.

Ahmedbeyoğlu, Ali, “Moğollar ve Komşuları”, *Türk Moğol Tarihi*, Yeditepe yay., İstanbul 2018, s.83-89.

Akın, Murad Mustafa, *Memlük Devletinde Abbasi Halifeleri*, Ankara Üniversitesi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2018.

Akkuş, Murat, *Abbasi Halifelerinin Ölüm Sebepleri*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya 2010.

Akkuş, Mustafa, “ Altınordu- İlhanlı İlişkilerinde Dinin Rolü”, *Turkish Studies Türkoloji Araştırmaları*, C.XI/S.11, 2016, s. 1-12.

_____, *İlhanlıların Anadolu'daki Dini Siyaseti*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya 2011.

Aktan, Ali, “ Sultan Kutuz ve Ayn Calut Zaferi”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S.10, Erzurum 1991, s.181-201.

Altıkulaç, Tayyar, “Ebû Şâme el-Makdisi”, *DİA.*, C.10, Türkiye Diyanet Vakfı yay., s. 233-235.

Avcı, Casim, “İbn Şeddâd İzzeddin”, *DİA.*, C.20, Türkiye Diyanet Vakfı yay., İstanbul 1999, s. 374-376.

Ayaz, Fatih Yahya, *Memlûkler (1250-1517)*, İSAM yay., İstanbul 2015.

Bademci, Ali, *İran’da Türkler’in Bin Yılı*, Yeditepe yay., İstanbul 2018.

Bal, Mehmet Suat, “Türkiye Selçukluları, Mısır Memlûkleri ve Altın Orda Devleti’nin İlhanlılara Karşı Kurduğu İttifak”, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S.17, s.295-310.

Barthold, V.V., *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, haz. Hakkı Dursun Yıldız, Kronik Kitap yay., İstanbul 2017.

_____, “Batu”, *İA.*, C.II, 5. Baskı, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1979, s.351-353.

_____, “Berke”, C.II, 5. Baskı, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1979, s. 553-555.

Bilgin, Orhan, “Cüveynî, Atâ Melik”, *DİA*, C.8, Türkiye Diyanet Vakfı yay., İstanbul 1993, s.140-141.

Büyükçınar, Ayşe Beyza, “Güney Kafkasya Üzerindeki Berke-Hülâgû Mücadelesi” *Bakı Avrasya Üniversitesi Elmi Nezeri Journal Civilizasiya*, C.7, S.4, s. 105-112.

Clot, Andre, *Kölelerin İmparatorluğu Memlûklerin Mısır’ı (1250-1517)*, çev. Turhan Ilgaz, Epsilon yay., İstanbul 2005.

Cuhadar, Mustafa -İsmail Yiğit, “İbn Tagrıberdî”, *DİA.*, C.20, Türkiye Diyanet Vakfı yay., İstanbul 1999, s. 385-388.

Çubukçu, Asri, “Baybars”, *DİA.*, C. 5, Türkiye Diyanet Vakfı yay., İstanbul 1992, s. 220-221.

Derin, Derya, *Abdülğaffar Kırımî'nin Umdet'ül-Ahbar'ına (Umdet'üt-Tevarih) Göre Kırım Tarihi*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2003.

D'ohsson, Abraham Constantin, *Moğol Tarihi*, çev. Bahadır Apaydın, Nesnel yay., İstanbul 2008.

Durmaz, Abdulkerim, *Memlük Sultanı el-Melikü'z-Zahir Rükneddin Baybars ve Kilikya Ermenileri*, Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Karabük 2013.

Erdem, İlhan, *Selçuklu-İlhanlı İlişkileri (1258-1308)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 1995.

Ergün, Nuray, *Ayn Calut Savaşı ve Neticeleri*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1999.

Ertuğ, Zeynep Tarım, “Talbhane”, *DİA.*, C.39, Türkiye Diyanet Vakfı yay., İstanbul 2010, s.333-334.

Galstyan, A. G. *Ermeni Kaynaklarına göre Moğollar*, çev. İlyas Kemaloğlu, Yeditepe yay., İstanbul 2012.

Gökbek, Ahmed, *Kıpçak Türkleri (Siyasi ve Dini Tarihi)*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2000.

Göktürk, Yasemin, *Altın Orda Devletinde Ekonomik Hayat*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya 2019.

Grousset, Rene, *Bozkır İmparatorluğu*, çev. Reşat Uzmen, Ötüken yay., İstanbul 1999.

Gül, Muammer, *XIII. ve XIV. Yüzyıllarda Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Moğollar*, Yeditepe yay., İstanbul 2015.

Güler, Önder-Aydın Çelik, "Altın Ordu İmparatorluğu", *Türk Dünyası Araştırmaları*, S. 188, İstanbul 2010, s.139-162.

_____, *Altın Ordu İmparatorluğu Dış İlişkileri*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Elazığ 2013.

Gündoğdu, Abdullah, "Altın Orda Sahasında İslamlaşma ve Sonuçları", *Volga-Ural Bölgesinde İkinci Uluslararası İslam Medeniyeti Sempozyumu Bildirileri*, (Kazan, 25-26 Haziran 2005), İstanbul 2008, s. 233-248.

Gürün, Kamuran, *Türkler ve Türk Devletleri Tarihi*, Bilgi yay., İstanbul 1986.

Hartman, Angelika, "Nâsır Lidinillah", *DİA.*, C.32, Türkiye Diyanet Vakfı yay., s.399-402.

Hitti, Philip K., *Kültürel İslam Tarihi*, çev. Salih Tuğ, İlahiyat Fakültesi yay., İstanbul 1980.

Hizmetli, Mustafa, "Moğol İstilasına Karşısında Abbasi Halifelerinin İslam Birliği Siyaseti", *International Journal of Cultural and Social Studies*, C.3/S.2, 2017, s. 353-359.

Holt, P.M., *Haçlılar Çağı, 11. Yüzyıldan 1517'ye Yakınoğu*, çev. Özden Arıkan, Tarih Vakfı Yurt yay., İstanbul 1999.

İzgi, Özkan, "Harezmsah ve Moğolların İlk Karşılaşmaları ve Otrar Hadisesi", *Türk Kültürü*, S.170, (1976), s.28-36.

Kafalı, Mustafa, “Batu Han”, *DİA*, C.5, Türkiye Diyanet Vakfı yay., İstanbul 1992, s.208-210.

_____, “Cengizhan”, *DİA*, C.7, Türkiye Diyanet Vakfı yay., İstanbul 1993, s.367-369.

_____, “Cuci Ulusu ve Ak Orda (Altın-Ordu), Gök Orda Hanlıkları”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, İstanbul 1970, S. 24, s. 59-68.

_____, *Altın Orda Hanlığının Kuruluş ve Yükseliş Devirleri*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi yay., İstanbul 1976.

_____, *Ötemiş Hacıya Göre Cüci Ulusunun Tarihi*, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü yay., Ankara 2009.

Kafesoğlu, İbrahim, *Harezşahlar Devleti Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2000.

Karababa, Hülya, *Memlük Sultanı Seyfeddin Kutuz'un Hayatı, Siyasi ve Askeri Kariyeri*, Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çankırı 2018.

Kardaş, Kadri, *Altın Orda Devleti'nin Siyasi Tarihi (1241-1502)*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum 2015.

Kayapınar, Levent, “Pachymeres, Georgios”, *DİA*, C.34, Türkiye Diyanet Vakfı yay., İstanbul 2007, s. 139-140.

Keleş, Bahattin, “Memlükler'de Ticaret”, *Türkler*, C.5, Yeni Türkiye yay., Ankara 2002, s.431-445.

_____, *Bahrî Memlükler, İktisadî ve Ticari Hayat*, Siyer yay., İstanbul 2018.

Kemaloğlu, İlyas, “ Altın Orda Devleti”, *Avrasya'nın Sekiz Asrı Cengizoğulları*, Ötüken, İstanbul 2016 s. 98-149.

_____, “Büyük Moğol İmparatorluğu”, *Avrasya'nın Sekiz Asrı Cengizogulları*, Ötüken yay., İstanbul 2016, s.29-67.

Kamalov, İlyas, “Altın Orda Devleti'nin Adı Üzerine”, *Altınorda ve Kazan Hanları*, İstanbul 2003, s.189-196.

_____, *Altın Orda ve Rusya Üzerindeki Türk Tatar Etkisi*, Ötüken Neşriyat İstanbul 2005.

_____, “Altın Orda Devleti”, *Doğu Avrupa Türk Tarihi*, Babil Kitabevi, İstanbul 2013, s.577-624.

_____, “Osmanlı Öncesi Avrupa'daki Türk Hâkimiyeti: Altın Orda”, *Avrasya Fatih Tatarlar*, Kaknüs yay., İstanbul 2007, s. 79-104.

_____, “Altın Orda-Bizans Münasebetleri (1261-1453)”, *Karadeniz Araştırmaları: Balkan, Kafkas, Doğu Avrupa ve Anadolu İncelemeleri Dergisi*, C.I/S.4, Çorum 2005, s. 3-20.

_____, *Moğolların Kafkasya Politikası*, Kaknüs yay., İstanbul 2003.

Khelejani, Ahmad Hesamipour, *İlhanlılar ve Altınordu Devleti'nin Siyasi ve Sosyal İlişkileri*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir 2013.

Kızıltoprak, Süleyman, “Memlük”, *DİA.*, C.29, Türkiye Diyanet Vakfı yay., Ankara 2004, s.87-90.

Kitapçı, Zekeriya, *Türk-Moğol Boyları Arasında İslamiyet*, Dizgi yay., Konya 2013.

Koç, Dinçer, “Cengizhan'dan Sonra Moğollar”, *Türk Moğol Tarihi*, Yeditepe yay., İstanbul 2018, s.151-168.

_____, *Rus Kaynaklarına Göre İlk Müslüman Türk Devleti: İtil Bulgarları*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2010.

Koçak, İnci, “Arap Kaynaklarında Türk Memlûk Sultanı Baybars”, *X. Türk Tarih Kongresine Sunulan Bildiriler*, C.III, Ankara 1991, s. 1101-1116.

Konukçu, Enver, “Moğol Sunit Boyundan Ötegedai’li Çormohan: Cengiz, Ögedey ve Töregene Hatun Döneminin (1206-1246) Büyük Noyanı”, *İslam Öncesinden Çağdaş Türk Dünyasına Prof. Dr. Gülçin Çandarlıoğluna Armagan*, İstanbul 2015, s. 275-287.

_____, “Berke Han”, *DİA*, C.5, Türkiye Diyanet Vakfı yay., İstanbul 1992, s. 506-507.

Koprıman, Kazım Yaşar, “Mısır Memlûkleri (1250-1517)”, *Türkler*, C.5, Yeni Türkiye yay., Ankara 2002, s. 99-126.

_____, “I. Baybars”, *DİA*, C.5, Türkiye Diyanet Vakfı yay., İstanbul 1992, s. 221-223.

_____, “Memlûkler”, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, C.6, Çağ yay., İstanbul 1992, s.434-540.

Korkmaz, Telli, “Altın Orda Devleti’nin İslamlaşmasında Bilinmeyen bir Şahsiyet: Ebu Bekir Kalender Aksarayî ve Kalendername Adlı Eseri”, *Akademi Tarih Düşünce Dergisi*, s. S.5 (16), 2018, s. 205-219.

Kortantamer, Samira, “Memlûklerde Devlet Yönetimi ve Bürokrasi”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C.II, İzmir 1984, s. 27-45.

Köprülü, M. Fuat, “ Baybars I.”, *İA.*, C.2, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1979, s. 357-363.

Kurat, Akdes Nimet, *Rusya Tarihi, Başlangıcından 1917'ye Kadar*, TTK yay., Ankara 1999.

_____, “*Altın Ordu Devleti*” *Türk Dünyası El Kitabı*, C.I, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü yay., Ankara 1992, s. 926-932.

Kuşçu, Ayşe Dudu, “İlhanlı Devleti'nin Kuruluşu ve Memlûklerle İlk Teması”, *Türkler*, C.8, Yeni Türkiye yay., Ankara 2002, s. 619-641.

Lebib, Subhî, “Eyyubiler Memlûkler Devrinde Mısır'ın Ticaret Politikası”, çev. Altan Çetin, *Nüsha*, II/4, Ankara 2002, s. 133-150.

Ögel, Bahaeddin, “ Alaeddin Keykubad Çağında Batı İran'da Çarmohan Noyan'ın Durumu ve Statüsü”, *Selçuk Üniversitesi Selçuklu Dergisi*, S.3, (Alâeddin Keykubat Özel Sayısı), (1988), s. 13-17.

Özaydın, Abdülkerim, “İbn Kesîr, Ebü'l-Fida”, *DİA*, C.20, Türkiye Diyanet Vakfı yay., İstanbul 1999, 132-134.

_____, “İbnü'l- Esir, İzzeddin”, *DİA*, C.21, Türkiye Diyanet Vakfı yay., İstanbul 2000, s. 26-27.

_____, “Aynicâlût”, *DİA.*, C.4, Türkiye Diyanet Vakfı yay., İstanbul 1991, s.275-276.

Özbek, Süleyman, “El-Melikü'z-Zahir Rüknu'd-Din Baybars Zamanı Memlûk Devletinin Dini Siyaseti”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C.9, İzmir 1994, s.289-307.

_____, *Moğolları Durduran Türk Memlûk Sultanı Baybars*, Berikan yay., Ankara 2018.

Özdemir, Hacı Ahmed, “Cengiz İstilasası”, *Türkler*, C.8, Yeni Türkiye yay., Ankara 2002, s.520-547.

_____, “Müsta’sım Billâh”, *DİA*, C.32, Türkiye Diyanet Vakfı yay., İstanbul 2006, s.126-127.

_____, *Moğol İstilasası ve Abbasiler Devleti'nin yıkılışı*, İz Yayıncılık, İstanbul 2018.

Özgüdenli, Osman Gazi, “ Reşîdüddin Fazlullâh-ı Hemedânî”, *DİA*, C.35, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul 2008, s. 19-21.

_____, “Merâğa”, *DİA*, C.29, Türkiye Diyanet Vakfı yay., İstanbul 2004, s.162-163.

_____, “Türkiye’de Moğol Tarihi ve Kültürü Araştırmalarının Doğuşu ve Gelişimi”, *Türk-Moğol Tarihi*, Yeditepe yay., İstanbul 2018, s. 169- 247.

_____, “Ögedey”, *DİA*, C.34, Türkiye Diyanet Vakfı yay., İstanbul 2007, s. 21-22.

Özsaray, Mustafa, *Çerkeslerin İslamlaşması*, İz Yayıncılık, İstanbul 2012.

Öztürk, Murat, “Zâhir Biemrillâh”, *DİA*, C.44, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul 2013, s.92-93.

Öztürk, Yücel, “XIII. ve XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Ticareti”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, S.97, İstanbul1995, s. 113-136.

R.R.A. “ Mengü Timur”, *İ.A*, C.7, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1988, s.718-719.

Rechard, Jean, “Berke Han’ın İslam’a Giriş ve Altın Orda Hanlığında İslam’ın Yayılışı”, çev. Abdülkadir Yuvalı, *Türk Kültürü*, S. 306, Ankara 1998, s. 634-642.

Roux, Jean-Paul, *Moğol İmparatorluğu Tarihi*, çev. Aykut Kazancıgil, Ayşe Bereket, Kabalcı yay., İstanbul 2001.

Runciman, Steven, *Haçlı Seferleri Tarihi*, C.3, çev. Fikret Işıltan, TTK yay., Ankara 2008.

Sevim, Ali -Erdoğan Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi, Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, TTK yay., Ankara 1995.

Sevim, Ali, “Sıbt İbnü’l-Cevzî”, *DİA.*, C.37, Türkiye Diyanet Vakfı yay., İstanbul 2009, s.87-88.

Spuler, Bertold, *İran Moğolları*, çev. Cemal Köprülü, TTK yay., Ankara 1987.

Subaşı, Ömer, *Gürcü-Moğol İlişkisi Güney Kafkasya 1220-1346*, Kitabevi yay., İstanbul 2015.

Sümer, Faruk, “Anadolu’da Moğollar”, *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, I, (1970). s. 1-147.

_____, “Keykavus II.”, *DİA.*, C. 25, Türkiye Diyanet Vakfı yay., Ankara 2002, s. 355-357.

_____, “Abaka”, *DİA.*, C.1, Türkiye Diyanet Vakfı yay., İstanbul 1988, s.8.

Sürücü, Merve, *Altın Orda Devleti’nin İlhanlılar ve Memlüklerle Dini Münasebetleri*, Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum 2019.

Şeşen, Ramazan, *Selahaddin'den Baybars'a Eyyubiler-Memlûkler (1193-1260)*, İSAR Vakfı yay., İstanbul 2007.

_____, *Sultan Baybars ve Devri, İslam Tarih Sanat ve Kùltürünü Araştırma* Vakfı yay., İstanbul 2009.

Tabakoğlu, Ahmet, *Türk-İktisat Tarihi*, Dergah yay., İstanbul 1986.

Taneri, Aydın, *Celâlü'd-din Harizmşah ve Zamanı*, Kùltür Bakanlığı yay., Ankara 1977.

Tekindağ, Şehabettin, "Memlûk Sultanları Tarihine Toplu Bir Bakış", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakùltesi Tarih Dergisi*, S.25, İstanbul 1971, s. 1-38.

Temir, Ahmed, "Moğol veya Türk Moğol Hanlığı", *Türkler*, C.8, Yeni Türkiye yay., Ankara 2002, s.416-432.

Togan, İsenbike, "Cingis Han ve Moğollar", *Türkler*, C.8 Yeni Türkiye yay., Ankara 2002, s.377-415.

Turan, Osman, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, Boğaziçi yay., İstanbul 1998.

Uluçay, M. Çaçatay, *İlk Müslüman Türk Devleti*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1977.

Usmanov, Mirkasım A., "Coci Ulusunun Etnik Tarihinin Erken Gelişmesindeki Özellikleri Hakkında" çev. Nilüfer Erol, *Türkler*, C. 8, Yeni Türkiye yay., Ankara 2002, s.429-433.

Üçok, Bahriye, *İslam Tarihi Emevîler- Abbasîler*, Milli Eğitim Basımevi, Ankara 1979.

Vernadsky, George, “Mikhael Paleoloğ Devrinde Altınordu, Mısır ve Bizans Devletleri Mütakabil Münasebetleri”, *Ülkü Halkevleri Dergisi*, XII/72, 1939, 525-534.

_____, *Moğollar ve Ruslar*, çev. Eşref Bengi Özbilen, Selenge yay., İstanbul 2015.

Wensıck, A.J., “Memluk”, *İA*. C.7, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1988, s. 688-689.

Yakubovskiy, A. Yu., *Altın Ordu ve Çöküşü*, çev. Hasan Eren, TTK yay., Ankara 1992.

Yıldırım, Şahinaz, *Bahri Memlukler Zamanında Memluk- Altın Orda Münasebetleri*, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2019.

Yıldız, Hakkı Dursun, “Abbâsiler”, *DİA*, C.1, Türkiye Diyanet Vakfı yay., İstanbul 1988, s. 31-48.

Yiğit, Fatma Akkuş, “İktidar ve İzdivaç: Memlûk-Altın Orda-İlhanlı Üçgeninde Siyasi Evlilikler”, *Karadeniz Araştırmaları*, XIII/49, s.103-120.

Yiğit, İsmail, “ Kalavun”, *DİA*., C.24, Türkiye Diyanet Vakfı yay., İstanbul 2001, s. 227-228.

_____, “Memlûkler”, *DİA*., C.29, Türkiye Diyanet Vakfı yay., Ankara 2004, s.90-97.

_____, “Müstansır-Billâh”, *DİA*., C.32, Türkiye Diyanet Vakfı yay., İstanbul 2006, s.118.

_____, “Kutuz”, *DİA*., C.26, Türkiye Diyanet Vakfı yay., İstanbul 2006, s.500-501.

_____, *Siyasi, Kültürel, Sosyal İslam Tarihi: Memlükler (648-923 /1250-1517)*, Kayıhan Yay., İstanbul 1991.

Yuvalı, Abdülkadir, “ XIII. Yüzyıl da Karadeniz Ticareti”, *İkinci Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi (1-3 Haziran 1988) Bildirileri*, Samsun 1990, s. 231-239.

_____, “XIII. Yüzyılda Önyasadaki Siyasi Bloklaşma”, *Türk Kültürü*, XXIII/262, Ankara 1985, s. 111-120.

_____, “Hülâgû”, *DİA.*, C.18, Türkiye Diyanet Vakfı yay., İstanbul 1998, s.473-475.

_____, “İlhanlılar”, *DİA*, C.22, Türkiye Diyanet Vakfı yay., İstanbul 2000, s.102- 105.

_____, “Mengü Timur”, *DİA.*, C. 29, Türkiye Diyanet Vakfı yay., Ankara 2004, s. 138.

_____, *İlhanlılar Tarihi*, Erciyes Üniversitesi yay., Kayseri 1994.

Yücel, Mualla Uydu, “ Kıpçaklar”, *DİA*, C.25, Türkiye Diyanet Vakfı yay., Ankara 2002, s. 421-424.

[https://st3.myideasoft.com/shop/zr/79/myassets/products/243/013- altinordu-devleti.png?revision=1513639023](https://st3.myideasoft.com/shop/zr/79/myassets/products/243/013-altinordu-devleti.png?revision=1513639023)

Erişim Tarihi: 05.08.2020.

https://www.google.com/url?sa=i&url=https%3A%2F%2Ftr.wikipedia.org%2Fwiki%2FMeml%25C3%25BBk_Devleti&psig=AOvVaw0U66SuJ-fnZnhrhFY5zFqH&ust=1596781401549000&source=images&cd=vfe&ved=

0CAIQjRxqFwoTCOjqr7v4hesCFQAAAAAdAAAAABBV Erişim Tarihi:
05.08.2020.

<https://docplayer.biz.tr/docs-images/69/61453816/images/11-1.jpg>
Erişim Tarihi:05.08.2020.

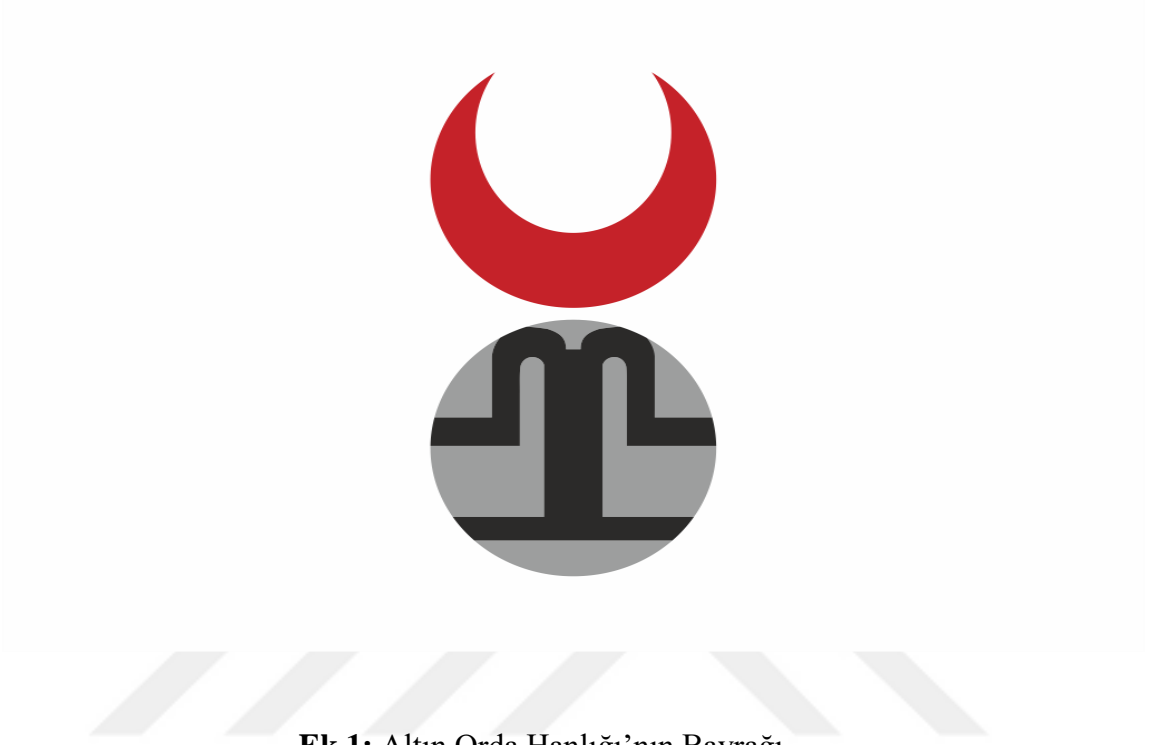
<https://nereye.com.tr/wp-content/uploads/2017/07/baybars-b%C3%BCst%C3%BC.jpg>
Erişim Tarihi: 05.08.2020.

https://lh3.googleusercontent.com/proxy/TOUZcd0Js6qYYcvU8cTh9kHxVvtjxi1ZwBQVa5_q-FKRWIYvKqyVItchDiCjtEvqmxBd9A8b39R9WUqq9Ttb4HL6dAVPC14gqrgMqIRuMfxplX66HzvlcOg
Erişim Tarihi: 05.08.2020.

https://tr.wikipedia.org/wiki/Alt%C4%B1n_Orda_hanlar_listesi
Erişim Tarihi: 05.08.2020.

https://tr.qwe.wiki/wiki/Family_tree_of_Genghis_Khan
Erişim Tarihi: 05.08.2020.

EKLER

Ek 1: Altın Orda Hanlığı'nın Bayrağı

<https://st3.myideasoft.com/shop/zr/79/myassets/products/243/013-altinordu-devleti.png?revision=1513639023>

Erişim Tarihi: 05.08.2020.

Ek 2: Memlük Devleti'nin Bayrağı

https://www.google.com/url?sa=i&url=https%3A%2F%2Ftr.wikipedia.org%2Fwiki%2FMeml%25C3%25BBk_Devleti&psig=AOvVaw0U66SuJ-fnZnhrhFY5zFqH&ust=1596781401549000&source=images&cd=vfe&ved=0CAIQjRxqFwoTCOjqr7v4hesCFQAAAAAdAAAAABbv

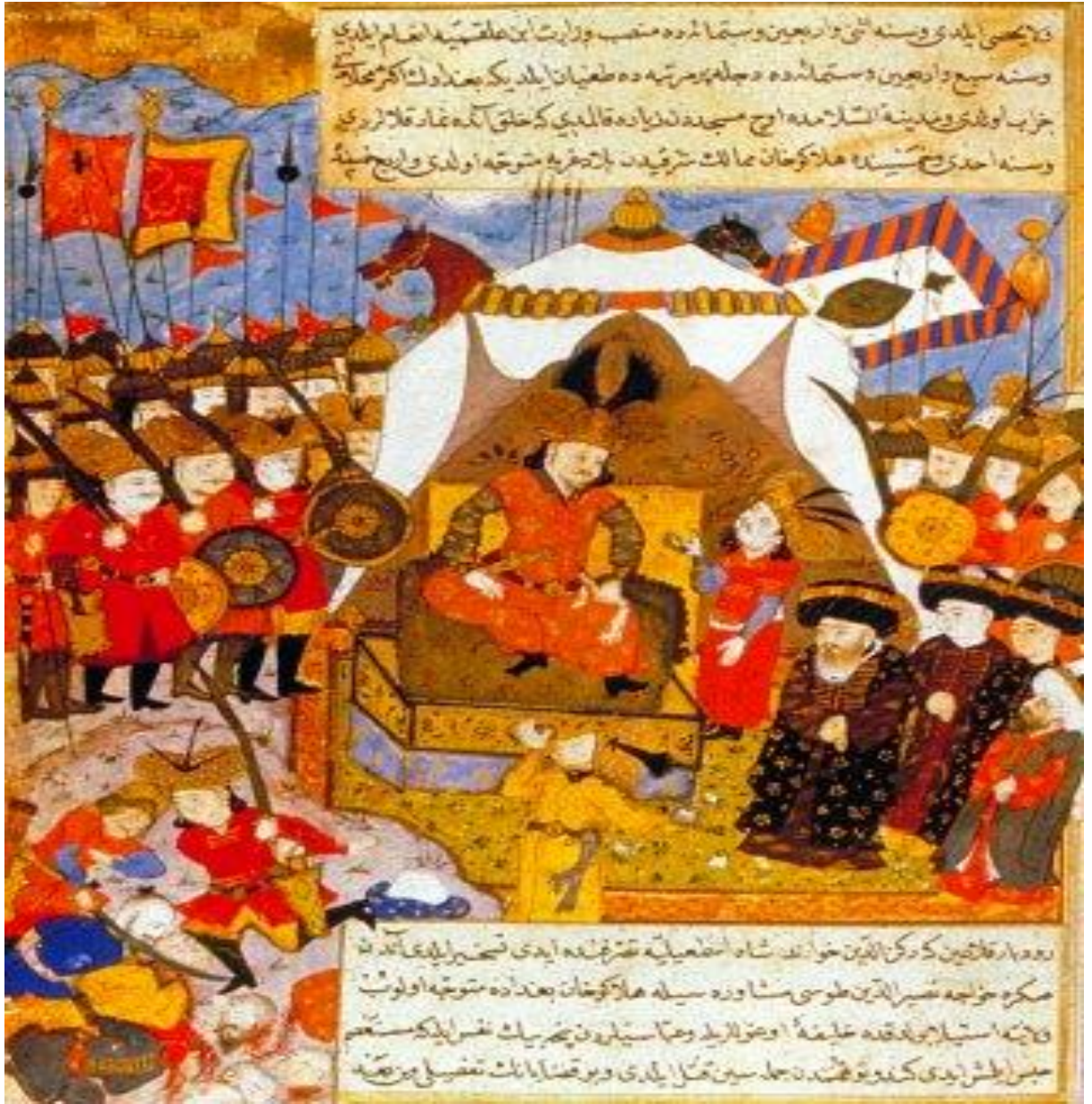
Erişim Tarihi: 05.08.2020.

Ek 3: Altın Orda Hanlığı, İlhanlılar, Türkiye Selçuklu ve Memlük Devletleri Haritaları

<https://docplayer.biz.tr/docs-images/69/61453816/images/11-1.jpg>

Erişim Tarihi:05.08.2020.

Ek 4: Hülâgû Han'ı Tasvir eden Bir Minyatür

(Abdülkadir Yuvalı, "Hülâgû", DİA., C.18, İstanbul 1998, s.473.)

Ek 5: Memlük Sultanı Baybars

<https://nereye.com.tr/wp-content/uploads/2017/07/baybars-b%C3%BCst%C3%BC.jpg>

Erişim Tarihi: 05.08.2020.

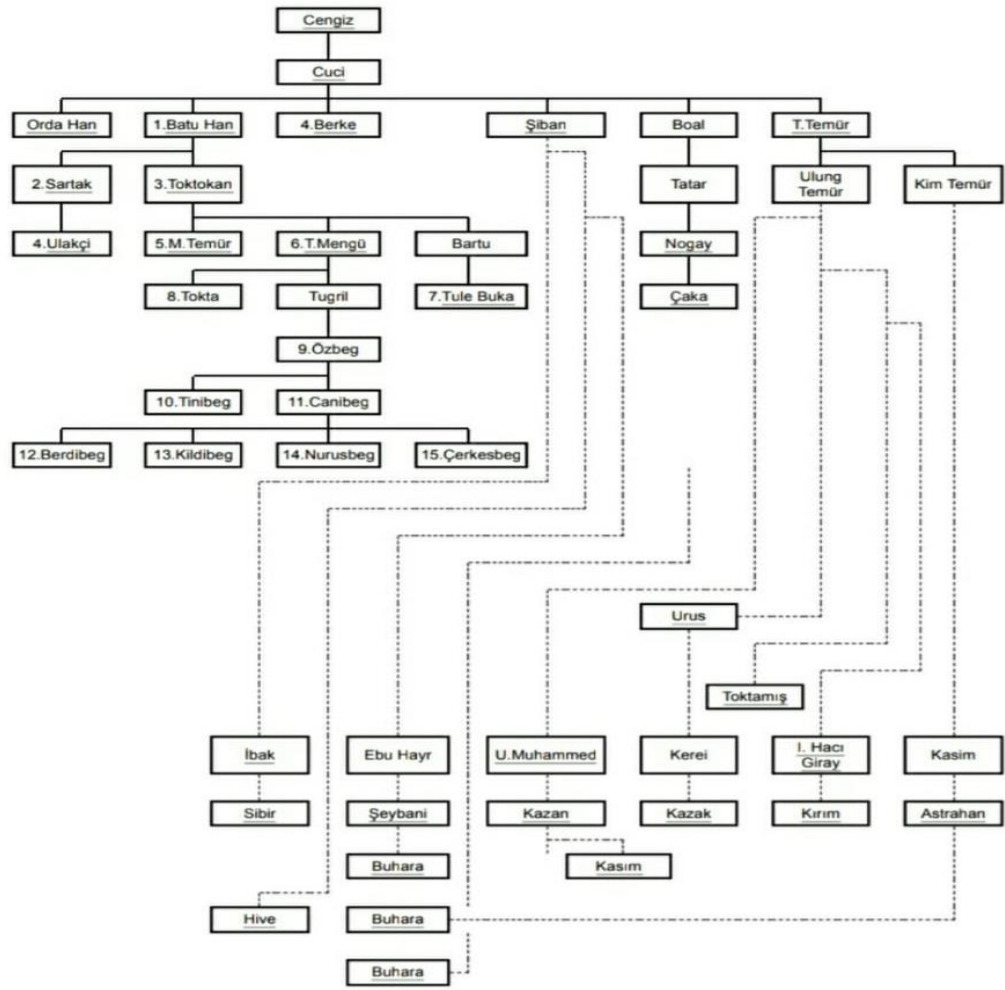

Ek 6: Altın Orda Hanlığı Kurucusu Batu Han

https://lh3.googleusercontent.com/proxy/TOUZcd0Js6qYYcvU8cTh9kHxVvtjxi1ZwBQVa5_q-

<FKRWIYvKqyVitehDiCjtEvqmxBd9A8b39R9WUqq9Ttb4HL6dAVPC14gqrgMqIRuMfxplX66HzvlcOg>

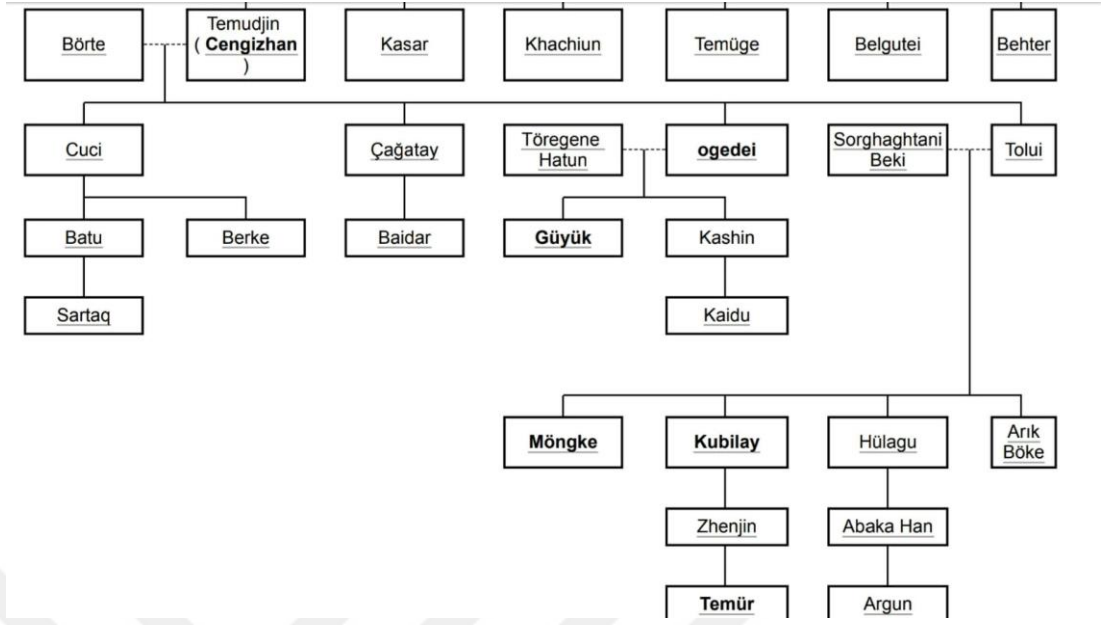
Erişim Tarihi: 05.08.2020.

Ek 7: Cuci Ulusunun Soyağacı

https://tr.wikipedia.org/wiki/Alt%C4%B1n_Orda_hanlar_listesi

Erişim Tarihi: 05.08.2020.

Ek 8: Cengiz Han'ın ailesi ve Torunları

https://tr.qwe.wiki/wiki/Family_tree_of_Genghis_Khan

Erişim Tarihi: 05.08.2020.